

MENNESKE-
RETTIGHEDER PÅ
SKOLESKEMAET

EN UDREDNING

MENNESKE-
RETTIGHEDER PÅ
SKOLESKEMAET

EN UDREDNING

UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER I FOLKESKOLEN OG PÅ LÆRERUDDANNELSEN.

Forfattere: Cecilia Decara og Lene Timm

Redaktion: Cecilia Decara og Theresia Kirkemann Boesen (ansv. red.)

Følgende kollegaer har bidraget med kommentarer til udredningen: Anette Faye Jacobsen, Nanna Kjølholt, Lumi Zuleta, Maria Løkke Rasmussen, Louise Marie Jespersen, Christoffer Badse.

Følgegruppe: Alan Klæbel Weisdorf, Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelser; Bjørn Hansen, Danmarks Lærerforening; Cecilie Gregersen, Amnesty International; Christian Jungert Madsen, Skole og Forældre; Christian L. Rasmussen, Ministeriet for Børn og Undervisning; Claus Haas, Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet; Lakshmi Sigurdsson, Professionshøjskolen UCC; Signe Hvid Thingstrup, Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning (RUC), Steen Højstrøm, Sundbyøster Skole, Københavns Kommune.

ISBN 978-87-91836-81-7

EAN 9788791836817

Layout: Hedda Bank

Forsidefoto: Polfoto

Oplag: 150

Tryk: Handy-Print

© 2013 Institut for Menneskerettigheder
Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution

Wilders Plads 8 K
1403 København K
Telefon 3269 8888
www.menneskeret.dk

Institut for Menneskerettigheders publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.

Vi tilstræber, at vores udgivelser bliver så tilgængelige som muligt. Vi bruger f.eks. store typer, korte linjer, få orddele, løs bagkant og stærke kontraster.

Vi arbejder på at få flere tilgængelige pdf'er og letlæste resumeer. Læs mere om tilgængelighed på www.menneskeret.dk.

FORORD

Undervisning i menneskerettigheder er vigtigt. Børn og unge skal rustes til et liv som samfundsborgere i Danmark. Et liv, hvor de kender og kan handle ud fra deres rettigheder og pligter efter grundloven og de internationale menneskerettigheder.

I Folkeskolelovens formålsparagraf står der: "Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati." Men selv om beskyttelsen af menneskerettigheder er centralt i alle demokratiske samfund, står undervisningen i menneskerettigheder svagt i den danske folkeskole.

Vi håber med denne udredning at bidrage til at styrke undervisningen i menneskerettigheder – til gavn for nuværende og kommende generationer af samfundsborgere i Danmark.

Jonas Christoffersen
Direktør

INDHOLD

FORORD	3
INDHOLD	5
RESUME	7
1. INDLEDNING	13
1.1 Baggrund	13
1.2 Eksisterende viden	15
1.3 Formål og indhold	17
1.4 Udredningens teori og metode	25
1.5 Følgegruppe	32
1.6 Finansiering	32
2. INTERNATIONAL OG REGIONAL MENNESKERETLIG RAMME	33
2.1 Internationale dokumenter om undervisning i menneskerettigheder	33
2.2 Europarådet og EU-retlige dokumenter om undervisning i menneskerettigheder	38
2.3 Undervisning i menneskerettigheder	40
2.4 Evaluering af og anbefalinger til Danmark	49
2.5 Opsummering	55
3. MENNESKERETTIGHEDER I FOLKESKOLENS OFFICIELLE CURRICULUM	58
3.1 Styring af folkeskolen	58
3.2 Menneskerettigheder i det officielle curriculum	60
3.3 Menneskerettighedernes indirekte tilstedeværelse i folkeskoleloven og Fælles Mål	67

3.4 Norge, Sverige og Finland	80
3.5 Opsummering	80
4. MENNESKERETTIGHEDER I FOLKESKOLENS PRAKSIS	84
4.1 Hvor meget og hvordan undervises i menneskerettigheder?	84
4.2 Indirekte	94
4.3 I hvilke klassetrin og i hvilke fag?	95
4.4 Temaer	99
4.5 Organiseringen af undervisningen	101
4.6 Materialer	103
4.7 Motivationen til at undervise i menneskerettigheder	107
4.8 Menneskerettigheder i skolens virke	119
4.9 Opsummering	133
5. MENNESKERETTIGHEDER I LÆRERUDDANNELSENS CURRICULUM	139
5.1 Læreruddannelsens organisering	140
5.2 Om søgninger i dokumenterne	141
5.3 Menneskerettigheder i det officielle curriculum	142
5.4 Indirekte i det officielle curriculum	149
5.5 Læreruddannelsen af 2013	162
5.6 Nordiske læreruddannelser	165
5.7 Opsummering	166
6. MENNESKERETTIGHEDER I LÆRERUDDANNELSENS PRAKSIS	171
6.1 Lærererfaringer fra egen grunduddannelse	171
6.2 Variationen i undervisningen anno 2013	174
6.3 Læreruddannernes motivation	186
6.4 Fagligt miljø om undervisning i menneskerettigheder	189

6.5 Læreruddannelsen af 2013	191
6.6 Menneskerettigheder i professionshøjskolernes virke	193
6.7 Opsummering	197
7. SAMMENFATNING	201
7.1 Bestemmelser for folkeskolen	203
7.2 Lærernes opfattelser af praksis i folkeskolen	204
7.3 Den retlige ramme for læreruddannelsen	207
7.4 Læreruddannernes opfattelser af praksis i læreruddannelsen	208
7.5 Spredt og usystematisk introduktion	209
8. ANBEFALINGER	211
9. IDEKATALOG	217
BILAGSOVERSIGT	224
ABSTRACT	225
NOTER	231
TAK	252

RESUME

Institut for Menneskerettigheder har mandat til at gennemføre og fremme undervisning i menneskerettigheder.¹ Formålet med denne udredning er at tilvejebringe ny og mere sikker viden om undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen. Herunder at synliggøre Danmarks menneskeretlige forpligtigelser på området, for derved at kvalificere det grundlag, hvorpå regeringen kan tage stilling til om der bør udarbejdes og implementeres en handlingsplan på området. Udredningen er desuden gennemført med henblik på at danne grundlag for, at også kommuner og professionshøjskoler kan vurdere, hvorvidt den undervisning i menneskerettigheder, som de officielle curricula lægger op til, og som gennemføres i praksis, er tilstrækkelig eller bør styrkes lokalt.

Udredningen gennemgår eksisterende viden på området samt lovgivningen for folkeskolen og læreruddannelsen og undersøger, hvordan lærere i folkeskolen og undervisere på læreruddannelsen gengiver og opfatter deres undervisning i menneskerettigheder i praksis. Praksisniveauet er kortlagt ved hjælp af en spørgeskemaundersøgelse udsendt til 1200 lærere i Danmarks Lærerforening, med en svarprocent på 37. Der er desuden afholdt 13 fokusgruppeinterviews på folkeskoler i ni forskellige kommuner med i alt 50 lærere samt tre fokusgruppeinterviews med 12 undervisere på læreruddannelsen på fire af landets syv professionshøjskoler.

Baggrunden for udredningen er blandt andet FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder fra 2011 og Europa-

rådets Charter om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder fra 2010. FN-erklæringen minder medlemsstaterne om ikke bare forpligtigelsen til, at deres befolkninger får viden om FN's menneskerettighedskonventioners indhold og de systemer, der beskytter menneskerettighederne, men også om nødvendigheden af, at befolkningerne lærer at handle i overensstemmelse med menneskerettighederne. Historien har vist, at der er behov for en uddannelsesindsats, der resulterer i regulære kompetencer til at handle, hvis man oplever, at egne eller andres rettigheder krænktes. Derfor peger Europarådets Charter på behovet for, at undervisning i menneskerettigheder får en central plads i curricula i blandt andet de formelle uddannelsessystemer, herunder i grundskolen og læreruddannelsen.

MERE PRÆCISE RAMMER FOR FOLKESKOLENS FORMÅL

Udredningen viser, at hvis folkeskolens formål om rettigheder, pligter og ligeværd skal udfoldes i hele skoleforløbet i den danske folkeskole, kræver det mere konkrete mål i de enkelte fag, fra indskoling og frem til udskoling. Lærerne, der indgår i udredningen, fortæller, at menneskerettigheder og ligeværd "gennemstrømmer" hele skolesystemet, men når de skal formulere krav til egen og elevs viden og færdigheder vedrørende menneskerettigheder, kommer de ofte til kort. Også selvom de forbinder undervisning i menneskerettigheder med folkeskolelovens formålsparagraf. Det synes derfor vigtigt, at elevernes dannelse sker på et fagligt og informeret grundlag tilpasset alder og trin og med reference til de menneskeretlige forpligtelser, som Danmark har tilsluttet sig nationalt og internationalt.

LÆRERE EFTERLYSER VIDEN OG KOMPETENCER

Det er relativt vilkårligt, hvorvidt og hvordan der undervises i menneskerettigheder i folkeskolen. Knap to tredjedele af lærerne, der har besvaret

spørgeskemaet, har inden for det seneste år forberedt undervisning, der har berørt menneskerettighederne. Fokusgruppeinterviewene viser, at de fleste lærere har inddraget menneskerettigheder i undervisningen, men oftest uden at referere til 'menneskerettigheder' eller 'rettigheder' og/eller de mekanismer, der overvåger, at et land overholder menneskerettighederne.

87 procent af lærerne oplyser, at det slet ikke eller i mindre grad er deres læreruddannelse, der har motiveret dem til at undervise i menneskerettigheder. I fokusgrupperne fortæller lærerne, at de mangler viden om, hvordan undervisning i menneskerettigheder kan gribes an pædagogisk, så undervisningen passer til elever på forskellige klassetrin.

MENNESKERETTIGHEDER HAR SVAG PLACERING I LÆRERUDDANNELSEN

I 2013 trådte en ny læreruddannelse i kraft. Her indgår 'menneskerettigheder' i faget kristendom/livsoplysning/medborgerskab og i samfundsfag. Derudover indgår 'internationale hensigtserklæringer' i pædagogik og lærerfaglighed, hvilket er en mere vag formulering end tidligere, hvor 'internationale deklARATIONER og konventioner' indgik i curriculum. Samtalerne med undervisere på læreruddannelsen har dog vist, at den forrige, mere præcise formulering i de pædagogiske fag ikke har betydet, at undviserne har opfattet det således, at de skulle undervise i menneskerettigheder eller børns rettigheder.

SPREDT OG USYSTEMATISK INTRODUKTION

Fokusgruppeinterviews med undervisere på læreruddannelsen viser, at menneskerettigheder ofte er en slags indforstået og fælles værdisæt, som kan bringes i spil og bidrage til at få de lærerstuderende til at reflektere over den dannelse, der ifølge folkeskoleloven er formålet med folkeskolen.

Det viser sig dog, at flere undervisere på læreruddannelsen vurderer, at der er nogle grupper af studerende, for hvem menneskerettighederne ikke nødvendigvis accepteres som en ramme for forhandling i skolen, samfundet og verden i øvrigt.

Læreruddannerne mener generelt, at deres ledelser ikke prioriterer at forholde sig til mangfoldigheden i det eksisterende studentergrundlag. Fokusgruppeinterviewene viser også, at det officielle curriculum kun giver mulighed for en sporadisk og hovedsageligt idehistorisk introduktion til menneskerettigheder og ofte i sammenhænge, hvor 'menneskerettigheder' eller 'rettigheder' ikke nødvendigvis nævnes. Overvejelser om, hvordan undervisning i menneskerettigheder kan tilrettelægges, har lav prioritet i rammerne for den nye læreruddannelse. Det betyder, at det i vid udstrækning dels er op til professionshøjskolerne at styrke undervisning i menneskerettigheder i lokale studieordninger og prioriteringer, og dels er op til de studerende selv at afprøve undervisning i menneskerettigheder i forbindelse med praktik og opgaver.

ANBEFALINGER

Anbefaling 1: National handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder

Instituttet anbefaler, at den danske stat udarbejder en national handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder, og at Danmark i fremtidige afrapporteringer, til b.la. FN's Børnekomité, afrapporterer vedrørende status for undervisning i menneskerettigheder i hele uddannelsessektoren, herunder i folkeskolen og læreruddannelsen.

Anbefaling 2: Menneskerettigheder skrives ind i folkeskolens formål

Instituttet anbefaler, at menneskerettigheder indgår i folkeskolens formål, så menneskerettigheder på lige fod med "åndsfrighed, ligeværd og demokrati" er

en del af forberedelsen af eleverne til "deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre".

Anbefaling 3: Præcisering af læringsmål for menneskerettigheder i folkeskolen

Instituttet anbefaler en præcisering af læringsmål for undervisning i menneskerettigheder i Fælles Mål. Det gælder både en præcisering af læringsmål indenfor den eksisterende fagrække og af, hvordan undervisning i menneskerettigheder indgår som tværfagligt element i folkeskolens undervisning.

Anbefaling 4: Menneskerettigheder i skolepolitik og virksomhedsplaner

Instituttet anbefaler kommunerne, at undervisning i menneskerettigheder bliver indarbejdet i skolepolitikker, og at skoleledelserne (skolebestyrelser og skoleledere) indarbejder undervisning i menneskerettigheder i skolernes virksomhedsplaner, samt at indsatsen bliver monitoreret – f.eks. som en integreret del af skolernes kvalitetsrapporter, jf. § 40a i folkeskoleloven.

Anbefaling 5: Præcisering af læringsmål for menneskerettigheder i læreruddannelsen

Instituttet anbefaler, at undervisning i menneskerettigheder bliver styrket udtrykkeligt i curriculum i læreruddannelsen, herunder i læreruddannelsens linjefag samfundsfag og historie samt i hovedområdet pædagogik og lærerfaglighed. Dette gælder også for professionshøjskolernes efteruddannelse af lærere og skoleledere. I lyset af den netop vedtagne bekendtgørelse, der giver de enkelte læreruddannelsessteder større selvbestemmelse, anbefales det, at indsatsen styrkes i udmøntningen af de lokale studieordninger på professionshøjskolerne.

Anbefaling 6: Lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø i folkeskolen

Instituttet anbefaler, at lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø bliver indarbejdet i indsatser, der vedrører skolernes og kommunernes arbejde med trivsel, læringsmiljø og forebyggelse af mobning, herunder i status- og afrapporteringsprocedurer.

Anbefaling 7: Lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø på professionshøjskolerne

Instituttet anbefaler, at lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø bliver indarbejdet i akkreditering af professionshøjskolernes uddannelser.

INDLEDNING

1.1 BAGGRUND

Undervisning i menneskerettigheder er igennem de seneste år udfoldet og præciseret som begreb i internationale dokumenter fra blandt andet De Forenede Nationer (FN) og Europarådet.²

De to vigtigste dokumenter er i den forbindelse FN's Erklæring om undervisning og uddannelse fra 2011 og Europarådets Charter om uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder fra 2010. Forud for vedtagelsen af dokumenterne har både FN og Europarådet igangsat programmer og anbefalinger for at støtte medlemsstaterne i at indarbejde undervisning i menneskerettigheder på nationalt niveau. 'Undervisning i menneskerettigheder' er ifølge FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder nødvendigt for et lands indsats for at fremme de grundlæggende frihedsrettigheder og respekten for menneskerettigheder.³ I FN-erklæringen fra 2011 præciseres det, at undervisning i menneskerettigheder vedrører personer i alle aldre og skal give mennesker viden, færdigheder og forståelse, der udvikler deres holdninger og opførsel, og gør dem i stand til at bidrage til en 'universel menneskerettighedskultur', hvor overtrædelse af menneskerettighederne undgås.⁴ Det understreges endvidere i FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, at statslige uddannelsessystemer spiller en afgørende rolle i udviklingen af respekt, deltagelse, lige muligheder og ikke-diskrimination i vores samfund.⁵

En central anbefaling til FN's medlemsstater har i første fase af Verdensprogrammet (2005-2009) været, at udrede og gøre status over omfanget og karakteren af undervisning i menneskerettigheder i grunduddannelse af børn og unge, samt i grund,- videre- og efteruddannelse af lærere. I forlængelse af denne status skal stater udarbejde og implementere en handlingsplan for udviklingen af området.⁶ Verdensprogrammets anden fase (2010-2014) understøtter første fase, og sætter fokus på mellemlange- og videregående uddannelser og undervisning i menneskerettigheder for blandt andet politi, militær og lærere.⁷

I evalueringen af Verdensprogrammets første fase anbefales stater, der endnu ikke har gennemført en status på undervisning i menneskerettigheder i grundskolen og læreruddannelsen, at gøre dette. Herunder, anbefales stater at udarbejde handlingsplaner og reformer af skole- og læreruddannelseslovene på baggrund af resultatet.⁸ Status på undervisning i menneskerettigheder i uddannelsessystemet er allerede udarbejdet i f.eks. Irland, Nordirland, Skotland og for Syd- og Mellemsamerika.⁹ I juni 2013 er en udredning under færdiggørelse i Finland, og nærværende udredning er et bidrag til denne proces i Danmark.

Det fremgår af regeringsgrundlaget fra oktober 2011, at det er en målsætning for regeringen at styrke kendskabet til børns rettigheder og derved følge op på anbefalingerne fra FN's Børnekomité.¹⁰ Det fremgår endvidere, at regeringen anser uddannelse som "en afgørende forberedelse til at deltage som kritisk og aktiv borger i et levende demokrati i en globaliseret verden".¹¹ Hvorvidt uddannelse til deltagelse som kritisk og aktiv borger indebærer undervisning i menneskerettigheder, er ikke nævnt.

1.2 EKSISTERENDE VIDEN

Der er en række undersøgelser og forskning, der relaterer sig til elever, læreres og skolelederes opfattelser af menneskerettigheder i grundskolen og læreruddannelsen i Danmark. Den viden, som er af særlig relevans for udredningen, vedrører dels undersøgelser af elevernes viden og holdninger.¹² Dels er der undersøgelser af, hvordan tolerance og diskrimination italesættes af lærere eller skoleledere og uddannelsespolitisk ansvarlige.¹³ Derudover er der forskning, der undersøger betydningen af etnicitet, minoritetssprog, kulturel og religiøs mangfoldighed i skolens rammer og på forskellige niveauer i skolens praksis.¹⁴

En af de undersøgelser, der har fokuseret på elevers viden og holdninger, er udarbejdet af Amnesty International i 2009.¹⁵ Ifølge denne undersøgelse kender kun halvdelen af eleverne i 8.-10. klasse til FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder, og mindre end hvert tiende barn i Danmark har et godt kendskab til indholdet i FN's Børnekonvention. En anden undersøgelse foretaget for RCT af analysebureauet Epinion i 2011, vedrører danskernes holdning til tortur. Denne undersøgelse viser, at hver fjerde dansker mener, at tortur gerne må anvendes i enkelte tilfælde, og at det især er unge, som mener, at det er i orden at anvende tortur.¹⁶

Ifølge en international undersøgelse, hvor den danske del er udarbejdet af Bruun og Lieberkind, Århus Universitet, scorer de danske elever i 8.-10. klasse højt på demokratiforståelse og tillid til de demokratiske institutioner i samfundet. Gennemgående er de danske elever ifølge rapportens forfattere også positive overfor "lige rettigheder", når spørgsmålene stilles principielt. Imidlertid ændrer svarmønstret sig, når spørgsmålene konkretiseres, så flere – især i gruppen af drenge – stiller sig skeptiske overfor ligestilling af etniske minoriteter og kønsligestilling.¹⁷

De undersøgelser, der fokuserer på fordomme og diskrimination i skolen, peger blandt andet på, at der ikke blandt de ansatte i skolevæsenet synes at være et legitimt sprog for at tale om diskrimination.¹⁸ En undersøgelse af diskrimination i kommunens skoler gennemført af Borgerrådgiveren i Københavns Kommune i perioden 2007-2010 kritiserer desuden skoleforvaltningen for manglende deltagelse i undersøgelsen fra en stor andel af kommunens skoler og en stor træghed i indsamlingen af svar fra de øvrige skoler.¹⁹ Endelig fremgår det af et studie fra Statens Institut for Folkesundhed fra 2010 om sundhed og trivsel i skolen, at børn med etnisk minoritetsbaggrund i langt mindre grad end børn med etnisk dansk baggrund, føler sig selvsikre og trygge i skolen.²⁰ Mens 1 ud af 10 børn med etnisk dansk baggrund sjældent føler sig trygge i skolen, er det mellem 18-25 procent af elever med etnisk minoritetsbaggrund, der føler sig utrygge. Det vil sige 1 elev ud af 4 eller 5 elever.²¹

Forskning og undersøgelser, der beskæftiger sig med mangfoldighed i elevgrundlaget, giver ligeledes adgang til viden, der kan have relevans for undervisning i menneskerettigheder og ikke mindst for sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø og lige muligheder i skolen. Det drejer sig om forskning og undersøgelser, der vedrører køn, seksuel orientering, etnicitet, religion, minoritetssprog i skolen. Sådant forskning og undersøgelser har blandt andet afdækket, hvordan normer i såvel skoleloven som i de forskellige praksisniveauer i skolen kan have ekskluderende konsekvenser for elever med minoritetsbaggrund.²²

Der eksisterer altså forskning og undersøgelser, der på forskellig vis relaterer sig til spørgsmål om menneskerettigheder i skolens undervisning og i de institutionelle rammer. Der er også undersøgelser, der i nogen grad afspejler elevernes viden på feltet. Imidlertid er der ikke forskning eller undersøgelser,

der specifikt har sat fokus på undervisning i menneskerettigheder i lærernes og skolens praksis i Danmark. Der er heller ikke undersøgelser af, hvilke fag, lovgivning og følgetekster i grundskolen og læreruddannelsen der lægger op til gennemførelse af undervisning i menneskerettigheder.

1.3 FORMÅL OG INDHOLD

Det primære formål med denne udredning er at tilvejebringe ny og mere sikker viden om undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen. Endvidere er formålet, at kvalificere det grundlag, hvorpå regeringen og andre aktører kan tage stilling til internationale anbefalinger til Danmark vedrørende undervisning i menneskerettigheder, herunder:

- at udrede de retlige rammer for undervisning i menneskerettigheder i Danmark, som de fremgår af folkeskoleloven og dens følgetekster samt Lov om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen inklusive bekendtgørelse og eksempler på udmøntning i lokale studieordninger
- at udrede karakteren af og variationen i undervisningen i menneskerettigheder i folkeskolen og i læreruddannelsen
- at udrede, om og hvordan lærere og læreruddannere medtænker menneskerettigheder og herunder lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø i undervisningen og i spørgsmål om hele skolens eller professionshøjskolens virksomhed
- at udrede, hvad der motiverer lærere og læreruddannere i henholdsvis folkeskolen og læreruddannelsen til at undervise i menneskerettigheder; herunder hvorvidt skolens og kommunens målsætninger og det nationale curriculum spiller en rolle for motivationen.²³

I forlængelse af anbefalingerne fra FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, er formålet med udredningen desuden:²⁴

- at bidrage med relevant ny viden om undervisning i menneskerettigheder med henblik på at bidrage til igangværende og kommende reformprocesser omkring folkeskolen og læreruddannelsen
- at synliggøre og skabe dialog blandt relevante civilsamfundsorganisationer, embedsværket og politikere i kommuner og stat om internationale og regionale konventioner, erklæringer og programmer vedrørende undervisning i menneskerettigheder
- at danne grundlag for en mere præcis afrapportering om børns rettigheder og undervisning i menneskerettigheder til blandt andet FN's rapporteringssystemer om menneskerettigheder.

Udredningen indeholder indledningsvis en præsentation af den internationale menneskeretlige ramme for undervisning i menneskerettigheder (kapitel 2). Derefter præsenteres resultaterne af gennemgangen af folkeskoleloven og dens følgetekster (kapitel 3) fulgt af en præsentation af den empiriske undersøgelse af undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen (kapitel 4). Dernæst præsenteres resultaterne af gennemgangen af lovgrundlaget for læreruddannelsen (kapitel 5), efterfulgt af en gennemgang af resultaterne af den empiriske undersøgelse af undervisning i menneskerettigheder i læreruddannelsens praksis (kapitel 6). Hvert kapitel afsluttes med en opsummering. Derefter sammenfattes kapitlernes analyser (kapitel 7). Endeligt præsenteres og begrundes en række anbefalinger (kapitel 8) samt et idekatalog (kapitel 9) over konkrete initiativer og erfaringer, der kan støtte op om gennemførelsen af de enkelte anbefalinger.

1.3.1 TERMINOLOGI OG AFGRÆNSNING

Kortlægningen benytter FN's definition af 'human rights education and training', her oversat til undervisning i menneskerettigheder. I FN's erklæring defineres undervisning i menneskerettigheder som:

- (a) ”Uddannelse **OM** menneskerettigheder, hvilket indebærer viden om og forståelse for menneskeretlige normer og principper, for de værdier de bygger på og de mekanismer, der beskytter dem.
- (b) Uddannelse **GENNEM** menneskerettigheder, hvilket indebærer undervisning og læring på måder, der respekterer såvel undervisere som elevers/studerendes rettigheder.
- (c) Uddannelse **TIL** menneskerettigheder, hvilket indebærer, at personer bliver i stand til at nyde og at udøve egne rettigheder og til at respektere og overholde andres rettigheder.”(egen oversættelse, red.)²⁵

Undervisning i menneskerettigheder indbefatter således tre dimensioner og er mere omfattende end alene undervisning der giver viden **OM** menneskerettigheder. Det vil sige viden **OM** konkrete rettigheder og de mekanismer, der skal beskytte menneskerettighederne nationalt såvel som internationalt. Undervisning **GENNEM** menneskerettigheder omhandler metoder og læringspraksis, og herunder undervisning, der respekterer både elever og underviseres rettigheder.²⁶

Uddannelse **TIL** menneskerettigheder vedrører resultatet af undervisning **OM** og **GENNEM** menneskerettigheder. Det vil sige de færdigheder, refleksioner over holdninger og værdier, der tilsammen gør det muligt for den lærende at forholde sig aktivt (reflekterende) til spørgsmål, der vedrører menneskerettigheder. Uddannelse **TIL** menneskerettigheder indbefatter også kompetence til at kunne gøre brug af sine rettigheder og respektere andres. Ifølge erklæringen, skal undervisningen baseres på deltagerorienterede og inkluderende læringsmetoder, og staten skal fremme lige muligheder samt sikre et trygt og diskriminationsfrit læringsmiljø for den enkelte elev.²⁷

I erklæringen præciseres det ikke yderligere, hvilken forståelse af viden, færdigheder samt værdier og holdninger der kan være resultatet af undervisning i menneskerettigheder. Det er der imidlertid en række rapporter og vejledninger, der har udfoldet.²⁸ For at anskueliggøre, hvad læringsmål for undervisning i menneskerettigheder kan være, er der nedenfor gengivet et eksempel fra en nyere udgivelse fra Europarådet. Eksemplet skal ikke læses som en facitliste, men som et konkret bud på en beskrivelse af læringsmål for undervisning i menneskerettigheder.

VIDEN OM:

- Nøglekoncepter såsom: Frihed, retfærdighed, menneskelig værdighed, ikke-diskrimination, universalitet, rettigheder, ansvar, forbundethed og solidaritet.
- Ideen, at menneskerettigheder udgør en ramme for forhandling og afstemning af opførsel i familien, skolen, samfundet og verden i øvrigt.
- Menneskerettighedernes rolle og deres tidligere og fremtidige rolle i ens eget liv, lokalsamfundets og for livet for mennesker andre steder på jorden.
- Forskellen på og relationen mellem borgerlige, politiske, sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder.
- Lokale, nationale, internationale systemer, ikke-statslige organisationer og individer, der arbejder for at styrke og beskytte menneskerettighederne.
- Forskellige måder at anskue og erfare menneskerettigheder på i forskellige samfund, i forskellige grupper indenfor samme samfund og variationen i legitimeringsgrunde for de forskellige anskuelser, herunder religiøse, moralske og retlige kilder.
- Større samfundsmæssige ændringer, historiske begivenheder og forklaringer, der leder til anerkendelse af menneskerettighederne.
- Rettighederne, som de fremstår i de største internationale instrumenter, der er udarbejdet til beskyttelse af menneskerettighederne, såsom FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder, FN's Børnekonvention og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.

- Beskyttelsen af menneskerettighederne i den nationale lovgivning (i Danmark grundloven, red.) og øvrige lovgivning og institutioner, der er ansvarlige for overvågning på nationalt niveau.

FÆRDIGHEDER:

- At kunne lytte og kommunikere, herunder at være i stand til at lytte til forskellige synspunkter, argumentere for egne og andres rettigheder
- At kunne tænke kritisk, herunder identificere relevant information, forholde sig kritisk til 'absolutter', være opmærksom på forforståelser og fordomme, gennemskue, når der er tale om manipulation, tage beslutninger på et informeret grundlag.
- Evne til at samarbejde og møde konflikter positivt.
- Evne til at deltage i og organisere grupper i sociale sammenhænge.
- Evne til at identificere, når krænkelse af menneskerettighederne finder sted.
- Evne til at handle på måder, der fremmer og beskytter menneskerettighederne både lokalt og internationalt.

HOLDNINGER OG VÆRDIER:

- Ansvarsfølelse overfor egne handlinger og forpligtigelse til personlig udvikling og social forandring.
- Nysgerrighed, åbenhed og anerkendelse af forskellighed.
- Empati og solidaritet med andre og forpligtigelse til at støtte dem, hvis menneskerettigheder er truet.
- Fornemmelse for menneskelig værdighed, selvværd og værdsættelse af andre uanset sociale, kulturelle, sproglige eller religiøse forskelle.
- Sans for retfærdighed i betydningen ønsket om at arbejde henimod idealer i de universelle menneskerettigheder, lighed og respekt for forskellighed.

Kilde: Europarådet, 2012: Compass – Manual for Human Rights Education with Young People.

Undervisning i menneskerettigheder relaterer sig til medborgerskabsundervisning, multikulturel undervisning, interkulturel pædagogik, demokratiundervisning, global undervisning m.v. Ifølge Verdensprogrammet og dets efterfølgende handlingsplaner, inkluderer alle disse initiativer menneskeretlige principper i deres indhold og pædagogiske metode.²⁹

I Europarådets Charter om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder præciseres relationen mellem 'undervisning til demokratisk medborgerskab' og 'undervisning i menneskerettigheder'. Det fremgår af Europarådets charter, at de to tilgange er tæt forbundne og gensidigt støtter hinanden. Mens uddannelse til demokratisk medborgerskab fokuserer på, at elever skal bemyndiges til at forsvare deres demokratiske rettigheder og ansvar samt til at deltage aktivt i samfundet, vedrører undervisning i menneskerettigheder et bredere spektrum af menneskerettigheder og fundamentale frihedsrettigheder. Undervisning i menneskerettigheder skal bemyndige elever til at bidrage til opbygning af 'en universel menneskerettighedskultur', således at de bliver i stand til nyde og udøve egne rettigheder og til at respektere og overholde andres rettigheder.³⁰ Med andre ord har undervisning **TIL** demokratisk medborgerskab fokus på at uddanne børn og unge til deltagelse i fællesskaber i samfundet og værdsætte mangfoldighed.³¹ Og undervisning i menneskerettigheder har fokus på at bemyndige elever til at nyde og at udøve egne rettigheder, og til at respektere og overholde andres rettigheder. Desuden har undervisning i menneskerettigheder fokus på et bredere spektrum af rettigheder, der er universelle og umistelige, idet de gælder alle, uanset hvordan man opfører sig som medlem af fællesskaber.³²

Udredningen tager afsæt i de definitioner, der fremgår af FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder og Europarådets Charter

om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder. En yderligere analyse af forskelle og ligheder mellem undervisning i menneskerettigheder og de øvrige indsatser som f.eks. interkulturel pædagogik, global undervisning m.v. indgår ikke i denne udredning.

1.3.2. AFGRÆNSNING

Udredningen afgrænser sig til at undersøge undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen samt i læreruddannelsen. Disse to områder er prioriteret, fordi karakteren og variationen i undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen udgør et væsentligt grundlag for de opvoksede generationers færdigheder og kompetencer til at kunne nyde egne rettigheder og til at kunne handle på måder, der respekterer andres rettigheder.

Den retlige analyse af **GENNEM**-dimensionen af undervisning i menneskerettigheder er afgrænset til at belyse de internationale og regionale rammer for forbuddet mod diskrimination i adgangen til undervisningen, og herunder forpligtelsen til at sikre et diskriminationsfrit læringsmiljø og lige muligheder.³³

I den empiriske analyse er der i fokusgruppeinterviews med lærere og læreruddannere stillet åbne spørgsmål til, om og hvordan de underviser i menneskerettigheder. Der er også spurgt ind til, om de opfatter, at menneskerettigheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø indgår i skolens eller professionshøjskolens samlede virksomhed.

At der er spurgt specifikt ind til skolens arbejde med at sikre et diskriminationsfrit læringsmiljø, skyldes for det første, at forbuddet mod diskrimination er et gennemgående princip i menneskeretten. For det andet,

at EU-direktiver der vedrører ligebehandling også gælder uddannelse, og endeligt, at princippet om lige muligheder er et gennemgående princip i blandt andet FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder. I en skolehverdag, der mange steder er præget af sociale, etniske, religiøse, identitetsmæssige, kognitive samt andre forskelligheder vedrører sidstnævnte de didaktiske og pædagogiske valg, der blandt andet skal sikre et inkluderende og diskriminationsfrit læringsmiljø. Således at elever og lærerstuderende opnår lige muligheder i uddannelsessituationen.

GENNEM-dimension er endvidere belyst ved at spørge ind til, hvilke pædagogiske overvejelser lærere og læreruddannere har gjort sig om at undervise i menneskerettigheder. Disse informationer indgår i den empiriske analyse i det omfang, samtalerne med lærere og læreruddannere omhandler denne dimension. Det vil sige vedrørende læringsmiljø, læringsprocesser, læringsmetoder og undervisningsmaterialer.³⁴ Disse spørgsmål er inddraget i udredningen med henblik på yderligere pædagogisk revision og afklaring af hvad undervisning **GENNEM** menneskerettigheder indbefatter i en dansk folkeskole- og læreruddannelseskontekst.³⁵

I Danmark er der tradition for, at en del af en folkeskoleårgang gennemfører en 9.- eller 10.-klasse på en efterskole. Det er en skoleform, der trods den store variation mellem skolerne kendetegnes ved et stort fokus på dannelse til deltagelse og demokrati. Derfor kan det være interessant at undersøge undervisning i menneskerettigheder på efterskolerne i en udredning, der undersøger karakteren, variationen og omfanget af undervisning i menneskerettigheder. Derudover kan det være interessant at undersøge empirisk den undervisning i menneskerettigheder der foregår på de private skoler.

Der har inden for rammerne af denne udredning ikke været ressourcer til at gennemføre fokusgrupper på de private skoler og efterskolerne. En søgning på samtlige efterskolehjemmesider via efterskoleforeningens database viser, at ingen skoler direkte skriver om menneskerettigheder på deres hjemmesider. Imidlertid fremhæver 85 efterskoler på deres hjemmeside uddannelse til 'medborgerskab' eller 'verdensborgerskab' – f.eks. som en del af deres profil.

Derudover deltager instituttet i et uformelt undervisningsnetværk, der udover instituttet tæller civilsamfundsorganisationer, der udveksler erfaringer om undervisningstilbud og materialer vedrørende menneskerettigheder og relaterede emner.³⁶ Søgning på efterskolerne hjemmesider samt inputs fra to møder i dette netværk, hvor de foreløbige resultater for nærværende udredning har været på dagsordenen, tegner et billede af, at der er spændende erfaringer med udvikling af læringsforløb om menneskerettigheder, der i et udviklingsperspektiv vil kunne inspirere bredere til udviklingen af undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og i læreruddannelsen.

1.4 UDREDNINGENS TEORI OG METODE

Udredningen består af en gennemgang af de internationale konventioner, erklæringer og direktiver fra FN, Europarådet og EU der vedrører uddannelse og undervisning i menneskerettigheder. Derudover består den af en gennemgang af de danske retlige rammer for undervisning i menneskerettigheder i grundskolen og læreruddannelsen samt en analyse af et empirisk materiale bestående af 16 fokusgruppeinterviews. Heraf 12 med lærere og 3 med læreruddannede. Derudover indgår en spørgeskemaundersøgelse om undervisning i menneskerettigheder i praksis i folkeskolen og læreruddannelsen blandt færdiguddannede lærere i Danmark.

1.4.1 DEN RETLIGE ANALYSE – DET OFFICIELLE CURRICULUM

I en uddannelsesterminologi er der med en retlig analyse tale om en undersøgelse af de statslige retningslinjer for folkeskolens og læreruddannelsens undervisning. Det, der i denne udredning efterfølgende kaldes det 'officielle curriculum'.³⁷

Gennemgangen af det officielle curriculum for folkeskolen indebærer en gennemgang af de nationale lovttekster samt følgetekster. Det vedrører Lovbekendtgørelse om folkeskolen (2010) samt fagbeskrivelser for 16 af de fag, der indgår i folkeskoleloven, samt 3 af de obligatoriske emner.³⁸ Fremgangsmåden udfoldes i gennemgangen i kapitel 3.

For læreruddannelsen vedrører det Lov om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen (2006) samt Bekendtgørelse om uddannelsen til professionsbachelor som lærer i folkeskolen (2011). Derudover indgår lokale udmøntninger af disse i 20 lokale studieordninger med særligt fokus på tre af disse studieordninger. Fremgangsmåden udfoldes i gennemgangen i kapitel 5.³⁹

Udover det nationale curriculum består den retlige analyse af en gennemgang af de internationale og regionale konventioner, erklæringer og direktiver, der vedrører undervisning i menneskerettigheder, og herunder forbuddet mod diskrimination og sikring af lige muligheder. Dertil gennemgås de seneste kommentarer vedrørende uddannelse til den danske stat fra de kontrolmekanismer, der monitorerer statens indsats for at efterleve de internationale og regionale forpligtelser.

1.4.2 DEN EMPIRISKE ANALYSE – CURRICULUM I PRAKSIS

Det empiriske materiale udgøres af fokusgruppeinterviews med lærere i folkeskolen og undervisere på læreruddannelsen samt en

spørgeskemaundersøgelse blandt lærere. Det empiriske materiale består af lærernes og undervisernes beskrivelser af den undervisning i menneskerettigheder, de leverer i henholdsvis folkeskolen og på læreruddannelsen – dette kaldes i det efterfølgende 'curriculum i praksis'.⁴⁰

Fokusgruppeinterviewene blandt lærere i folkeskolen er gennemført i ni kommuner: Aalborg, Aarhus, Esbjerg, Fredericia, Frederikssund, Hillerød, Kalundborg, København og Næstved. I alt har 50 lærere deltaget i fokusgruppeinterview med kolleger fra deres egen skole. Fokusgruppeinterviewene er gennemført med henblik på at få lærernes beretninger om, hvorvidt og hvordan de underviser i menneskerettigheder. Ud af de 13 skoler indgik 2 specialskoler for blandt andet at inddrage disse læreres erfaringer og overvejelser om undervisning i menneskerettigheder i et udpræget mangfoldigt elevgrundlag. Med 13 fokusgruppeinterviews er det muligt at sige noget om variationen af undervisning i menneskerettigheder på skoler i forskellige kommuner, og det er muligt at sige noget om tendenser på tværs af de kvalitative interviews.

Instituttet har kontaktet skoleforvaltningen i 12 kommuner. Derudover er skoler i Københavns Kommune og specialskoler i yderligere to kommuner blevet kontaktet direkte. Ni kommuner indvilligede i at videresende forespørgslen til alle eller udvalgte skoler i kommunen. I otte kommuner meldte en eller flere skoler tilbage, at de gerne ville deltage. Instituttet har talt med alle de skoler, der meldte positivt tilbage, at de gerne ville deltage i et fokusgruppeinterview med tre-seks lærere, der underviser i udskolingen. Derfor er fokusgrupperne ikke repræsentative for de skoler og lærere, der underviser i folkeskolens ældste klasser i Danmark. De er derimod at betragte som et udsnit af skoler, hvor lærere har prioriteret at bruge en til to timer på at dele deres erfaringer vedrørende undervisning i menneskerettigheder med kolleger og ansatte fra instituttet.

Det antages derfor, at de lærere, der deltager, er den bedst tænkelige gruppe i forhold til at afdække, hvad der motiverer til at undervise i menneskerettigheder. Herunder med hvilket formål der undervises i menneskerettigheder, i hvilke fag, i hvilket omfang, med hvilket indhold, med hvilken organisering og pædagogiske overvejelser, og ved hjælp af hvilke materialer samt hvordan menneskerettigheder indgår i skolens samlede virksomhed. Samtidig med at det er en styrke at få de måske mest motiverede lærere i tale, er det en svaghed ved fremgangsmåden, at der i datagrundlaget formodentlig i mindre grad indgår lærere, der af forskellige grunde i skoleåret 2011/12 ikke har undervist i menneskerettigheder, og som kunne have givet viden om grundene hertil. Imidlertid udgør ca. en tredjedel af dem der har besvaret spørgeskemaundersøgelsen, lærere der ikke har undervist i menneskerettigheder i skoleåret 2011/12.

'Det officielle curriculum' sætter en standard, som fortolkes og prioriteres af lærere. Fokusgruppeinterviews med deltagelse af fire-seks lærere fra samme skole i hvert interview er valgt som fremgangsmåde, fordi det gør det muligt at indfange noget af den kompleksitet, der udover det officielle curriculum har indflydelse på lærernes praksis. Dertil er fremgangsmåden med fokusgrupper valgt, fordi lærere fra samme skole kan stille uddybende spørgsmål, kommentere og supplere hinandens udsagn. Det kan de gøre på en måde, som medfører refleksioner, som en udefrakommende interviewer ikke kan lægge op til, fordi hun ikke kender den lokale kontekst.

Fokusgruppeinterviews blandt læreruddannere på professionshøjskolerne er gennemført i 3 grupper med i alt 12 læreruddannere fra 4 af landets 7 professionshøjskoler, der udbyder læreruddannelser: VIA University College, University College Copenhagen, University College Sjælland og University College Syddanmark.

Alle udsagn fra fokusgrupperne er anonymiseret. Det er de af flere grunde. For det første fordi formålet med interviewene er at undersøge karakteren af og variationen i undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen fremfor at fremhæve enkelte personer, skoler eller uddannelsessteder. For det andet skal deltagerne kunne tale frit om, hvordan menneskerettigheder og relaterede emner italesættes eller ikke italesættes på deres uddannelsesinstitution. Hvad enten det drejer sig om emner som f.eks. digitalisering og it i undervisningen, privatlivsbeskyttelse, om hensynet til barnets tarv eller om skolens eller institutionens erfaringer med at sikre lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø i klassen og på skolen.

Spørgeskemaundersøgelsen er gennemført i et samarbejde mellem instituttet og Danmarks Lærerforening (DLF). Instituttet har stået for udarbejdelse af spørgsmålene, som blev rettet til i konsultation med faglige konsulenter og en analyseekspert fra DLF. Spørgeskemaet blev udsendt til 1208 gyldige mailadresser i DLF's faste spørgepanel, som udgør et repræsentativt udsnit af organisationens medlemmer. Cirka 96 procent af danske folkeskolelærere er medlem af Danmarks Lærerforening. 445 lærere svarede på spørgeskemaet, hvilket giver en svarprocent på 37. Besvarelserne blev efterfølgende formidlet i et notat af analyseafdelingen i DLF. Data fra besvarelserne og notatet indgår udredningen.

Svarprocenten på spørgeskemaet er lavere end den typiske svarprocent i DLF's medlemspanel. Den lave svarprocent kan skyldes, at undersøgelsen blev gennemført i efteråret 2012, hvor store emner som ny folkeskolereform og overenskomstforhandlinger har fyldt en del hos lærerne. Det kan også skyldes, at mange lærere ikke har fundet emnet tilstrækkeligt relevant til, at de ville bruge tid på at besvare spørgeskemaet. De samme gisninger kan gøre sig gældende vedrørende fokusgruppeinterviewene. Her blev mere end 100 skoler spurgt, om de ville deltage, og 13 skoler meldte positivt tilbage.

Det er inden for rammerne af det kvalitative materiale muligt at tale om tendenser på tværs af interviewene med folkeskolelærere. Alligevel er spørgeskemaundersøgelsen gennemført med henblik på at validere de udsagn og forklaringer, der fremkommer i fokusgrupperne.

FIGUR 1 UDREDNINGENS DATA OPSTILLET SKEMATISK

<p>Officielt curriculum – folkeskolen Lovbekendtgørelse om folkeskolen LBK nr. 998 af 16/08/2010</p> <p>Bekendtgørelse om elevråd i folkeskolen BEK nr. 26 af 15/01/2011</p> <p>Fælles Mål for 19 fag i folkeskolen</p>	<p>Curriculum i praksis – folkeskolen 445 besvarelser på spørgeskema udsendt til 1208 lærere</p> <p>13 fokusgruppeinterviews i 9 kommuner</p>
<p>Officielt curriculum – læreruddannelsen Lov nr. 579 om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen (2006)</p> <p>Bekendtgørelse om uddannelse til meritlærer BEK nr. 651 af 29/06/2009</p>	<p>Curriculum i praksis – læreruddannelsen Tre fokusgruppeinterviews med læreruddannere fra fire af landets syv professionshøjskoler, der udbyder læreruddannelsen</p> <p>445 besvarelser på spørgsmål i spørgeskema, der omhandler lærernes grunduddannelse</p>

Bekendtgørelse om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen BEK nr. 562 af 01/06/2011 samt 19 lokalt udmøntede studieordninger med særligt fokus på tre af disse studieordninger

Bekendtgørelse om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen BEK nr. 231 af 08/03/2013

Supplerende data

Gennemgang af efterskolernes hjemmesider i forhold til udbud af undervisning om menneskerettigheder.

Gennemgang af undersøgelser og evalueringer samt forskningsartikler, der relaterer sig til undervisning i menneskerettigheder.

Gennemgang af kvalitetsrapporter, børne- og ungepolitik og/eller skolepolitik for de kommuner, hvor skoler har stillet sig til rådighed for fokusgruppeinterviews.

Afsættet for udredningen er de internationale retlige rammer for undervisning i menneskerettigheder, som udredningens data bliver målt i forhold til. Fokusgruppeinterviewene udgør det primære grundlag for

analysen. Resultatet heraf bliver sammenholdt med resultaterne fra spørgeskemaundersøgelsen og viden fra eksisterende undersøgelser samt evalueringer, der relaterer sig til undervisning i menneskerettigheder. På baggrund af analyserne af de nationale retlige rammer for folkeskolen og læreruddannelsen, sammenholdt med hvordan lærerne fortæller at de omsætter det officielle curriculum i praksis, gives en række anbefalinger med henblik på at styrke og fremme undervisning i menneskerettigheder i Danmark.

1.5 FØLGEGRUPPE

I arbejdet med udredningen har der været tilknyttet en følgegruppe for at sikre, at perspektiver fra centrale aktører på grundskoleområdet og læreruddannelsen indgår i udredningsprocessen. Følgegruppen har endvidere være med til at sikre, at udredningens anbefalinger har relevans for udviklingen i grundskolen og på læreruddannelsen i fremtiden. I følgegruppen indgår Danmarks Lærerforening, Ministeriet for Børn og Undervisning, Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelser, Forældre og Skole, forskere fra Roskilde Universitet og Aarhus Universitet, Amnesty International, skolelederen på Sundbyøster Skole samt en læreruddanner fra professionshøjskolen UCC. Andre centrale aktører var også inviteret til at deltage – blandt andet repræsentanter fra eleverne og kommunerne – men takkede nej. Følgegruppen har mødtes tre gange i udredningsprocessen, og følgegruppemedlemmerne er derudover konsulteret ad hoc.

1.6 FINANSIERING

Såvel lønudgifter som produktion af udredning og udgifter i forbindelse med lancering af udredning er dækket af instituttets finanslovsbevilling.

INTERNATIONAL OG REGIONAL MENNESKERETTLIG RAMME

Både overnationale og mellemstatslige organisationer som FN, Europarådet og EU pålægger medlemsstaterne en række forpligtelser der vedrører uddannelse og menneskerettigheder. Herunder er medlemsstaterne forpligtet til at sikre, at deres borgere får kendskab til menneskerettighederne, blandt andet gennem undervisning i grundskolen.⁴¹ I det følgende redegøres for de centrale forpligtigelser, der gælder for Danmark i forhold til at sikre undervisning i menneskerettigheder, og herunder lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø.

2.1 INTERNATIONALE DOKUMENTER OM UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

I fortalen til FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder står der, at "ethvert menneske og ethvert samfundsorgan (...) skal stræbe efter gennem undervisning og opdragelse at fremme respekt for disse rettigheder og friheder og gennem fremadskridende nationale og internationale foranstaltninger at sikre, at de anerkendes og overholdes overalt og effektivt". Verdenserklæringen har ikke status som et retligt bindende dokument, men har stor symbolsk betydning for både forståelsen af retten til uddannelse samt i forhold til, at de enkelte lande forventes at sikre fremadskridende foranstaltninger, der styrker undervisning i menneskerettigheder. Som det fremgår af de følgende citater, lægger en række af FN's centrale menneskerettighedskonventioner op til, at menneskerettighederne indgår i børns og voksnes uddannelse og undervisning.

I FN's Børnekonventions artikel 29 fra 1989 står, at "uddannelse af barnet skal have til formål at (...) udvikle respekt for menneskerettighederne og fundamentale frihedsrettigheder". Desuden forpligtiger artikel 42 til at gøre principperne og bestemmelserne i konventionen almindelig kendt for børn og voksne. FN's Børnekomité har udgivet en såkaldt General Comment til artikel 29, dvs. en kommentar, der uddyber komiteens forståelse af, hvad der må forventes af staten for at opfylde bestemmelserne i artikel 29.⁴² Kommentaren lægger vægt på, at de menneskeretlige værdier skal gennemstrømme skolehverdagen, og herunder undervisningen.

I FN's Konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder fra 1966 står der i artikel 13, at "de i denne konvention deltagende stater anerkender enhvers ret til uddannelse. De er enige om, at uddannelsen skal tage sigte på menneskets fulde personlige udvikling og erkendelse af dets værdighed samt på at styrke respekten for menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder. De er endvidere enige om, at uddannelsen skal gøre det muligt for alle at gøre en nyttig indsats i et frit samfund, at medvirke til forståelse, fordragelighed og venskab mellem alle nationer og alle racegrupper, etnologiske grupper eller religiøse grupper og at fremme De Forenede Nationers arbejde for fredens opretholdelse".⁴³ Udover at uddannelse er en ret i sig selv, fremgår det af artikel 6, at uddannelse samtidig er et middel til at realisere andre menneskerettigheder.

Der står endvidere i FN's Konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder at "de i konventionen anførte rettigheder gennemføres uden forskelsbehandling af nogen art i henseende til race, hudfarve, køn, sprog, religion, politisk eller anden anskuelse, national eller social herkomst, formueforhold, fødsel eller anden stilling."

Der er også en række andre konventioner, der specifikt påpeger staternes forpligtelse til at sikre adgang til undervisning uden diskrimination. Disse indeholder ofte også en forpligtelse til at sikre lige muligheder, respekt for menneskelig mangfoldighed og forebyggelse af fordomme i uddannelserne, som i uddannelsessammenhæng kan betegnes som 'et diskriminationsfrit læringsmiljø'.⁴⁴ Disse gennemgås i det følgende:

Af UNESCOs Konvention mod diskrimination inden for undervisning fra 1960 fremgår det f.eks. af artikel 1, at der med diskrimination i uddannelsessammenhæng menes at:

- "a) en person eller en gruppe personer forhindres adgang til undervisning (...)
- b) en persons eller en gruppe af personers undervisning reduceres til en lavere standard end personer i sammenlignelige situationer
- c) særskilte undervisningssystemer eller institutioner for personer eller persongrupper fastlægges og vedligeholdes (...)
- d) en person eller en gruppe af personer udsættes for forhold, som ikke kan forenes med menneskets værdighed.⁴⁵

Af artikel 3 fremgår det endvidere, at medlemsstaterne for at fjerne eller forhindre diskrimination påtager sig at afskaffe love eller administrative forordninger, som indebærer diskrimination i undervisningen, og at sikre – om nødvendigt ved lovgivning – at der ikke forekommer diskrimination ved elevers adgang til undervisningsinstitutioner.⁴⁶

I FN's Konventionen om afskaffelse af alle former for racediskrimination fra 1965 står der i artikel 7, at "deltagerstaterne forpligter sig til at gennemføre øjeblikkelige og effektive foranstaltninger, i særdeleshed inden for undervisning, uddannelse, kultur og oplysning, med henblik på

bekæmpelse af fordomme, der fører til racediskrimination, og til at fremme forståelse, fordragelighed og venskabelige forhold mellem nationer og racegrupper eller etniske grupper samt til at udbrede de formål og principper, der er indeholdt i De Forenede Nationers pagt, Verdenserklæringen om menneskerettighederne, De Forenede Nationers erklæring om afskaffelse af enhver form for racediskrimination og denne konvention."

I FN's Konvention om afskaffelse af alle former for diskrimination mod kvinder fra 1979 står der i artikel 10, at "de deltagende stater skal tage alle passende forholdsregler for at afskaffe diskrimination imod kvinder på uddannelsesområdet for at sikre dem ligeret med mænd og især for, på grundlag af ligestilling mellem mænd og kvinder, at sikre: (...) samme betingelser for vejledning om højere faglig uddannelse, for adgang til at studere ved og tage eksaminer fra undervisningsinstitutioner af enhver art i land- såvel som byområder; denne ligestilling skal sikres i børnehaven, i grundskolen, på tekniske, faglige og højere tekniske uddannelsesanstalter så vel som under alle former for erhvervsuddannelse."

FN's Handicapkonvention fra 2006 uddyber blandt andet i artikel 24, hvad lige muligheder for personer med handicap indebærer, og hvad der kræves af et uddannelsessystem for at det kan betegnes som inkluderende over for personer med handicap. Herunder at "deltagerstaterne anerkender, at personer med handicap har ret til uddannelse. Med henblik på at virkeliggøre denne ret uden diskrimination og på grundlag af lige muligheder skal deltagerstaterne sikre et inkluderende uddannelsessystem på alle niveauer samt livslang læring, der tager sigte på at opnå menneskets fulde personlige udvikling og erkendelse af dets værdighed og selvværd samt at styrke respekten for menneskerettigheder, grundlæggende frihedsrettigheder og den menneskelige mangfoldighed (...)." Konventionen forpligter således

staterne til at gøre skolerne mere inkluderende overfor børn med handicap. Skoler skal derved så vidt muligt sikre, at børn med handicap får en uddannelse, som fagligt er på niveau med den uddannelse, som andre børn får. Sammenfattende kan siges, at skolerne og undervisningen skal indrettes sådan, at børn med og uden handicap kan lære sammen for at fremme skabelsen af et samfund, som bygger på respekt for den menneskelige mangfoldighed.

I FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder står der i artikel 4 at undervisning i menneskerettigheder skal "(...) stræbe efter effektiv gennemførelse af menneskerettigheder og fremme tolerance, ikke-diskrimination og ligeværd; (d) sikre lige muligheder for alle gennem adgang til kvalitetsundervisning i menneskerettigheder uden diskrimination; (e) bidrage til forebyggelsen af krænkelser af menneskerettigheder og overgreb og bidrage til at bekæmpe alle former for diskrimination, racisme, stereotypisering og opfordringer til had og skadelige holdninger og fordomme der ligger til grund for disse."⁴⁷ Erklæringen nævner derudover i artikel 5, at undervisningen i menneskerettigheder skal baseres på inklusion, og tage højde for særlige udfordringer og barrierer for personer der tilhører udsatte grupper eller befinder sig i udsatte situationer.

Det går igen i flere af dokumenterne fra FN, at uddannelse skal være med til at forebygge fordomme og diskrimination. FN konventionerne forpligter til at der i henhold til undervisning og uddannelse arbejdes med at sikre lige muligheder og ikke-diskrimination på baggrund af menneskerettens diskriminationsgrunde.

2.2 EUROPARÅDET OG EU-RETLIGE DOKUMENTER OM UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Europarådets Rammekonvention om beskyttelse af nationale mindretal fra 1998 forbyder blandt andet enhver form for diskrimination, der hviler på tilhørsforholdet til et nationalt mindretal, og forpligtiger medlemsstaterne til at tage passende forholdsregler med henblik på at fremme den fulde og effektive ligestilling mellem personer, der tilhører et nationalt mindretal, og personer, der tilhører flertallet.

EU's Charter for grundlæggende rettigheder fra 2000, også kaldet EU-Charteret, skal respekteres, for så vidt angår gennemførelse af EU's retsakter.⁴⁸ EU-Charteret fastsætter ligeledes, at enhver har ret til uddannelse samt til adgang til erhvervsuddannelse og efter- og videreuddannelse. Herudover tilføjer EU-Charteret, at forældre har ret til at sikre sig, at deres børn undervises i overensstemmelse med deres egen religiøse, filosofiske og pædagogiske overbevisning, samt at dette skal respekteres i nationale love.

EU-retten fokuserer således både på retten til uddannelse og på adgangen til uddannelse i henhold til det centrale menneskeretlige princip om ikke-diskrimination. Den mest detaljerede beskyttelse findes i henhold til etnicitet og køn. EU har således vedtaget EU-direktiv om gennemførelse af princippet om ligebehandling af alle uanset race og etnisk oprindelse (2000), som i Danmark er udmøntet i Lov om etnisk ligebehandling.⁴⁹ Derudover har EU vedtaget EU-direktiv om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser (2004), som i Danmark er udmøntet i Lov om ligestilling af kvinder og mænd.⁵⁰

De to direktiver vedrører en lang række samfundsforhold, herunder uddannelse. Begge direktiver forbyder både direkte og indirekte diskrimination, instruktion og chikane.

Direktiverne beskriver direkte diskrimination som ringere behandling af en person på grund af vedkommendes køn eller etniske oprindelse i forhold til, hvordan en anden person bliver, er blevet eller ville blive behandlet i en tilsvarende situation. Direktiverne beskriver indirekte diskrimination som en tilsyneladende neutral bestemmelse, betingelse eller praksis der vil stille personer af et bestemt køn eller en bestemt race eller etnisk oprindelse særligt ufordelagtigt i forhold til andre personer. Der er imidlertid ikke tale om indirekte diskrimination, hvis den pågældende bestemmelse, betingelse eller praksis er objektivt begrundet i et legitimt mål, og midlerne til at opfylde målet er hensigtsmæssige og nødvendige. Dette kunne f.eks. være modtagelsesklasser i folkeskolen, som er begrundet i et legitimt mål.

Direktiverne giver således medlemsstaterne mulighed for at vedtage specifikke foranstaltninger, som i sig selv udgør forskelsbehandling, men som har til formål at forebygge eller opveje ulemper knyttet til køn eller race eller etnisk oprindelse og at sikre fuld ligebehandling, herunder i relation til adgang til uddannelse.

Direktivernes anvendelsesområde er al offentlig og privat virksomhed, og indbefatter en positiv forpligtelse til at sikre ligebehandling inden for blandt andet uddannelse.⁵¹ I EU-direktiv om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser står f.eks: "Offentlige myndigheder skal inden for deres område arbejde for ligestilling og indarbejde ligestilling i al planlægning og forvaltning."⁵² Dette er også kaldet 'kønsmainstreaming'.

Chikanebestemmelserne i både EU-direktiv om etnisk ligebehandling og EU-direktiv om ligebehandling på kønsområdet, er særlig relevante i en skolesammenhæng, da mobning i grove tilfælde kan anses som chikane. Chikane forekommer, når en person opfører sig på en måde, der krænker en anden persons værdighed og skaber et truende, nedværdigende eller ubehageligt klima for den pågældende.⁵³

Det vil sige, at både de kommunale folkeskoler og professionshøjskolerne gennem EU-lovgivning er forpligtigede til at arbejde med at fremme ligebehandling på baggrund af køn og etnicitet og race i deres virksomhed. Derudover er Danmark gennem Europarådets Rammekonvention om beskyttelse af nationale mindretal forpligtet til at beskytte nationale mindretal, herunder inden for uddannelse.

Udover de citerede bestemmelser fra de internationale og regionale konventioner og direktiver, som er retligt bindende for staterne, er der siden starten af 90'erne fremkommet en række erklæringer, programmer og dokumenter, der præciserer formål og indhold i forhold til undervisning i menneskerettigheder. Disse har ikke bindende karakter, men skal ses som anbefalinger til staterne der udfolder de retligt bindende dokumenter.

2.3 UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

En række nyere internationale erklæringer og programmer handler decideret om at afklare pædagogisk og didaktisk, hvad undervisning i menneskerettigheder er. De handler også om at sikre indarbejdelse af menneskerettigheder i den formelle uddannelseslovgivning og læseplaner på alle niveauer i uddannelsessystemet.⁵⁴

Verdenskonferencen i Wien i 1993 markerede påbegyndelsen af en proces om at sætte internationale standarder for en systematisk gennemførelse af

undervisning i menneskerettigheder. Først med FN's årti for undervisning i menneskerettigheder (1995-2004), der havde til formål at definere behov, formulere strategier, styrke programmer og understøtte udviklingen af undervisningsmaterialer til undervisning i menneskerettigheder i både det formelle og uformelle uddannelsessystem.⁵⁵ Årtiet for undervisning i menneskerettigheder udviklede sig senere i Verdensprogrammet for undervisning i menneskerettigheder, der udmønter sig i en fase I og fase II.⁵⁶

2.3.1 FN'S VERDENSPROGRAM FOR UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Ifølge Verdensprogrammet bør undervisning i menneskerettigheder være en grundsten i staterne indsats for at fremme de grundlæggende frihedsrettigheder og respekten for menneskerettigheder, som de fremgår af FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder. I programmet har de statslige uddannelsessystemer således en afgørende rolle i udviklingen af respekt for menneskerettighederne, for deltagelse, lige muligheder og ikke-diskrimination i samfundet. Verdensprogrammet har som formål at fremme en fælles forståelse af grundlæggende principper og metoder i undervisning i menneskerettigheder og at styrke partnerskaber og samarbejder om denne opgave fra det internationale niveau til den konkrete undervisningspraksis i de enkelte lande. Til det formål foreslår programmet konkrete handlingsplaner, som kan støtte medlemsstaternes arbejde på området.⁵⁷ Den første handlingsplan angår som tidligere nævnt, menneskerettigheder i grundskolen, og herunder grund- og videre- og efteruddannelse af de lærere, der underviser i grundskolen (fase I, 2005-2009).⁵⁸ Den anden handlingsplan vedrører undervisning i menneskerettigheder på videregående uddannelser og for offentlige ansatte, politi og militær (fase II, 2010-2014).⁵⁹ Nedenfor skitseres de vigtigste punkter i Verdensprogrammets fase I, der vedrører folkeskolen og læreruddannelsen i Danmark.

Blandt de mange faktorer, der har indflydelse på skoleudvikling, peger handlingsplanens fase 1 på fem centrale områder, som staten anbefales at fokusere på i indsatsen for at styrke undervisning i menneskerettigheder i grundskolen:

1. Uddannelsespolitik.
2. Støtte til implementering af uddannelsespolitik.
3. Læringsmiljø.
4. Undervisning og læringsprocesser.
5. Uddannelse og efteruddannelse af ansatte på skolerne.⁶⁰

Det betyder blandt andet, at staten skal indarbejde undervisning i menneskerettigheder i uddannelsespolitikken og i de retlige rammer. Gennem ressourcetilførsel skal staten støtte implementering af en lovgivning, der fremmer inkluderende og diskriminationsfrie læringsmiljøer, universelle værdier, lige muligheder og respekt for mangfoldighed på landets skoler. Det indebærer f.eks., at menneskerettighederne introduceres som tema så tidligt som muligt i barnets skolegang, og at der er relevant undervisningsmateriale målrettet de enkelte trin til rådighed for lærere i grundskolen og på læreruddannelsen. Det indebærer også, at de pædagogiske metoder er deltagerorienterede, bygger på medbestemmelse og i øvrigt er i overensstemmelse med menneskeretlige værdier.

Endelig fremhæves det, at for at skolen kan uddanne til og selv fremstå som en model for, hvordan menneskeretlige værdier efterleves, er det en forudsætning, at lærerne gennem deres grund- og efteruddannelse opnår den nødvendige viden om undervisning i menneskerettigheder.

Til begge af Verdensprogrammets faser er tilknyttet handlingsplaner. Handlingsplanen for Verdensprogrammets første fase opfordrer staterne til at påbegynde arbejdet med at gøre status og udrede den nuværende situation for undervisning i menneskerettigheder i landenes grundskoler og læreruddannelser. I forlængelse af denne status anbefales staterne at udvikle og gennemføre en national strategi for undervisning i menneskerettigheder i de nationale skolesystemer, som løbende evalueres. Verdensprogrammet fremhæver desuden undervisning i menneskerettigheder som en integreret del af ethvert barns ret til kvalitet i uddannelsen.⁶¹

I første fase af FN's Verdensprogram tales for første gang i FN's dokumenter vedrørende uddannelse og undervisning om en "rettighedsbaseret tilgang til uddannelse".⁶² Senere italesættes denne tilgang som en "menneskerettighedsbaseret tilgang", der skal understøtte gennemførelse af undervisning i menneskerettigheder.⁶³ En menneskerettighedsbaseret tilgang til uddannelse indebærer, at roller, rettigheder og pligter for rettighedshavere såvel som ansvarlige aktører og institutioner tydeliggøres med reference til de internationale menneskeretlige rammer. I offentlige uddannelsessystemer er staten den primære ansvarlige aktør, der blandt andet gennem det nationale curriculum skal sikre, at elever i grundskolen og lærerstuderende i læreruddannelsen modtager undervisning i menneskerettigheder. Som ansatte i offentlige institutioner kan ledere og lærere i skolen og rektorer og undervisere på læreruddannelsen - i følge denne tilgang - anses som 'sekundært ansvarlige' for, at børn og unge undervises i menneskerettigheder, og at menneskerettighederne overholdes i skolens praksis. Eleverne og de lærerstuderende bliver i denne optik såkaldte rettighedsholdere. Hvorvidt ansatte i skolen og i læreruddannelsen er i stand til at løfte deres ansvar er forbundet med de vilkår, der er givet i den nationale rammesætning.⁶⁴

På foranledning af FN's Højkommissariat for menneskerettigheder har der været en række opfølgningsinitiativer med henblik på evaluering af fremdrift i handlingsplanerne på nationalt niveau.⁶⁵ Til det seneste initiativ vedrørende Verdensprogrammets første fase bidrog 76 lande til evalueringsrapporten.⁶⁶ Heriblandt Norge, Storbritannien og Tyskland.⁶⁷ Til den igangværende anden fase af Verdensprogrammet har Højkommissariatet for menneskerettigheder i 2012 udgivet en rapport med overblik over fremskridt i forhold til handlingsplanen for anden fase, der som nævnt blandt andet vedrører lærere og undervisere på læreruddannelsessteder.⁶⁸ 45 lande har bidraget til opfølgningen. Heriblandt Sverige, Tyskland og Frankrig. Danmark har endnu ikke deltaget i rapporteringen vedrørende status for gennemførelse af nogen af Verdensprogrammets faser.

På baggrund af erfaringer fra de første to faser i Verdensprogrammet foregår der ved afslutningen af nærværende udredning dialoger om indholdet for en tredje fase med henblik på at give inputs til FN's Højkommissariat for menneskerettigheder.⁶⁹ Disse dialoger foregår i arbejdsgrupper under FN og i internetbaserede fora for civilsamfundsorganisationer og nationale menneskerettighedsinstitutioner og med øje for FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder. Institut for Menneskerettigheder har bidraget i denne proces.

2.3.2 FN'S ERKLÆRING OM UDDANNELSE OG UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Indholdet i FN's Erklæring om uddannelse og undervisning (2011) udfoldes i 14 artikler. Den første artikel slår fast, at enhver har ret til at få information om menneskerettighederne og bør have adgang til undervisning i menneskerettigheder. Det uddybes dernæst, at undervisning i menneskerettigheder omfatter alle uddannelses- og læringsaktiviteter, der har til formål at deltagerne opnår viden, færdigheder og holdninger. I de tidligste

dokumenter i FN's Verdensprogram lå der et tydeligt handlingsperspektiv i formuleringen vedrørende undervisning **TIL** menneskerettigheder. Dette perspektiv lagde op til, at personer skulle "(...) tage handling og forsvare og fremme menneskerettigheder" (egen oversættelse). En række kritikere har argumenteret for, at dette rakte ud over læringsmål, man vil kunne fastsætte i et statsligt uddannelsessystem.⁷⁰ I erklæringen fra 2011 har sprogbrugen imidlertid ændret sig, og der tales i stedet om bemyndigelse **TIL** at kunne fremme menneskerettighederne og forebygge krænkelse af menneskerettighederne. Igennem denne færdighedsdimension skal den lærende dog bidrage til udviklingen af "en universel menneskerettighedskultur."⁷¹

Denne "universelle menneskerettighedskultur" defineres yderligere i blandt andet artikel 4 som en kultur, i hvilken alle er opmærksomme på deres egne rettigheder under hensyntagen til andres rettigheder, og hvor udviklingen af individet som et ansvarsfuldt medlem af et frit, fredeligt, mangfoldigt og inklusivt samfund fremmes.⁷²

Ifølge FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder, skal undervisning i menneskerettigheder baseres på principperne i FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder under hensyntagen til lige muligheder for alle, inklusion, tilgængelighed og ikke-diskrimination.⁷³ Derudover skal den i sin tilrettelæggelse og indhold rumme og lade sig inspirere af samfundets forskelligheder – det være sig kulturelt, religiøst eller i forhold til traditioner.⁷⁴ Erklæringen anbefaler desuden, at undervisning i menneskerettigheder gør brug af nye informationsteknologier og af kunst ("the arts").⁷⁵ I en række artikler udfoldes forskellige aktørers ansvar for udviklingen af undervisning i menneskerettigheder. Herunder statens ansvar for uddannelse af lærere og andre undervisere.⁷⁶ Ligesom Verdensprogrammet opfordrer erklæringen staterne til at udvikle

nationale handlingsplaner og programmer med henblik på at fremme undervisning i menneskerettigheder i skoler og gennem efter- og videreuddannelsesaktiviteter.⁷⁷

Det er i litteraturen vedrørende undervisning i menneskerettigheder fremført, hvordan også erklæringen i forhold til sit formål om at understrege og præcisere medlemsstaternes forpligtigelser til undervisning i menneskerettigheder både har styrker og svagheder.⁷⁸ Af styrker kan først og fremmest nævnes, at erklæringen tilbyder en definition af undervisning i menneskerettigheder i henhold til dimensionerne **OM**, **GENNEM** og **TIL** menneskerettigheder.⁷⁹ Det er endvidere en styrke, at erklæringen påpeger behovet for, at staterne indarbejder undervisning i menneskerettigheder i lovgivning og administrative procedurer.⁸⁰ Herunder evaluerer indsatsen på området og afrapporterer om status på undervisning i menneskerettigheder til de relevante komiteer og rapporteringsmekanismer.⁸¹

Af svagheder kan nævnes, at selvom erklæringen påpeger lige muligheder for alle, benævner erklæringen kun fire diskriminationsgrunde og udelader f.eks. seksuel orientering. Derudover er det en svaghed, at der i selve erklæringen ikke er opstillet tydelige læringsmål for undervisning i menneskerettigheder. Sidst, men ikke mindst, er formuleringen om, at undervisning skal ske **GENNEM** menneskerettigheder ikke udfoldet og konkretiseret i erklæringen og heller ikke systematisk i forudgående eller efterfølgende studier eller programmer.

FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder er dog et vigtigt skridt mod at forpligtige staterne til systematisk at indarbejde undervisning i menneskerettighederne i al relevant uddannelsesvirksomhed. Den giver dels en definition af undervisning i menneskerettigheder og dels tilbyder den retningslinjer for, hvordan staterne skal sikre gennemførelsen på alle relevante områder.⁸²

2.3.3 EUROPARÅDETS CHARTER OM UDDANNELSE TIL DEMOKRATISK MEDBORGERSKAB OG UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Europarådets Charter om uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder (2010) er, ligesom FN's erklæring, et resultat af den samme mangeårige proces med nationale og internationale indsats, som tog afsæt i Verdenskonferencen i Wien i 1993.

Charteret indleder med at definere de to typer af undervisning som chartret omhandler; a)'uddannelse til demokratisk medborgerskab' der har som hovedsigte at sætte mennesker i stand til at nyde deres rettigheder i en demokratisk retsstat og værdsætte mangfoldighed, mens b) 'undervisning i menneskerettigheder' skal bemyndige den lærerende til at kunne nyde og udøve egne rettigheder og respektere og overholde andres rettigheder samt fremme 'en universel menneskerettighedskultur'. Begge typer af undervisning sigter mod at udstyre eleverne med viden og færdigheder.

Ifølge charteret bør uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder være et led i en livslang læringsproces for alle i samfundet. Derfor vedrører uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder også politikere, professionelle uddannelsesfolk, elever og studerende, forældre, embedsværket, ikke-statslige organisationer, herunder ungdomsorganisationer, medier og den brede offentlighed.⁸³

Der er mange aspekter, der er fælles for FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder og Europarådets Charter om uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder. Men som noget nyt har charteret fremhævet, at et vigtigt formål med de anbefalede aktiviteter også er at fremme samfundets sammenhængskraft og den interkulturelle dialog.⁸⁴

Særligt vigtigt i denne sammenhæng er det, at charteret som det eneste dokument udtrykkeligt fremhæver, at staterne skal indføje undervisning til demokratisk medborgerskab og menneskerettigheder i curricula for alle niveauer i de formelle skoletilbud fra indskoling til ungdomsuddannelser, herunder faglige uddannelser. Desuden bør der ske en løbende opdatering af curriculumindholdet for at sikre relevans på dette område.⁸⁵ I et senere afsnit fremgår det, at staten i videst muligt omfang bør sikre demokratisk ledelse i uddannelsesinstitutionerne med aktiv deltagelse af elever, studerende, forældre og andre relevante aktører.⁸⁶ Charteret fremhæver også, at værdsættelse af mangfoldighed og færdigheder til at håndtere forskellighed og konflikter er en central komponent i uddannelse til demokratisk medborgerskab.⁸⁷

Ifølge charteret bør medlemsstaterne endvidere sikre uddannelse og efteruddannelse af lærere og undervisere både i indhold og læringsmetoder, så de er i stand til at påtage sig denne undervisningsopgave.⁸⁸ Derudover bør staten blandt andet tage initiativ til og fremme forskning i feltet.⁸⁹ Endelig anbefales staterne at udvikle evalueringssystemer, så de kan følge udviklingen, samarbejde og dele deres erfaringer på området med andre medlemsstater og holde interessenter og den brede offentlighed orienteret om initiativer og resultater.

FN's erklæring og Europarådets charter illustrerer begge, at undervisning i menneskerettigheder skal styrkes i blandt andet grundskolen og læreruddannelsen, og at et fokus på lige muligheder nødvendigvis må have betydning for undervisningens indhold og organisering.

2.3.4 DOKUMENTERNES STATUS

FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder og Europarådets Charter om uddannelse til medborgerskab og undervisning i

menneskerettigheder er ikke i sig selv juridisk bindende. Det er derimod de konventioner, der refereres til i disse to dokumenters indledninger, og de, der er præsenteret i de første afsnit i nærværende kapitel. Dokumenterne er derfor som nævnt vejledende for, hvordan staterne kan efterleve de forpligtelser, der er indeholdt i de juridisk bindende dokumenter.

Når dokumenterne ikke er juridisk bindende som konventionerne, er der heller ikke mulighed for, at der nedsættes en international komite, hvortil staten løbende er forpligtiget til at afrapportere og stå til ansvar overfor de internationale kontrolorganers vurderinger og anbefalinger på området. Imidlertid opfordres medlemsstaterne i FN-erklæringens artikel 13 til at informere om de initiativer, staten har taget i relation til undervisning i menneskerettigheder i deres afrapporteringer til relevante menneskerettighedsmekanismer. I det følgende afsnit præsenteres de seneste vurderinger og anbefalinger fra de internationale kontrolorganer, der relaterer sig til undervisning i menneskerettigheder i skolen og læreruddannelsen i Danmark. Flere af disse rapporter er færdiggjort før eller samtidig med vedtagelsen af FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder.

2.4 EVALUERING AF OG ANBEFALINGER TIL DANMARK

De internationale menneskeretlige kernekonventioner forpligtiger som nævnt ovenfor medlemsstaterne til i periodiske rapporter at informere om relevante tiltag i forhold til, hvordan de enkelte konventioner efterleves. Udover statens egne afrapporteringer bidrager civilsamfundsorganisationer og nationale menneskerettighedsinstitutioner med supplerende rapporter om, hvad der er sket af forbedringer, udfordringer eller forringelser i forhold til overholdelse af menneskerettighederne i den forløbne afrapporteringsperiode. Rapporterne bliver vurderet af internationale overvågningsorganer, som kommer med generelle og konkrete anbefalinger til, hvorledes

medlemsstaterne kan leve op til forpligtigelserne. Rapporteringssystemerne skal ses som de internationale organers støtte til medlemsstaternes udvikling og forbedring af menneskerettighedssituationen i det pågældende land. Evalueringsprocesserne resulterer i en række konkluderende observationer og anbefalinger, som medlemsstaterne forventes at forholde sig til.

I det følgende redegøres for de seneste vurderinger og anbefalinger fra FN og Europarådet til den danske stat vedrørende undervisning i menneskerettigheder og spørgsmål om lige muligheder i uddannelses-systemet.

2.4.1 VURDERINGER OG ANBEFALINGER VEDRØRENDE UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Danmark har i de seneste vurderinger fra de internationale komiteer modtaget følgende kommentarer og anbefalinger, der vedrører undervisning i menneskerettigheder:

FN's Børnekomité vurderer den danske stats afrapportering i forhold til FN's Børnekonvention. I 2011 havde komiteen en række konkluderende bemærkninger, der relaterer direkte til undervisning i menneskerettigheder. Komiteen anbefalede blandt andet den danske stat at:

- indarbejde undervisning i Børnekonventionen som et specifikt emne i det nationale curriculum.
- udbrede kendskabet til Børnekonventionen i den bredere befolkning gennem f.eks. massemedierne. Denne anbefaling blev givet på baggrund af komiteens bekymring for, at en lav andel af danske skolebørn kender til Børnekonventionen.

- udvikle systematiske og vedvarende uddannelsesprogrammer om menneskerettigheder og børns rettigheder for professionelle, der arbejder på børneområdet, som f.eks. dommere, advokater, ansatte i stat og kommuner, herunder lærere, pædagoger, sundhedspersonale og i særdeleshed for børnene selv. Denne anbefaling blev blandt andet givet på baggrund af, at Børnekonventionen i 2011 endnu ikke var en del af curriculum i læreruddannelsen.⁹⁰

FN's Menneskerettighedsråd og 'UPR-processen'. Med relation til undervisning i menneskerettigheder fremhævede Danmark ved UPR-processen i 2011, at der er tilføjet et punkt 29 i historiekanon på 9. klassetrin i folkeskolen, der handler om FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder.⁹¹

2.4.2 VURDERINGER OG ANBEFALINGER VEDRØRENDE LIGE MULIGHEDER OG FORBUDET MOD DISKRIMINATION

FN's Børnekomité. I forhold at sikre lige muligheder og forebygge diskrimination i skoler bemærkede og anbefalede komiteen i 2011 Danmark at:

- forstærke indsatsen for at fremme værdier og opførsel, som er fri for diskrimination under enhver form, herunder på grund af køn, etnisk oprindelse, immigrationsstatus, handicap, seksuel orientering eller andet.
- yderligere forstærke sin indsats for at sikre passende uddannelse af lærere til at varetage undervisning af børn med handicap. Herunder dels ved at sikre, at kvaliteten af undervisningen svarer til det, andre børn modtager, og dels ved at sikre, at planen om at integrere børn med handicap i grundskoler implementeres hurtigst muligt. Komiteen er bekymret over, at børn med handicap opnår udpræget ringere uddannelsesresultater end andre børn.

- fortsætte sin indsats mod mobning og chikane i skolen, blandt andet gennem monitorering af skoleplaner. Baggrunden for denne anbefaling er mangel på klarhed i loven med hensyn til at sikre, at skolerne udfærdiger en handlingsplan på området.
- genindføre modersmålsundervisning for de tosprogede elever, der ikke modtager kommunalt organiseret modersmålsundervisning. Baggrunden for denne anbefaling er en bekymring over, at det i den gældende lovgivning kun er børn fra EU/EØS-lande (det vil sige børn fra EU-lande samt Island, Lichtenstein og Norge), der har adgang til statsfinansieret modersmålsundervisning.
- sikre at børn der er asylsøgende modtager uddannelse af samme kvalitet som børn i danske skoler. Denne anbefaling gives på baggrund af viden om, at asylsøgende børn i skolealderen modtager uddannelse i separate skoler, hvor kvaliteten af uddannelsen er lavere end i almindelige danske skoler, og at disse asylskoler ikke udsteder eksamensbeviser, som børnene kan bruge i deres videre uddannelse.
- monitorere og forholde sig aktivt til diskrimination, der i særdelshed rammer drenge og piger, der tilhører etniske minoritetsgrupper og/eller børn, som har særlige indlæringsvanskeligheder eller er i en særlig sårbar situation. Denne anbefaling blev blandt andet givet på baggrund af en bekymring om, hvorvidt børn med romabaggrund bliver diskrimineret i forhold til adgang til uddannelse.⁹²

FN's Komité for økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. I forhold at sikre lige muligheder og forebygge diskrimination i skoler bemærkede og anbefalede komiteen i 2013 Danmark at:

- tage skridt til at sikre, at asylsøgende børn straks er integreret i almindelige offentlige skoler og ikke først er undervist i separate skoler.

- prioritere implementeringen af rammerne for sproglig udvikling for børn med minoritetsbaggrund og reduktion af indvirkningen af de socioøkonomiske forhold for eleveres akademiske niveau.
- tage skridt til at sikre inklusion af børn med handicap i folkeskolen.
- sikre at lærere modtager uddannelse i at undervise børn med handicap indenfor den almindelige skole, og at børn med handicap modtager det nødvendige udstyr og støtte.
- intensivere indsatsen, og herunder midlertidige særforanstaltninger, til at facilitere adgangen for kvinder fra minoritetsgrupper til de konventionsbeskyttede rettigheder og herunder i forhold til uddannelse.⁹³

Europarådets Kommission til bekæmpelse af racediskrimination (ECRI). Vedrørende diskrimination i uddannelsessektoren anbefalede ECRI i 2012 Danmark at:

- sætte fokus på de forhold, der medfører segregation i skolerne (f.eks. bosætning) i stedet for at køre børn til kommunale folkeskoleskoler uden for børnenes skoledistrikt.
- sikre lige ret til uddannelse til alle sproglige minoritetselever uanset oprindelsesland.
- sikre at lærere uddannes til at undervise i et skolesystem, hvor der er elever med flerkulturelle baggrunde.⁹⁴

FN's Racediskriminationskomité (CERD). På linje med anbefalingerne fra FN's Børnekomite, anbefalede CERD i 2010 Danmark at:

- tilbyde en ensartet national uddannelsespolitik ved at udvide tilbuddet om statsstøttet modersmålsundervisning til at dække børn fra alle etniske grupper på lige fod med børn fra EU/EØS, Færøerne og Grønland.⁹⁵

FN's Menneskerettighedsråd og 'UPR-processen'. På baggrund af rapporteringen fra den danske stat blev Danmark i forhold til uddannelse og lige muligheder i 2011 anbefalet at:

- tage hånd om det høje frafald på ungdomsuddannelserne blandt studerende med etnisk minoritetsbaggrund.
- give lige anerkendelse af adgangen til uddannelse for asylansøgere.
- intensivere bestræbelserne på i praksis at afskaffe alle former for diskrimination mod børn.⁹⁶

De to første anbefalinger blev i den efterfølgende dialogproces tiltrådt af Danmark. Danmark fremhævede i sit svar, at der er etableret en 'Tosprogs Taskforce', som ifølge rapporten har til formål at sikre, at 95 procent af en ungdomsårgang kommer i gang med en ungdomsuddannelse. Regeringen afviste imidlertid anbefalingen om at intensivere bestræbelserne på i praksis at afskaffe alle former for diskrimination af børn med den begrundelse, at anbefalingens indhold var uklar.⁹⁷

Udover ovenstående anbefaler både FN's Børnekomité og FN's Menneskerettighedsråd Danmark, at staten udvikler en handlingsplan for fuld inkorporering af henholdsvis Børnekonventionen og andre internationale menneskerettighedskonventioner i dansk lov og praksis. Anbefalingen vedrører alle sektorer og derfor også en handlingsplan for inkorporering af konventionerne i lovgivningen for uddannelsessektoren. Danmark afviste denne anbefaling, fordi regeringen ikke betragter en national handlingsplan for menneskerettigheder som nødvendigt for at sikre en høj grad af menneskerettighedsbeskyttelse.

2.5 OPSUMMERING

En række internationale menneskerettighedskonventioner forpligtiger staterne til at sikre, at undervisning, i blandt andet grundskolen og i læreruddannelsen, skal bygge på og styrke respekten for menneskerettighederne. Desuden er det et gennemgående princip at staterne skal sikre, at der ikke sker diskrimination i forhold til alle de rettigheder, som konventionerne indeholder, herunder i relation til undervisning og uddannelse. Dette kan udledes af FN's Konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder, UNESCOs rammekonvention for undervisning samt i FN's konventioner mod henholdsvis racediskrimination, diskrimination mod kvinder, mod personer med handicap og Børnekonventionen. Derudover er der i EU-direktiverne på henholdsvis køns- og etnicitetsområdet, en positiv forpligtelse til at arbejde med ligebehandling i uddannelserne.

Siden Verdenskonferencen om menneskerettigheder i Wien i 1993 er der desuden vedtaget en række erklæringer og programmer, som særskilt fokuserer på behovet for at fremme undervisning i menneskerettigheder. I 2005 igangsatte FN Verdensprogrammet for undervisning i menneskerettigheder. Verdensprogrammet har fokuseret på udvikling i forskellige dele af uddannelsessystemet, herunder grundskolen, læreruddannelsen og mellemlange og videregående uddannelser. Denne proces resulterede i vedtagelsen af FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder (2011). Sideløbende har Europarådet vedtaget Charter om uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder (2010). Disse to dokumenter er centrale for medlemsstaternes forpligtelse til at styrke undervisning i menneskerettigheder i uddannelsessektoren, og de indeholder begge en definition på undervisning i menneskerettigheder, som på en gang er mere udfoldet og præcis end det, der fremgår af tidligere dokumenter.

Ifølge FN-erklæringen handler undervisning i menneskerettigheder ikke udelukkende om, at elever og andre borgere får viden **OM** menneskerettigheder og de mekanismer, der skal sikre, at staterne overholder menneskerettighederne. Definitionen på undervisning i menneskerettigheder indebærer også undervisning **GENNEM** menneskerettigheder, dvs. undervisning, der respekterer de involveredes rettigheder, og som tilrettelægges og gennemføres på måder, der harmonerer med menneskerettighederne. Erklæringen udfolder også, at menneskeretlige principper bør præge hele skolens eller uddannelsesinstitutionens virksomhed.

Ifølge FN's erklæring handler det for staten om at sikre, at rammerne for undervisning **OM** og **GENNEM** menneskerettigheder er til stede. Herunder, at staten udvikler strategier, der gør det muligt at monitorere udviklingen – det vil sige om uddannelsesinstitutionerne rent faktisk uddanner **TIL** menneskerettigheder. Så personer gennem undervisning får styrket deres kompetencer til at nyde og udøve egne rettigheder og til at respektere og overholde andres rettigheder.

Europarådets charter vægter mangfoldighed som en kvalitet, der bør fremmes i undervisningen med henblik på at sikre sammenhængskraft i samfundet. Endvidere nævner charteret udtrykkeligt, at uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder skal have en central plads i curriculum.

I gennemgangen af FN's og Europarådets seneste anbefalinger til den danske stat er der to anbefalinger, der direkte mønter sig på det officielle curriculum. Det er en anbefaling om at indarbejde FN's Børnekonvention som et specifikt emne i folkeskolen samt en anbefaling om at udbyde uddannelsesprogrammer om Børnekonventionen for blandt andet

pædagoger og lærere. Disse vurderinger og anbefalinger forholder sig dog primært til undervisning **OM** menneskerettigheder i det officielle curriculum. Det samme gør den danske stats bemærkning i den seneste UPR-proces om, at FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder er blevet indskrevet i curriculum i folkeskolen i 9.-klasses-pensum.

Ifølge de internationale vurderinger har den danske stat desuden en række udfordringer i forhold til at sikre lige muligheder, et diskriminationsfrit læringsmiljø og undgå diskrimination i adgangen til undervisningen. Det vedrører ulige adgang til modersmålsundervisning for forskellige sproggrupper, større frafald i gruppen af minoritets elever end for øvrige elever, ulige adgang til at blive undervist i det fulde curriculum og at få bevis herpå for asylsøgende børn samt dårligere uddannelsesresultater for børn med handicap. I relation til læreruddannelsen påpeges mangelfuld uddannelse af lærere til at undervise en elevgruppe med forskellige baggrunde.

MENNESKERETTIGHEDER I FOLKESKOLENS OFFICIELLE CURRICULUM

I dette kapitel undersøges, hvordan undervisning i menneskerettigheder indgår i det officielle curriculum for folkeskolen. Formålet hermed er at udrede, hvordan lærerne og skolerne gennem det officielle curriculum er forpligtiget på og vejledt til at undervise i menneskerettigheder. Dette sker med reference til aftale om et nyt fagligt løft af folkeskolen, som er indgået ved redaktionens afslutning.⁹⁸

Kapitlet giver først en kort introduktion til, hvordan folkeskolen styres af Lovbekendtgørelse om folkeskolen LBK nr. 998 af 16/08/2010, herefter betegnet folkeskoleloven.

3.1 STYRING AF FOLKESKOLEN

Ifølge grundlovens § 76 har alle børn i den undervisningspligtige alder ret til fri undervisning i folkeskolen. Børn i Danmark kan enten blive undervist i folkeskolen, private grundskoler eller i andre former for private ordninger, der kan stå mål med, "hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen."⁹⁹

Undervisningsministeriet fastlægger med det officielle curriculum rammer og mål for folkeskolen, men det er de 98 kommuner, der har ansvaret for driften af folkeskolen – herunder at der føres tilsyn med skolerne. Hver folkeskole vælger en skolebestyrelse, der består af to repræsentanter for lærere og øvrige medarbejdere, som er valgt af skolens ansatte, fem-syv forældre, der er valgt blandt forældre og myndighedshavere med børn

indskrevet på skolen, og to elever, der er valgt af skolens elever. Skolens leder og stedfortræder fungerer som bestyrelsens sekretær og deltager i skolebestyrelsens møder uden stemmeret. De øvrige deltagere har en stemme hver.¹⁰⁰ Skolebestyrelsen fastsætter blandt andet principper for skolens virksomhed, herunder undervisningens organisering, samarbejdet mellem skole og hjem, og er desuden ansvarlig for skolens handlingsplan/kvalitetsrapport. Derudover skal skolebestyrelsen godkende skolens budget og undervisningsmidler samt fastsætte ordensregler og værdisæt for skolen.¹⁰¹ På de enkelte skoler varetages den daglige administrative og pædagogiske ledelse af en skoleleder eller et ledelsesteam. Dette skal ifølge folkeskoleloven ske i samarbejde med de ansatte, men det er skoleledelsen, der overfor skolebestyrelsen og kommunalbestyrelsen er ansvarlig for skolens virke.¹⁰²

Endvidere viser et gennemsyn af skolepolitikker, og i nogle tilfælde også de kommunale kvalitetsrapporter i de ni kommuner, hvor en gruppe ansatte har stillet sig til rådighed med erfaringer om undervisning i menneskerettigheder, at de kommunale politikker ikke på nogen måde udelukker, at skolerne underviser i menneskerettigheder. Herunder afklarer, hvordan de sikrer lige muligheder på tværs af diskriminationsgrunde. Imidlertid er politikkerne så overordnede, at det synes at være op til skoleledelsen og ansatte på den enkelte skole, hvorvidt de fortolker at fokus på menneskerettigheder, og herunder et diskriminationsfrit læringsmiljø, skal indgå i skolernes arbejde med de aktuelle målsætninger eller temaer der f.eks. vedrører inklusion, rummelighed og fællesskaber der anerkender mangfoldighed.

Aftalen om reform af folkeskolen giver kommunerne større frihed til at tilrettelægge arbejdet i folkeskolen. Kommunalbestyrelserne får f.eks. større frihed til at fastlægge skolebestyrelsernes sammensætning og større

mulighed for blandt andet at tilbyde valgfag, der ligger ud over hvad der er beskrevet i de nationale rammer.¹⁰³

Elevrepræsentanterne i skolebestyrelsen bliver ofte valgt fra skolens elevråd. Eleverne har ret til at danne et elevråd. Hvis ikke skolens elever selv tager initiativ til det, er skolens leder forpligtiget til at opfordre eleverne til at danne et elevråd. Elevrådet varetager gennem samarbejde med ledelsen, lærere og øvrige personale elevernes fælles interesser på skolen. Det indebærer blandt andet, at elevrådsrepræsentanterne deltager i alle råd, udvalg, arbejdsgrupper og lignende, som skolen har nedsat, og som behandler spørgsmål, der har betydning for eleverne i almindelighed.¹⁰⁴ Det er hensigten, at eleverne igennem skolens elevråd lærer at forstå og deltage i demokratiske processer. Demokratiundervisning og undervisning til demokratisk medborgerskab har, som forklaret i afsnit 1.4 og 2.3.3, snitflader til undervisning i menneskerettigheder. Men da der alene er tale om snitflader, og fokus er på demokratiske processer, giver denne undervisning ikke nødvendigvis direkte viden og kendskab til egne og andres menneskerettigheder eller bemyndigelse **TIL** at kende ens egne rettigheder og at respektere andres.¹⁰⁵

Folkeskolen består af 10 års skolegang, som starter med børnehaveklassen – også kaldet 0. klasse – som er en obligatorisk del af grundskoleforløbet – og slutter med 10. klasse, som er frivillig.

3.2 MENNESKERETTIGHEDER I DET OFFICIELLE CURRICULUM

Som nævnt ovenfor udsender Undervisningsministeriet læseplaner, som er bindende for skolerne, medmindre den enkelte kommunalbestyrelse godkender lokalt udarbejdede læseplaner fra kommunens skoler. Folkeskoleloven har en række følgetekster, der er en del af det officielle

curriculum, og som beskriver indholdet for undervisningen. Disse er kaldet Fælles Mål. Fælles Mål orienterer lærerne i forhold til, hvad de skal undervise eleverne i. Både i de enkelte fag, og hvilke trinmål eleverne skal nå på henholdsvis 2., 4., 6. og 9. klassetrin. Fælles Mål er delt op i en bindende del, som lærerne skal undervise i, og en vejledning, der kan inspirere lærerne til, hvordan de i praksis kan undervise, så eleverne når målene. De bindende dele af Fælles Mål er fagformål, slutmål, trinmål og læseplan for fagene. Vejledningerne i Fælles Mål er en kilde til inspiration til, hvordan lærerne tilrettelægger og gennemfører undervisningen. En gennemgang af den vejledende del af Fælles Mål kan vise, i hvilket omfang og hvordan lærerne bliver vejledt til at undervise i menneskerettigheder for at indfri trin- og slutmål – og mere overordnet for at indfri folkeskolens formål.

'Menneskerettigheder' er ikke nævnt eksplicit i folkeskoleloven. Det er de derimod i friskoleloven, hvor det i § 1, stk. 2, fremgår, at frie grundskoler skal "efter deres formål og i hele deres virke forberede eleverne til at leve i et samfund som det danske med frihed og folkestyre samt udvikle og styrke elevernes kendskab til og respekt for grundlæggende friheds- og menneskerettigheder, herunder ligestilling mellem kønnene".¹⁰⁶ Når kendskabet til og respekt for grundlæggende menneskerettigheder er tilføjet i friskoleloven, kan det pege på, at det er et mål for dannelse, der ikke nødvendigvis er implicit i, "hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen".¹⁰⁷

En søgning på menneskerettigheder i Fælles Mål i folkeskolen viser, at det eneste sted, der henvises direkte til 'menneskerettigheder' i den bindende del af Fælles Mål, er i faget historie. Dette er i slutmål for historie, idet der henvises til, at undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder i fagets kanonpunkter og kronologien heri. Historiekanonen indeholder 29 kanonpunkter, hvoraf FN's Verdenserklæring

om menneskerettigheder er punkt nummer 23, som sammen med de øvrige seks nederste kanonpunkter skal gennemgås i kronologisk rækkefølge på 7.-9. klassetrin.¹⁰⁸ Minimumstimetallet for historie er dog relativt lavt, og på 7.-9. klasse er minimumstimetallet til historiefaget sat til i alt 150 timer fordelt på 60 timer i 7. klasse, 60 timer i 8. klasse og 30 timer i 9. klasse, hvilket i gennemsnit svarer til 1,25 time per uge.¹⁰⁹ Derudover indgår der i de bindende dele af Fælles Mål ord som 'frihed' og 'rettigheder' i f.eks. samfundsfag. Dette uddybes i afsnit 3.3.

I historiefaget er der vejledning til tilrettelæggelse af undervisningen i samtlige kanonpunkter. Vejledningen til punktet om FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder er beskrevet som følger:

”FN’S VERDENSERKLÆRING OM MENNESKERETTIGHEDERNE

SIGNALEMENT

Den 10. december 1948 vedtog FN’s Generalforsamling efter tre års forberedende arbejde Verdenserklæringen om menneskerettighederne. Den består af 30 artikler, hvor de første 21 beskriver de såkaldte politiske rettigheder, mens artikel 22-28 handler om sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder.

BEGRUNDELSE

Efter 2. Verdenskrig blev omfanget af nazisternes grusomheder mod jøder, sigøjnere og andre klarlagt. Det skabte et behov for at etablere nogle internationale regler, der sikrede den enkeltes grundlæggende rettigheder over for staten. Verdenserklæringen om menneskerettighederne er den første formulering af universelle menneskerettigheder, dvs. grundlæggende rettigheder, som det enkelte menneske har, uanset race, køn, klasse og religion.

PERSPEKTIVER

- Tidlige formuleringer af visse grupperes rettigheder, f.eks. Magna Carta (1215)
- Oplysningstidens formuleringer af borgerlige og politiske menneskerettigheder
- Sociale og økonomiske rettigheder
- Menneskerettigheder i praksis. Grundlag i demokratiske landes forfatninger
- Nye menneskerettigheder, f.eks. Konvention om barnets rettigheder (1993)
- Demokratiske menneskerettigheder overfor de socialøkonomiske
- Det internationale samfund, bevægelser og organisationer og menneskerettighederne.¹¹⁰

I de vejledende tekster i Fælles Mål nævnes menneskerettigheder derudover i dansk, engelsk og samfundsfag. Elever i folkeskolen undervises i dansk i hele skoleforløbet, i samfundsfag fra 8. klasse, og efter den nye aftale om reform af folkeskolen fra juni 2013 vil det fra skoleåret 2014/2015 være lovpligtigt, at eleverne bliver undervist i engelsk fra 1. klasse. I undervisningsvejledningen til dansk i Fælles Mål 2009 nævnes menneskerettigheder og børns rettigheder i relation til den nordiske dimension i skolen. Det er dog ikke møntet på undervisning på et bestemt klassetrin. Her kan man læse:

”Det betyder meget, at den nordiske dimension i skolen bliver integreret i arbejdet med dansk, hvor det er naturligt, samt i de flerfaglige og tematiske sammenhænge. Fællesnordisk samarbejde og bevidsthed har markeret sig synligt i verdenssamfundet i forbindelse med demokrati, velfærd, miljø og menneskerettigheder. (...) Projektarbejde om f.eks. miljø, minoriteter, børns rettigheder, turisme og natur kan få nogle spændende perspektiver gennem materiale fra nordiske organisationer eller foreninger.”¹¹¹

I undervisningsvejledningen til engelsk nævnes det, at menneskerettigheder som emne egner sig til tværfagligt arbejde, og at de engelsksprogede tekster, der giver viden om menneskerettigheder, kan tilføje et yderligere perspektiv til undervisningen. Denne del af vejledningen er heller ikke møntet på et bestemt klassetrin:

”Et emne om menneskerettigheder ville måske egne sig bedre til et tværfagligt end til et fagligt arbejde, mens engelsksproget tv-fiktion i højere grad ville egne sig til behandling i en faglig sammenhæng.

I tværfaglige sammenhænge kan engelsk perspektivere et emne ved at inddrage forhold fra engelsktalende lande, eller eleverne kan inddrage tekster om emnet, som er skrevet på engelsk. F.eks. vil man i forbindelse med et emne om menneskerettigheder muligvis kun være i stand til at finde tekster på engelsk om forholdene i en række lande.”¹¹²

I fransk står der, i relation til spørgsmålet, hvad er vigtigt i franskmændenes liv: ”synet på menneskerettigheder og individets status (...)”. I undervisningsvejledningen til samfundsfag, som elever i 8. og 9. klasse modtager undervisning i, nævnes menneskerettigheder som et af flere kundskabsområder, der har betydning for den demokratiske dannelse:

”Undervisningen i samfundsfag skal bidrage til, at eleverne får:
Viden om demokrati som politisk ide.

- demokratiet som politisk ide
- forskellige demokratiopfattelser og former for demokratisk deltagelse
- folkesuverænit, retsstaten og retssikkerhed
- menneskerettigheder.”¹¹³

Som det fremgår af uddragene ovenfor, er der kun få gengivelser og formuleringer vedrørende menneskerettigheder i Fælles Mål. Historiefaget er det eneste fag, hvor det er obligatorisk, at der undervises i 'menneskerettigheder', og her skal eleverne i et historisk perspektiv tilegne sig viden **OM** menneskerettigheder. De steder, hvor menneskerettigheder er nævnt, er terminologien upræcis. I vejledningen til historie fremgår det f.eks. ikke, at de diskriminationsgrunde, der er nævnt i forbindelse med FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder, ikke er udtømmende, og der står f.eks. sigøjnere i stedet for romaer, og 'demokratiske menneskerettigheder' overfor de 'sociale økonomiske', hvilket rettelig bør være de borgerlige og politiske rettigheder overfor de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. De øvrige steder, hvor menneskerettigheder indgår, er vejledende, og fokus er på undervisning **OM** menneskerettigheder.

Udover disse vejledninger udgav regeringen i 2008 en demokratikanon, som ifølge en pressemeddelelse fra Ministeriet for Børn og Undervisning skal "bidrage til en løbende og levende debat om frihed og folkestyre ved at give nogle pejlemærker og ved at pege på nogle væsentlige retninger og milepæle i udviklingen af demokrati og frihedsrettigheder."¹¹⁴ I Demokratikanonen nævnes menneskerettighederne hele 15 gange, blandt andet under overskrifter som Den Franske Revolution, Oplysningstiden, Grundloven, FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.¹¹⁵ Imidlertid indgår Demokratikanonen hverken i de bindende eller vejledende dele af Fælles Mål.

3.3 MENNESKERETTIGHEDERNES INDIREKTE TILSTEDEVÆRELSE I FOLKESKOLELOVEN OG FÆLLES MÅL

Til trods for at kendskabet til grundlæggende 'menneskerettigheder' ikke står direkte i folkeskoleloven, og det kun er i Fælles Mål for historie, at der eksisterer en forpligtigelse til at undervise i 'menneskerettigheder', er der en række formuleringer i folkeskoleloven og Fælles Mål, der lægger op til undervisning i menneskerettigheder. Derudover er der, som det vil fremgå nedenfor, i samfundsfag en forpligtigelse til at undervise i benævnte grundlovssikrede rettigheder. Og der er en uforpligtende litteraturhenvielse til FN's Børnekonvention i Fælles Mål for elevernes faglige udvikling, ligesom "børns rettigheder" listes i undervisningsvejledningen til dansk, som det fremgår af uddraget fra undervisningsvejledningen ovenfor.

3.3.1 I FOLKESKOLELOVEN

Det fremgår af folkeskolelovens formålsparagraf, at folkeskolen skal forberede eleverne til "deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligestilling og demokrati."¹¹⁶ Formuleringer i formålsparagraffen udtrykker dels værdier, der kan fortolkes som parallelle med værdier, der kommer til udtryk i dele af FN's Verdenserklæringen om menneskerettigheder og FN's Børnekonvention.¹¹⁷ Dels udtrykker formålsparagraffen i lovbekendtgørelsen fra 2010 overordnede læringsmål eller standarder for folkeskolen, der med formuleringen om f.eks. rettigheder og pligter kan lægge op til undervisning **TIL** menneskerettigheder. Dette kan f.eks. være undervisning i grundloven og det nationale system, der arbejder for at beskytte menneskerettighederne, jf. de læringsmål for undervisning i menneskerettigheder fra Europarådet, der er præsenteret i kapitel 1.

Selvom formuleringen "skolens virke skal være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati" ikke beskriver en bestemt pædagogisk metode, kan den læses som en parallel til **GENNEM**-dimensionen i FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder fra 2011.¹¹⁸ Hvilket, som beskrevet tidligere, indebærer undervisning og læring på måder, der respekterer såvel underviseres som elevers rettigheder.

Uden decideret at benævne menneskerettigheder, rettigheder og pligter lægger aftalen om en ny folkeskole sig op ad den eksisterende formålsparagraf, idet folkeskolen ifølge aftalen "skal fremme elevernes evne til at forstå og deltage i demokratiske processer, og at eleverne skal være godt rustet til deres liv som samfundsborgere i Danmark."¹¹⁹

Folkeskolelovens § 18 handler om, at undervisningen skal svare til den enkelte elevs behov og forudsætninger. Hvilket i et vist omfang svarer til FN's Børnekonventions artikel 29, der påpeger, at uddannelsen af barnet skal have til hensigt at udvikle barnets muligheder i relation til personlighed, evner, psykiske og fysiske formåen fuldt ud. Derudover fremgår det af § 18 stk. 4 og 5 i folkeskoleloven, at undervisningens mål, arbejdsformer, metoder og stofvalg skal ske i et samarbejde mellem lærer og elev, hvilket kan læses som en af flere måder, hvorpå skolen kan sikre, at også elevens rettigheder bliver overholdt i undervisningen, jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder artikel 2.

Folkeskolelovens formål lægger desuden op til, at skolen skal samarbejde med forældrene om at give kundskaber og færdigheder. Hvordan dette samarbejde skal foregå omkring det enkelte barn er ikke uddybet, men det fremgår, at forældrene skal underrettes om lærernes og eventuelt skoleledelsens syn på elevernes udbytte af undervisningen.¹²⁰ Derudover

fremgår det som nævnt i indledningen til dette kapitel, hvordan både elever og forældre gennem repræsentation i skolebestyrelsen har indflydelse på fastsættelse af principper for skolen.¹²¹ Dette er endnu et eksempel på, hvordan det officielle curriculum lægger op til, at undervisningen af eleverne sker **GENNEM** menneskerettigheder, jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder. Og at dette skal ske via måder, der styrker såvel forældres, elevs såvel som ansattes deltagelse i ledelsen af skolen, jf. Europarådets Charter om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder fra 2010.

3.3.2 I FÆLLES MÅL

Selvom der som nævnt ovenfor i folkeskolelovens formål er nævnt 'rettigheder', 'pligter' og 'ligeværd' samt en række begreber, der til en vis grad svarer til værdier og principper i erklæringer og konventioner om menneskerettigheder, kan der ikke umiddelbart drages den konklusion, at dette nødvendigvis lægger op til bindende undervisning **OM**, **GENNEM** og **TIL** menneskerettigheder i Fælles Mål.

Hvis det officielle curriculum skal undersøges på egne præmisser, er det derfor hensigtsmæssigt – udover søgningen i Fælles Mål på 'menneskerettigheder' – at undersøge de begreber, der jævnfør ovenstående gennemgang af folkeskoleloven kan indebære parallelle forståelser mellem Fælles Mål og undervisning **OM**, **GENNEM** og **TIL** menneskerettigheder.

Til det formål har instituttet valgt at undersøge otte centrale ord fra folkeskolelovens formål. Desuden har en workshop med udredningens følgegruppe bidraget til en indkredsning af yderligere otte ord, som følgegruppens deltagere associerede med undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen. Det drejer sig om følgende

ord, og af parentesen fremgår, hvor mange gange ordet forekommer i folkeskoleloven: Deltagelse (9); medansvar (9); rettighed (2); pligt (31); frihed (1); åndsfrihed (1); ligeværd/ligestilling/lighed (1); demokrati (1), medborger(skab) (0); global (0); international (0); interkulturel (0); mangfoldig (0); undervisningsdifferentiering (0); diskrimination (0).

Resultatet af ordsøgningen i Fælles Mål findes i figur 2. Her er søgeordene – inklusive 'menneskeret' – opstillet i rækkefølge, i forhold til hvilket ord der fremkommer flest gange i henholdsvis de bindende og vejledende dele af Fælles Mål, samt i hvilke fag de primært forekommer. Kolonne A er fund i alt, kolonne B er fund i bindende tekster, og C er fund i vejledende tekster.

FIGUR 2 FOREKOMSTEN AF 17 ORD, DER KAN LÆGGE OP TIL UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Søgeord	I alt	Bind-ende	Vejled-ende	Fag, ordet primært forekommer i
Global	283	150	133	Geografi, samfundsfag, uddannelses-, erhvervs- og arbejds-markedsorientering, natur/teknik
Demokrati	250	65	185	Samfundsfag, matematik, engelsk, historie og dansk som andetsprog
Deltagelse	241	110	131	Samfundsfag, musik, matematik og engelsk
International	176	59	117	Engelsk, idræt, uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering samt historie og samfundsfag
Medansvar	137	45	92	Færdselslære, samfundsfag

Mangfoldig- (hed)	62	25	37	Biologi, dansk, idræt, modersmålsundervisning
Undervisnings- differentiering	59	1	58	Modersmålsundervisning, geografi, biologi, engelsk, dansk
Lige(værd/- stilling/hed/ behandling)	48	25	23	Uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering Samfundsfag, historie
Rettighed	42	16	26	Færdselslære, historie,
Pligt	33	17	16	Samfundsfag
Frihed	25	2	23	Samfundsfag
Menneskeret	17	2	15	Historie
Interkulturel	15	6	9	Geografi, dansk som andetsprog
Medborger	10	7	3	Samfundsfag
Åndsfrihed	3	0	3	Samfundsfag
Diskrimination	2	0	2	Dansk som andetsprog

I de bindende tekster gentages søgeordene ofte i skemaform. Når det er tilfældet, er der tale om en gentagelse, som indgår i den samlede optælling.

3.3.3 GENNEMGANG OG ANALYSE AF DET OFFICIELLE CURRICULUM

Analysen af, hvordan og i hvilke sammenhænge de 16 søgeord indgår i Fælles Mål, er udfoldet i bilag 1, Eksempler på søgeord i Fælles Mål.¹²² Følgende analyse bygger på dette bilag og inddrager udvalgte eksempler på, hvordan ordene indgår i teksterne.

I det officielle curriculum optræder de 16 ord, der er søgt på, flest gange i samfundsfag, historie og i det obligatoriske, men timeløse emne uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering. De 16 søgeord er ord,

som i deres kontekst vil kunne begrunde undervisning i menneskerettigheder. Det er ord som f.eks. 'ligestilling/ligeværd', 'frihed', 'rettigheder', 'pligter', 'global' og 'medborgerskab'. Det er tydeligst i samfundsfag på trinmål efter 9. klasse. Her står der, at eleven skal kunne:

"Gøre rede for de rettigheder og pligter, borgeren i Danmark har efter grundloven" samt "gøre rede for ideen om retsstaten og borgerens retssikkerhed og diskutere betydningen af borgerens retssikkerhed i et demokrati."¹²³

Rettigheder efter grundloven indbefatter borgerlige og politiske rettigheder, ejendomsret samt ret til fri undervisning i folkeskolen for alle børn i den undervisningspligtige alder. I formålet med samfundsfag står der endvidere, at "undervisningen skal bidrage til, at eleverne kender og i praksis respekterer samfundets demokratiske spilleregler". I læseplanen for faget er dette uddybet med:

"Udvikling af demokratiske kompetencer er uden tvivl afhængig af undervisnings-, arbejds- og samværsformerne. Men den forudsætter desuden, at emnevalget i faget omfatter demokratiets historiske udgangspunkter, udvikling og opbygning – f.eks. hvordan ytrings- og religionsfrihed forstås og praktiseres i det danske samfund."¹²⁴

Der er således en utvetydig forpligtigelse til at undervise i grundlovssikrede rettigheder, navnlig retssikkerhed, ytrings- og religionsfrihed. I trinmål for historie er der endvidere en forpligtigelse, at eleven skal:

"Kende forskellige demokratiformer og tage stilling til, hvilke rettigheder og pligter de giver den enkelte."¹²⁵

I undervisningsvejledningen til historie står der senere, at der kan undervises i kvinders valgret og politiske rettigheder i forskellige lande. Dette er blandt andet udtryk for, at grundloven og kvinders valgret ligeledes er punkter i historiekanonen. Den bindende del af undervisningsvejledningen for samfundsfag uddyber, at undervisningen skal:

"Bidrage til, at eleverne opnår kompetencer og erfaringer, der gør det muligt for dem at deltage engageret og aktivt i et demokrati. De skal opnå fortrolighed med en demokratisk politisk kultur, hvor borgerne på baggrund af sikrede politiske rettigheder som ytrings- og organisationsfrihed, lige og almindelig valgret og princippet om retssikkerhed kan deltage ligeværdigt i den politiske proces (...). Udvikling af disse grundlæggende færdigheder indgår i samfundsfag samt i flere andre af skolens fag og aktiviteter, blandt andet ved (...) at eleverne, hvor det er muligt og relevant med udgangspunkt i skolens arbejde, kan deltage i den demokratiske proces i samfundet, f.eks. gennem at kommunikere med offentlighed og politikere."¹²⁶

Om progression i elevernes viden om samfundet står der i vejledningen, at:

”Grundlovens bestemmelser om den politiske styreform og borgernes politiske rettigheder og hovedtræk i demokratiets udvikling i Danmark i 1800-tallet og midten af 1900-tallet kan f.eks. være taget op i 8. klasse både i historie og samfundsfag (...). Der kan også skelnes mellem demokratiopfattelser, der lægger vægten på, at borgerne har veldefinerede politiske rettigheder og står lige i deres adgang til at påvirke de politiske beslutningsprocesser og demokratiopfattelser, der lægger vægten på borgernes aktive deltagelse i demokratiske processer på mange niveauer i samfundet og forpligtigelsen til at indgå i den demokratiske samtale og det politiske fællesskab (...)”¹²⁷

Således er der flere steder i samfundsfag, der både er bindende og vejledende i forhold til undervisning **OM** nogle af de menneskeretlige forpligtigelser, Danmark har tilsluttet sig nationalt, og **TIL** at eleverne kender og i praksis overholder de demokratiske spilleregler. I de forpligtigende dele af Fælles Mål har eleverne krav på at blive undervist om EU og FN i samfundsfag, men uden at 'rettigheder' eller 'menneskerettigheder' nævnes i den sammenhæng. Der er ikke i samfundsfag en vejledning til, at der undervises i de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Eller en vejledning til, at der undervises om samspillet mellem det danske demokratiske system og de overnationale og mellemstatslige organisationer som FN, Europarådet og EU om menneskerettighedernes overholdelse i Danmark såvel som internationalt.

Ud fra FN's og Europarådets anbefalinger er det positivt, at der bliver undervist **OM** henholdsvis menneskerettigheder i historie og grundlovs-sikrede rettigheder i samfundsfag. Det vejledende timetal for samfundsfag på 8. og 9. klasse er imidlertid – ligesom for historie – relativt lavt og sat til 60 timer i 8. klasse og 60 timer i 9. klasse, svarende til præcist halvdelen time om ugen i hvert af de to skoleår.¹²⁸ Det er valgfrit for skolebestyrelserne, om man vil udbyde samfundsfag på 10. klassetrin. Eftersom der er en lang række andre punkter, der også skal gennemgås i samfundsfag, må det forventes, at undervisningen i de borgerlige og politiske rettigheder vil være omdrejningspunktet for undervisningen i relativt få lektioner.

I Fælles Mål for det obligatoriske – men timeløse emne – uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering står der i slutmål for emnet efter 9. klasse, at undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at:

”Beskrive problemstillinger om ligestilling og ligestilling og ligeværd i uddannelses-systemet og på arbejdsmarkedet.”¹²⁹

Fælles Mål for uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering er det sted, hvor ligestilling/ligeværd fremkommer flest gange, nemlig i alt 18 gange. Et valgfag, der deler mange fælles emneområder med dette fag, er arbejdskendskab. Her fremgår ligestilling/ligeværd tre gange i undervisningsvejledningen.¹³⁰ Fælles Mål for det andet obligatoriske – og ligeledes timeløse emne – sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er det sted, hvor ligestilling/ligeværd fremkommer næstflest gange. Her står der i læseplanen for 4.-6. klassetrin, at eleven skal:

"Undersøge relationer mellem sundhedsmæssig handlekompetence og begreberne selvtillid, selvværd og ligeværd."¹³¹

Undervisningsministeriet har i 2013 foretaget en kortlægning af, hvordan emnet uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering prioriteres i kommunerne og i den enkelte skole. Ministeriet har i den forbindelse konkluderet, at faget ofte nedprioriteres, fordi det er timeløst. Undersøgelsen viser, at der er meget store forskelle på hvordan uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering prioriteres og tilrettelægges, i kommunerne og på den enkelte skole, og at prioriteringen på den enkelte skole desuden er udpræget personafhængig. Hvis skoleledelsen ikke vægter området, afhænger omfang og kvalitet ifølge rapporten af, om den enkelte lærer kan se vigtigheden af emnet.¹³²

Søgning på 'global' og 'international' er eksempler på søgeord, der vil kunne identificere sammenhænge og formuleringer, der kan lægge op til undervisning i menneskerettigheder – også i et bredere perspektiv end "de demokratiske rettigheder." Ved søgning på 'international' forekommer oftest formuleringer som f.eks. 'international kommunikation', 'internationalt beredskab' og 'interkulturel kompetence'. I slutmål for samfundsfag efter 9. klassetrin står i forhold til 'global', at eleverne skal være i stand til at:

”Kunne give eksempler på, hvordan forskellige former for magt og ressourcer har indflydelse på politisk deltagelse og politiske beslutningsprocesser lokalt, nationalt og globalt.”¹³³

Sådanne formuleringer vil kunne begrunde, at der undervises i menneskerettigheder. Men hvorvidt det kommer til at ske, afhænger af, om den konkrete lærer har kompetence og motivation til i undervisningen at koble globale og internationale spørgsmål om magt og ressourcer til problematikker vedrørende menneskerettigheder.

Flere steder henviser Fælles Mål til 'globale begivenheder', hvor en mere præcis henvisning til f.eks. 'juridiske' eller 'politiske' systemer i sammenhæng med menneskerettigheder i højere grad ville være et oplæg til at undersøge samspillet mellem f.eks. Danmarks menneskeretlige forpligtelser nationalt og internationalt. Imidlertid nævnes både FN og EU i Fælles Mål for samfundsfag. Dog savnes, at disse organisationer nævnes i sammenhæng med menneskerettighederne.

Endelig er FN's Børnekonvention fremhævet i en fylldig henvisning i litteraturlisten i faghæftet Elevernes alsidige udvikling, der udstikker mål og idealer for skolens samlede virksomhed, og som skal være ledende for skolens dagligdag.¹³⁴ Der står:

”FN’s Konvention om barnets rettigheder

I konventionen fremhæves det blandt andet, at undervisningen skal sigte på den fulde udfoldelse af barnets personlighed, begavelse samt åndelige og fysiske evner. Barnet skal forberedes til et ansvarligt liv i et frit samfund i anerkendelse af forståelse, fred, tolerance, lighed mellem kønnene og venskab mellem alle folkeslag, etniske, nationale og religiøse grupper og mennesker tilhørende oprindelige folkeslag. Barnet skal udvikle respekt for det fysiske miljø. I den generelle kommentar om konventionens implementering hedder det, at ”grundlæggende færdigheder ikke alene omfatter læse- og regnefærdigheder, men også livsfærdigheder (‘life skills’) som f.eks. evnen til at træffe afbalancerede valg, løse konflikter på en ikkevoldelig måde og udvikle en sund livsstil, gode sociale relationer og ansvarlighed, kritisk sans samt kreative og andre evner, der bibringer børn de nødvendige redskaber til at udnytte deres muligheder.”¹³⁵

De fleste steder indgår de 16 søgeord imidlertid på måder og i sammenhænge, der ikke nødvendigvis lægger op til undervisning i menneskerettigheder. Ordet 'mangfoldighed' i de vejledende dele af Fælles Mål, der retter sig til sproglige minoritetselever (dansk som andetsprog og modersmålsundervisning), er f.eks. anvendt i betydningen den menneskelige, sociale eller kulturelle mangfoldighed. Der er dog ikke lagt på til, at menneskerettighederne bliver inddraget som en ramme, der enten beskytter mangfoldigheden eller sætter grænser for mangfoldigheden. Ligeledes er det i den vejledende del af Fælles Mål for faget dansk som andetsprog, at ordet 'diskrimination', som det eneste sted i Fælles Mål, forekommer. Der står:

”Med ældre elever vil sådanne spørgsmål som demokrati, ytringsfrihed, ligestilling, diskrimination, racisme, tro og etik, internationalt samarbejde og global ansvarlighed være relevante emner for både diskussioner og mere kreative forløb, hvor der f.eks. arbejdes med drama, musik, projektopgave og udstillinger.”¹³⁶

Når det officielle curriculum ikke foreskriver, at lærerne skal undervise i begrebet diskrimination og heller ikke noget sted i Fælles Mål sporer lærerne ind på at undervise i begrebet 'chikane' – mobning kan i grove tilfælde anses som chikane, jf. afsnit 2.2 – er der risiko for, at elever, lærere og skoleledere ikke får viden, der gør dem i stand til f.eks. at skelne mellem racisme og diskrimination. Eller mellem diskrimination og dårlig behandling. Dette fravær indebærer samtidig en risiko for, at spørgsmål om oplevelser af diskrimination i skolens praksis ikke identificeres, eller fortolkes som noget andet, hvilket kan medføre, at institutionen reagerer uhensigtsmæssigt på oplevelser af diskrimination.

Det officielle danske curriculum synes primært at lægge op til undervisning i demokratisk medborgerskab. Som gennemgået tidligere er der forskel på demokratisk medborgerskabsundervisning og undervisning i menneskerettigheder.¹³⁷ Undervisning i demokratisk medborgerskab kan karakteriseres ved at have som formål at styrke viden og færdigheder til at deltage i et demokratisk fællesskab og værdsætte mangfoldighed. Undervisning i menneskerettigheder har til formål at sikre viden **OM** og færdigheder **TIL**, at den lærende kan forholde sig til, hvornår egne og andres menneskerettigheder overholdes eller trædes under fode. Det vil sige, at,

dvs. undervisning i menneskerettigheder indbefatter et bredere spektrum end de borgerlige og politiske rettigheder, og har samtidig et mål om at styrke elevernes færdigheder i relation hertil.

3.4 NORGE, SVERIGE OG FINLAND

Til sammenligning med det officielle curriculum i Danmark er menneskerettigheder skrevet udtrykkeligt ind i skoleloven i både Norge, Sverige og Finland. I Norge og Sverige er menneskerettighederne skrevet ind i formålsparagraffen for skoleloven.¹³⁸ I Sverige er undervisning i menneskerettigheder desuden en obligatorisk del af læseplanerne for fagene 'sammhällskundskab og historie', og i Norge er menneskerettighederne en del af det obligatoriske curriculum i 'samfundskunnskab', historie og norsk. I Finland er menneskerettighederne skrevet ind i målsætningen for bekendtgørelsen om nationale mål i grundskolen og indgår i 'livsåskådningskundskab og temaområdet – kulturell identitet og internationalism'.

I Sverige har der desuden siden 2006 eksisteret en lov, der forbyder diskrimination i skoler, og der er stillet vejledninger til rådighed for skolerne, der støtter i udvikling af konkrete planer for at sikre ligebehandling og forebygge direkte og indirekte diskrimination. Loven blev i 2008 integreret i en lov, der forbyder diskrimination og anden nedværdigende behandling i alle sektorer.¹³⁹

3.5 OPSUMMERING

I dette kapitel er det undersøgt, hvordan undervisning i menneskerettigheder indgår i det officielle curriculum i folkeskolen. Det officielle curriculum udgør en ramme, som udstikker mål for den undervisning, som eleverne skal testes og evalueres i undervejs i deres skoleforløb, og som de bliver målt på ved folkeskolens afgangsprøve. Samtidig er det officielle curriculum styrende

for, hvad der i de enkelte kommuner og på de enkelte skoler prioriteres ressourcer til. Der er krav til minimumstimer til bestemte fag, der skal overholdes. Og nationale udviklingsprogrammer er fulgt op af ressourcer, der kan søges af kommuner og skoler. Det er denne styringsmekanisme, der har givet anledning til at gennemgå de bindende og vejledende dele af Fælles Mål, i forhold til hvordan og i hvilket omfang 'menneskerettigheder' samt en række relaterede søgeord indgår i undervisningen.

I den del af Fælles Mål, der foreskriver, hvad lærerne skal undervise i, er det kun i historiefaget for 7.-9. klassetrin, at 'menneskerettigheder' indgår. Dette er i konteksten af FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder, som er et punkt i Historiekanonen. Vejledningen til, hvordan dette punkt skal udfoldes, er relativt upræcist. I de vejledninger der foreskriver, hvordan lærerne kan undervise, så eleverne når trin- og slutmål, nævnes 'menneskerettigheder' derudover i dansk en enkelt gang, i engelsk to gange og i samfundsfag en gang samt i fransk to gange. I disse sammenhænge er terminologien om menneskerettigheder i de enkelte fag uden klare mål for, hvilke færdigheder eleverne skal tilegne sig i relation hertil.

I samfundsfag er der endvidere bindende mål **OM** undervisning i grundlovs-sikrede rettigheder, og navnlig ytringsfrihed, religionsfrihed og retssikkerhed, samt de rettigheder og pligter, borgeren har i et demokratisk samfund og efter grundloven. Eleverne skal endvidere kunne give eksempler på, hvordan forskellige former for magt har indflydelse på beslutningsprocesser lokalt, nationalt og globalt. I historie skal eleverne evne at tage stilling til, hvilke rettigheder og pligter forskellige demokratiformer giver den enkelte samt have viden **OM** kvinders valgret. Fælles Mål synes primært at lægge op til undervisning i demokratisk medborgerskab fremfor undervisning i menneskerettigheder.

'EU', 'FN' og 'global' indgår i tekstsammenhænge, der åbner op for, at lærerne kan vælge at inddrage spørgsmål om menneskerettighederne i et bredere perspektiv. Der er således mulighed for, at der også kan undervises i de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder i samspillet mellem henholdsvis det nationale beskyttelsessystem på den ene side og det overnationale eller de mellemstatslige menneskerettighedssystemer på den anden. Selvom der på ingen måde ligger en forpligtigelse herpå. I historie vejledes lærerne til at undervise i de sociale og økonomiske rettigheder og det internationale samfund i relation til FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder.

I faghæftet om elevernes alsidige udvikling refereres i en henvisning i en litteraturliste til livsfærdigheder, som undervisningen af barnet skal føre **TIL** i relation til FN's Børnekonvention. Der vejledes også til, at der i historie perspektiveres til nye menneskerettigheder, f.eks. FN's Børnekonvention.

Ligeværd/ligestilling indgår flest gange i de to nævnte obligatoriske, men timeløse fag, samt i læseplanen for dansk for 4.-6. klassetrin. Ligestilling/ ligeværd indgår derudover i vejledningerne til samfundsfag og historie samt i valgfaget arbejdskendskab. Ordet 'diskrimination' indgår som det eneste sted i vejledningen til dansk som andetsprog. Selvom 'ligeværd' indgår i folkeskolelovens formålsparagraf, er det foruden i dansk på nævnte trin, valgfag og obligatoriske timeløse fag, der bærer fagundervisningen om disse emner.

Til sammenligning med andre nordiske lande er menneskerettighederne i Sverige og Norge skrevet ind i formålet med skolen og i Finland i bekendtgørelsen for de nationale mål med skolens undervisning.

Der kan imidlertid være stor forskel på det, der er planlagt i et officielt curriculum, det, eleverne reelt undervises i, og hvad de faktisk lærer. Endvidere kan det ikke udelukkes, at formuleringer i folkeskolens formål, som går igennem alle fælles mål, indirekte lægger op til undervisning i menneskerettigheder, hvis det prioriteres af den enkelte lærer, skole og/eller kommune, eller der er forhold, vi ikke har forhåndskendskab til, som medfører undervisning i menneskerettigheder.

Hvorvidt og hvordan lærerne i folkeskolen i Danmark praktiserer undervisning i menneskerettigheder med eller uden reference til det officielle curriculum, ser vi derfor på i det følgende kapitel.

MENNESKERETTIGHEDER I FOLKESKOLENS PRAKSIS

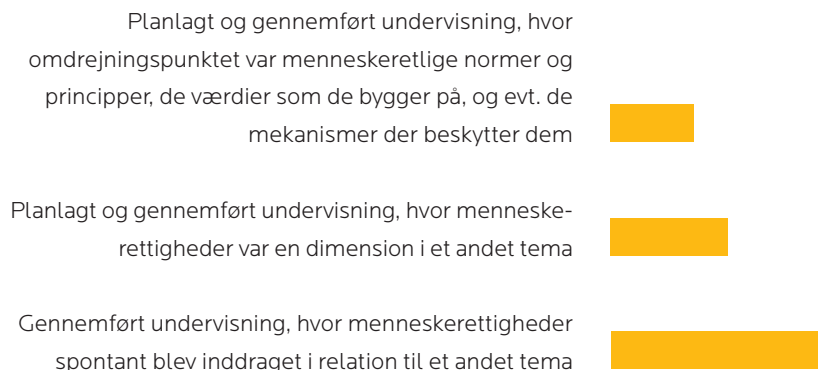
I dette kapitel præsenteres og analyseres udredningens empiriske materiale om læreres praksis vedrørende undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen. Det består af fokusgruppeinterviews med i alt 50 lærere fra 13 forskellige skoler og besvarelser på spørgeskema fra 455 lærere. Det, lærerne fortæller i fokusgrupperne og svarer på spørgeskemaet, diskuteres i lyset af gennemgangen af det officielle curriculum i kapitel 3. Der er spurgt ind til, hvordan de opfatter rammerne for den undervisning, de bedriver i menneskerettigheder i folkeskolen. Hvilke fag undervisning i menneskerettigheder indgår i, på hvilken måde og i hvilket omfang. Hvad der motiverer dem til at undervise i emnet, og om menneskerettigheder og sikring af lige muligheder indgår i tværgående prioriteringer eller særlige indsatses på skolen. F.eks. i form af antimobbestrategier og trivselsindsatser.

4.1 HVOR MEGET OG HVORDAN UNDERVISES I MENNESKERETTIGHEDER?

Spørgeskemaundersøgelsen er udarbejdet i samarbejde med Danmarks Lærerforening og udsendt til mere end 1200 lærere i DLF's medlemspanel. Spørgeskemaet er besvaret af 37 procent af de adspurgte lærere i medlemspanelet.

Af de 445 lærere svarede 294 lærere, at de i skoleåret 2011/2012 havde undervist i menneskerettigheder på én af de i figuren foreslåede måder:

FIGUR 3 HAR DU I SKOLEÅRET 2011/12

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.¹⁴⁰

Af de 294 lærere, der har svaret ja til, at de på en eller flere af disse måder har undervist i menneskerettigheder, har 22 procent svaret, at de har planlagt og gennemført undervisning, hvor menneskerettigheder var omdrejningspunktet. 31 procent har svaret, at de har planlagt og gennemført undervisning, hvor menneskerettigheder var en dimension i et andet tema. Mere end halvdelen – 57 procent – har svaret, at menneskerettigheder har været inddraget spontant.

En nærmere analyse viser, at 21 procent af de 294 lærere, der har svaret ja til, at de har undervist i menneskerettigheder, både har gennemført undervisning, hvor menneskerettigheder var omdrejningspunktet, og undervist i menneskerettigheder som en planlagt dimension i et andet tema. Desuden har 19 procent af de lærere, der har undervist i menneskerettigheder, både undervist i menneskerettigheder, hvor det var

omdrejningspunktet, hvor det var en planlagt dimension i et andet tema, og hvor det blev inddraget spontant i undervisningen. Lidt under halvdelen af de lærere, der har svaret 'ja' til, at de har undervist i menneskerettigheder, har altså både gjort det som en del af den planlagte undervisning, og inddraget menneskerettigheder spontant.

Lærerne har haft mulighed for at angive, hvis de har undervist i menneskerettigheder på andre måder end de tre ovenstående, og det har 9 procent af de lærere, der har deltaget i undersøgelsen. Her er der lærere, der nævner en temadag med en gæstelærer fra Røde Kors, deltagelse i en mediekonkurrence, hvor temaet var børnearbejde, elevrådsarbejde, og nogle nævner specialklasser med henvisning til, at man her generelt fokuserer på respekt for hinanden. Desuden skriver en lærer, at "menneskerettigheder indgår som gennemgående tema i undervisningen", og en anden at "vi underviser jo hele tiden i konfliktløsning, at se sager fra forskellige synspunkter, og at enhvers 'ja' og 'nej' er ukrænkeligt". Cirka to tredjedele af de lærere, der har uddybet andre måder at undervise i menneskerettigheder, har også undervist i menneskerettigheder på en eller flere af de tre måder, som fremgår af figur 3. Der er således et overlap, og når der tages højde for dette, har i alt 69 procent (307 lærere) af de lærere, der har deltaget i undersøgelsen, undervist i menneskerettigheder i skoleåret 2011/12, enten på en af de tre ovennævnte eller på andre måder.

4.1.1 MENNESKERETTIGHEDER SOM OMDREJNINGSPUNKT

Ligesom der er 22 procent (94 lærere ud af de 445, der har besvaret), der i spørgeskemaundersøgelsen opgiver, at de har planlagt og gennemført undervisning, hvor menneskerettigheder er i fokus, er der også i fokusgruppeinterviewene lærere, der giver eksempler på sådanne undervisningsforløb.

En lærer fortæller om et forløb, hvor eleverne med deres egne ord skulle beskrive, hvad hver artikel i FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder betød:

” Det var rigtig svært at omsætte til deres sprog. Men nu har de alle paragrafferne stående i deres hæfter i deres sprog. Det var et stort arbejde, men jeg vil nok gøre det igen, for det gav rigtig meget. For når de først forstår det, så er det virkelig en øjenåbner.”

Læreren fortæller, at forløbet er et resultat af, at de i udskolingsteamet ud fra Fælles Mål har lavet en tretrinsplan for undervisning i samfundsfag for, hvad de gerne vil nå i henholdsvis 8. og 9. klasse. Hun fortæller, at forløbet om menneskerettigheder nemt kan løbe over en hel måned, fordi eleverne kun har halvanden time om ugen i hvert af de to skoleår.

En anden lærer fortæller om et tværfagligt forløb i historie og samfundsfag i 9. klasse, som han ikke decideret kaldte 'menneskerettigheder', selvom det var det, der var omdrejningspunktet. Det handlede om baggrunden for oprettelsen af FN, hvor alle artiklerne i FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder blev skrevet op på tavlen. Eleverne skulle udvælge de tre rettigheder, de syntes, var de vigtigste. Det blev diskuteret som paneldebat, hvor eleverne skulle forsvare deres valg. Parallelt havde klassen et tema om forskellige organisationer, hvor læreren nævner Amnesty International. Læreren fortæller: "Her var der elever, der blev chokerede over at høre om en 15-årig dreng, der var blevet placeret på Guantanamo og stadig sad der 10 år efter uden rettergang. Det kunne de ikke begribe, fordi vi havde gennemgået menneskerettighederne."

Som en del af et længerevarende forløb, der havde til formål at udvikle et bedre læringsmiljø i en 6. klasse, hvor der var problemer med at få drenge

og piger til at arbejde sammen, fokuserede lærerne på at organisere et forløb om menneskerettigheder, der bestod i at eleverne skulle forholde sig til rettigheder og pligter som individer i klassens fællesskab. I forløbet blev der arbejdet med rettigheder i familien, rettigheder i skolen og borgerlige rettigheder. Læreren fortæller: "Fra det nære til det abstrakte – at man så også har stemmeret – det er jo nogle abstrakte rettigheder, som børn ikke har på nuværende tidspunkt, men som de arbejder henimod (...). De har skrevet læserbreve om børns rettigheder, og de har selv prøvet at skulle formulere holdninger til rettigheder." Forløbet blev afrundet med, at klassen meldte sig til 'Avisen i undervisningen', som det år havde titlen 'Ret og pligt'. Det bredte spørgsmål om rettigheder ud til spørgsmål ude i verden, hvor der blev sammenlignet mellem forskellige dele af verden: "Hvad er de rettigheder, vi har i vores del af verden, overfor hvad mange af dem har – eller hvad deres forældre kommer fra – og i forhold til hvor de har hørt om ude i verden," fortæller læreren.

En lærer fortæller, at 6.-klasserne på skolen på et tidspunkt havde projektuge om menneskerettigheder, som de over en lang periode efterfølgende fulgte op på. Initiativet kom fra en organisation udefra, som læreren ikke kunne huske navnet på. Der blev tilsendt materiale, og det var muligt at få oplægsholdere ud på skolen som inspiration til en emneuge om menneskerettigheder. 6.-klasserne var blandt andet rundt i de andre klasser på skolen og gennemførte en spørgeskemaundersøgelse. Emneugen resulterede i, at der hang elevprodukter på væggene over hele skolen, som handlede om børns rettigheder:

” Det gav genklang. Der hang de her udsagn over hele skolen: Alle børn har ret til... Det gav diskussion på gangene og medførte også diskussioner i andre klasser.”

En anden lærer fortæller om et tværfagligt forløb på en 8.-klasses årgang, som løb over en uge. Hun havde den ene 8.-klasse i samfundsfag. Eleverne blev sat ind i FN's 2015-mål for udvikling og skulle tage stilling til, hvor langt der er, i forhold til at være i mål: "Vi lavede iland kontra uland med, hvilke privilegier man har. De skulle de samme ting, men dem, der var uland, havde væsentligt dårligere betingelser. Altså når de skulle koge ris, så skulle de selv hente vandet, som vi havde placeret oppe ved hallen, og gå langt med det og selv få gang i bål osv. Så de prøvede på egen krop, hvad det vil sige. Det forløb gjorde, at de godt kunne se, at det er logisk, at vi skal have nogle menneskerettigheder for alle har ikke lige vilkår her (...). Det giver så en forståelse for, hvorfor vi er nødt til at skulle tænke globalt, hvorfor vi er nødt til at skulle tænke på de der menneskerettigheder."

En lærer fortæller, at hun i øjeblikket arbejder med oplysningstiden og Den Franske Revolution i 1789: "Der kan du gå tilbage til den amerikanske uafhængighedserklæring. Vi taler om naturretten eller de universelle rettigheder. Der giver det en god rød tråd, hvor det senere kommer med 2. Verdenskrig og FN – og så kan du både i din danskundervisning, din tyskundervisning og samfundsfag drage paralleller til aktuelle situationer ude i verden – f.eks. Guantanamo." Den samme lærer beretter om, at hun f.eks. i samfundsfag i 9. klasse organiserede eleverne som et lille FN rundt om et bord med en ordstyrer, hvor eleverne selv skulle styre debatten:

” Vi kom ind omkring det økonomiske, politiske og det samfundsmæssige felt. Jeg havde fundet små klip på nettet. Der oplevede jeg nogle utrolig engagerede elever, som syntes, det var spændende at debattere med hinanden (...). Fra menneskerettigheder kommer vi over i ligestilling: Er der ligestilling mellem kønnene i dag i forhold til i historien – stemmeret til kvinder og så videre. Så går vi ind i artiklerne.

Hvad er det for nogle artikler, der er kommet til, hvad er det for en verden, der gør, at vi har fået ekstra artikler på?"

En lærer fortæller om forløb om EU og flygtningeproblematikker ud fra et materiale, der hedder: 'Lad dem sejle deres egen sø', der lægger op til diskussioner om, hvordan flygtningenes rettigheder overholdes. Her benytter de blandt andet rollespil, hvor eleverne repræsenterer bestemte synspunkter for bestemte lande, som de skal argumentere for. En anden lærer fortæller om undervisning i samfundsfag i 8. klasse, der indeholder cases og spil fra UNICEF, der relaterer til FN's Børnekonvention, hvor eleverne blandt andet skal tage stilling til, om rettighederne overholdes i de enkelte cases. En lærer fortæller, at hun altid er inde på menneskerettigheder i historie i 9. klasse: "Fordi vi har noget med menneskerettigheder og de krige, der har været på Balkan. Der kommer vi ind på menneskerettigheder og domstole og laver spørgsmål til eksamen i det. Det er i 'Hit med historien'. De lærer, hvilke rettigheder man har, hvis man er blevet trådt på eller behandlet dårligt, hvad de kan gøre, og hvad der kan gøres for dem. Men det er ikke særligt dybdegående, vil jeg sige, men det er der."

En lærer siger i starten af fokusgruppeinterviewet, at han ikke umiddelbart kan erindre, at han har lavet et enkelt forløb om menneskerettigheder. Senere siger han alligevel: "I historie har jeg blandt andet haft om den franske revolution og nogle af de grundtanker, der ligger for, hvordan et samfund skal være, for at vi synes, det er rimeligt. Om magtens tredeling. Hvad er der af tanker om det enkelte menneske i forhold til en given stats magt? Det kunne være en enevældig magt, eller det kunne være det senere demokratiske samfund: Hvad bliver den enkeltes rettighed? Det er sådan, jeg har grebet det an – hvad er der af grundideer omkring rettigheder?"

En lærer understreger, at hun arbejder med menneskerettigheder som et tema, fordi hun mener, at det er vigtigt, at eleverne får en grundviden og ser det som en forudsætning for, at de kan trække paralleller i diskussioner i andre fag: "Menneskerettigheder er vigtigt for mig, fordi det kan bruges som referencerammer i forhold til rigtig mange emner i dansk og engelsk."

I den forholdsvis lille gruppe lærere, der i spørgeskemaet har svaret, at de har gennemført undervisning, hvor omdrejningspunktet var menneskerettigheder, har 57 procent svaret, at der var tale om et forløb over flere lektioner. 27 procent har svaret, at der var tale om et længerevarende forløb og mange lektioner, og 6 procent, at der var tale om en enkelt lektion. Endelig har 9 procent svaret 'Andet', som der ikke har været mulighed for at uddybe.

Som det fremgår af eksemplerne, har de lærere, der i fokusgrupperne fortæller om undervisning, de har planlagt og gennemført med fokus på menneskerettigheder, ofte kørt forløbet indenfor rammerne af en projektuge eller i historie eller samfundsfag over en længere periode.

4.1.2 MENNESKERETTIGHEDER SOM DIMENSION

Der er en del lærere, der svarer, at menneskerettigheder indgår som en dimension eller et perspektiv i undervisningen, enten planlagt eller spontant. I spørgeskemaundersøgelsen var der 31 procent (138 lærere af de 445), der svarede, at de planlagt har undervist i et tema eller emne, hvor menneskerettigheder indgik som en dimension. En lærer siger: "Jeg har ikke decideret haft emnet 'menneskerettigheder' oppe, men jeg tager det med ind i emner som 'frihed og ansvar', tror jeg. Nu har jeg fulgt en klasse i nogle år, og der har vi talt børns rettigheder og menneskerettigheder og organisationer. Det er måden, vi har haft det inde på. Det lægger meget op til nogle diskussioner og noget samtale. Kom med din mening, og så forhold dig til det, de mener der." En anden lærer siger:

” Det er jo f.eks. i forbindelse med læsning og diskussion af indholdet i noveller eller andre tekster, at du får talt om forhold, der er forskellige. Derfor kan litteraturundervisning være en god indgang til at tale om svære emner. Det er hende i novellen, der bliver slået. Det er ikke en bestemt person i klassen.”

At inddrage menneskerettigheder i dialogen om andre temaer er ifølge mange af lærerne en måde at gøre emnerne mere komplekse og nuancerede på. Det gør det muligt at opstille dilemmaer og engagere eleverne. En lærer siger f.eks.: ”Det (at inddrage menneskerettigheder, red.) tvinger dem faktisk til at tage stilling til nogle ting, der ellers er svære at forholde sig til. (...) Vi har lige læst de her linjer, sådan skal det være, og så siger man ja til det helt modsatte lidt efter, fordi det er i en anden sammenhæng, og så bliver undervisningen mere kompleks. Og det har de (eleverne, red.) godt af.”

En lærer fortæller om et undervisningsforløb om indianere i biologi, hun har gennemført i en klasse, hvor eleverne i deres opgaver skrev om indianernes rettigheder i regnskoven i forhold til de store tømmerfirmaer. Eleverne fremlagde for hinanden og kom til at diskutere, hvorfor skovene skulle ryddes, for at 'vi' kunne få møbler. Hun siger:

” Fra en opfattelse af, at vi overholder da menneskerettighederne, og vi er så gode, så blev det drejet ind på: Hov, det gør vi måske ikke, når det bliver bredt lidt mere ud. Det er faktisk os, der aftager det her tømmer, men det er sådan set usynligt for os, fordi det foregår i en anden verdensdel. Der kan man mærke, at så krakelerer deres selvbillede temmelig meget.”

Mange af de undervisningseksempler, der gives i fokusgrupperne, viser, at menneskerettigheder ofte indgår som en dimension, når der undervises

i udviklingen af demokrati, eller når der som en del af den internationale dimension fokuseres på forhold i udviklingslande – og i de ulige vilkår, der hersker i henholdsvis rige og fattige lande – som det er tilfældet i eksemplet med børnearbejde ovenfor.

Børnearbejde i udviklingslande, terrorisme, 'Guantanamo', tortur, dødsstraf, menneskehandel og prostitution, karikaturkrisen og i den forbindelse spørgsmål om ytringsfrihed er tilbagevendende temaer, lærerne nævner som eksempler på undervisning i menneskerettigheder. Det fremgår af flere af interviewene, at i det omfang, de tekster og grundbøger, lærerne anvender, perspektiverer emner eller temaer i forhold til menneskerettigheder, vil det indgå i lærernes forberedelse, men ellers er det noget, der oftest opstår spontant. En lærer forklarer:

” Det er, fordi det kræver kendskab til menneskerettigheder, hvis man skal udfolde menneskeretlige dilemmaer eller principperne som f.eks. ligeværd. Altså også i forhold til folkeskolens formål.

I løbet af fokusgruppeinterviewene er der både lærere, der understreger, at de synes, at de underviser tilstrækkeligt i menneskerettigheder, og at de hverken oplever det som en udfordring eller mangler materialer om emnet. Mange af deltagerne i fokusgrupperne giver imidlertid udtryk for, at interviewet har været en anledning til at reflektere over, om det, de hidtil har oplevet som et område, der selvfølgelig indgår i deres undervisning, nu også gør det i tilstrækkeligt omfang. En lærer siger f.eks.:

” Jeg synes, vi er meget bevidste om det her, uden at vi har det formaliseret. Det har vi jo ikke. Det kunne vi jo godt. Det burde vi måske have i vores fokuspunkt med verdensborgeren (...) Som noget obligatorisk ... netop børnerettigheder og menneskerettigheder ... i stedet for at vi sådan fumler lidt rundt hver især og får det med.”

En anden lærer, der fortæller, hvordan hun i historie kommer ind på Den Franske Revolution og FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder og plejer at holde erklæringen op mod grundloven: "Det er en dialog om menneskesynet. Hvordan det blev opfattet dengang, og hvordan det bliver opfattet i dag – hvem er lige – hvem er ikke lige. (...) Men det her har da fået mig til at tænke på, at det kunne da godt være, at man skulle have et andet fokus på det, når det nu er en grundlæggende tråd. Men det er jo en del af udviklingen af mit lærerarbejde."

4.1.3 SPONTANT

Mere end halvdelen (57 procent) af lærerne i spørgeskemaundersøgelsen har svaret, at menneskerettigheder har været inddraget spontant i deres undervisning. Hovedindtrykket i fokusgrupperne underbygger, at menneskerettighederne, når de inddrages, ofte indgår spontant. F.eks. i dialog om en tekst eller en aktuel begivenhed. Der er også lærere, der fortæller, at menneskerettighederne ofte indgår i undervisningen på foranledning af elever, der undrer sig eller bliver provokeret over at høre om nogle menneskers levevilkår. I sådanne tilfælde er det i sagens natur spontant.

4.2 INDIREKTE

Når lærerne fortæller om, hvordan de opfatter, at menneskerettighederne indgår i undervisningen, siger mange, på forskellig vis, at det gør de 'indirekte'. Der bruges udtryk som, at menneskerettighederne "gennemsyrrer al undervisning", er "flettet ind i undervisning i de respektive fag", "det er ikke en specifik ting – det er noget, du tænker ind i al undervisning", "det kommer ligesom ind ad bagdøren, fordi man taler om noget andet", det er "noget sporadisk noget, der kommer op indimellem, og så kan de (eleverne, red.) selv tage det til sig", det ligger "implicit i klassens tid", "menneskerettigheder

er det overordnede, der strømmer ned igennem”, ”menneskerettigheder er jo det, vi bygger vores samfund på, så det bliver sådan en naturlig ting”, ”det kommer helt af sig selv”. Samtidig med at mange af de interviewede fortæller, at menneskerettigheder er ”underliggende” og ”gennemsyrer” al undervisning, understreger en del af de interviewede lærere også, at de ikke nødvendigvis i undervisningen nævner ’menneskerettigheder’ eller ’rettigheder’ direkte. En lærer siger f.eks.:

” Størsteparten af undervisningen, og som Fælles Mål lægger op til, der bruger vi menneskerettighederne, men uden at nævne dem direkte.”

Og en anden lærer siger:

” Det gennemsyrer jo det hele, lidt ligesom it. Man har jo heller ikke et emne, der hedder it.”

Nogle lærere fortæller, at al undervisning, der vedrører andre lande – og primært udviklingslande – indirekte er undervisning i menneskerettigheder. En lærer siger f.eks.: ”Vi kan se nogle billeder med børnearbejde i f.eks. Indien. Det er jo i bund og grund menneskerettigheder, så snart du går hen og vurderer et menneskes værd, eller om det bliver misbrugt.”

4.3. I HVILKE KLASSETRIN OG I HVILKE FAG?

Fokusgruppeinterviewene blev gennemført med lærere i udkolingen, fordi forpligtigelsen til undervisning i ’menneskerettigheder’ og ’rettigheder’ i det nationale curriculum ligger i henholdsvis historie og samfundsfag i udkolingen. Instituttet havde ikke specifikt bedt om at tale med historie- og samfundsfaglærere. Fokusgrupperne bestod derfor af lærere, der underviste i mange forskellige fag, men flest, der underviste i dansk,

historie, samfundsfag og kristendom. Derudover var der lærere, der talte om undervisning i menneskerettigheder i fagene biologi, fysik-kemi og i forhold til det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.

Mange af lærerne i fokusgrupperne har også erfaringer fra indskoling og mellemtrin, og derfor blev der også i nogen grad refereret til denne undervisning. Adspurgt, hvorvidt lærerne mente, at undervisning i menneskerettigheder især havde relevans for udskolingselever, var den klare tilbagemelding fra de fleste lærere, at det er et emne, der har relevans op gennem hele skolesystemet. Men at undervisning i menneskerettigheder – ligesom al anden undervisning – selvsagt skal tilrettelægges i forhold til den pågældende aldersgruppe.

Spørgeskemaundersøgelsen viser, at undervisningen har fundet sted på alle klassetrin, om end i mindre omfang i indskoling, jf. figur 4. Hvis man sammenligner med fordelingen blandt samtlige lærere i undersøgelsen, er der flere lærere, der har undervist i menneskerettigheder på mellemtrinnet, og lidt færre, der har undervist i indskoling.

FIGUR 4 PÅ HVILKET TRIN HAR DU UNDERVIST I MENNESKERETTIGHEDER I SKOLEÅRET 2011/12?

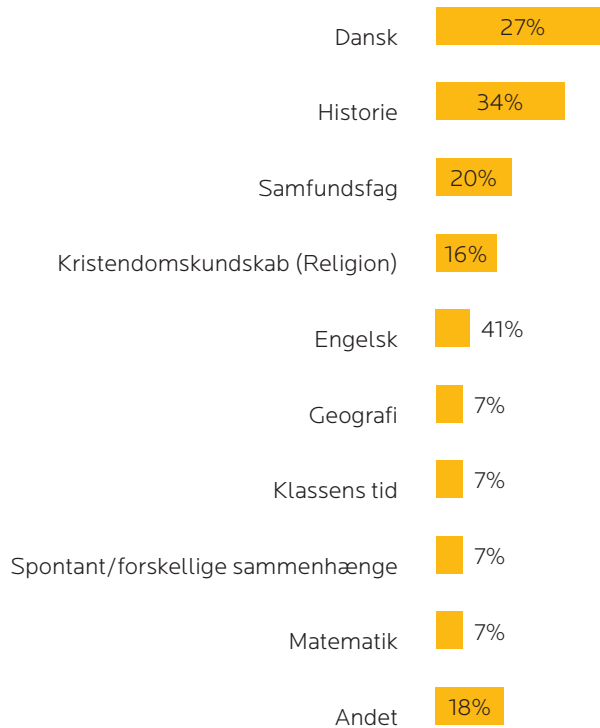
Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.¹⁴¹

I lyset af, at menneskerettigheder og grundlovssikrede rettigheder udelukkende nævnes i de bindende tekster i historiefaget i 9. klasse og i samfundsfag, er det overraskende, at der er lidt flere lærere i undersøgelsen, der har undervist i menneskerettigheder på mellemtrinnet end i udskoling. Det er ikke muligt at sige noget om, hvorvidt resultatet skyldes, at lærere på mellemtrinnet måtte være overrepræsenteret i undersøgelsen.

Af de 294 lærere, der har svaret, at de har undervist i menneskerettigheder i skoleåret 2011/12, angiver over halvdelen (61 procent), at de har gjort det i få udvalgte fag. Mere end en fjerdedel (26 procent), at de har gjort det integreret i mange forskellige fag og ligeledes lidt mere end en fjerdedel (26 procent) svarer, at de har gjort det i forbindelse med en temauge, et projektforsøg eller lignende. Endelig har 4 procent svaret 'Andet' og uddybet med, at det blandt andet er foregået i klassens tid, eller at menneskerettigheder inddrages spontant, og når det er relevant. De få udvalgte fag, hvor lærerne har undervist i menneskerettigheder, er primært dansk, historie, samfundsfag og kristendomskundskab. Det fremgår af figur 5.

Det er kun cirka en tredjedel af dem, der har besvaret spørgeskemaet, der underviser i menneskerettigheder i historiefaget, mens langt de fleste refererer til undervisning i menneskerettigheder i dansk, hvor menneskerettigheder blot nævnes én gang i vejledningen.

FIGUR 5 | HVILKE FÅ, UDVALGTE FAG HAR DU UNDERVIST I MENNESKERETTIGHEDER I 2011/12?

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.¹⁴²

Sammenstilles resultatet med det, lærerne fortæller i fokusgruppe-interviewene, er det imidlertid mindre overraskende. Hvis undervisning i menneskerettigheder primært ansues som et element i elevernes dannelse i form af refleksioner over værdier og holdninger, er det oplagt, at det er et

tema eller en dimension, der indgår i danskfaget, som i folkeskolen også er et af de centrale dannelsesfag. Lærerne fortæller, at de i forbindelse med tekster i dansk om f.eks. børnearbejde i Etiopien, menneskehandel og flygtningespørgsmål, inddrager menneskerettighederne til at sammenligne situationen i forskellige verdensdele eller mellem forskellige tidsperioder. Nogle lærere fortæller, at sådanne sammenligninger også kan have til formål at få eleverne til at værdsætte, at de lever i et demokratisk velfærdssamfund.

I tråd med at de fleste lærere ser menneskerettigheder i skolen som et tema, der indirekte indgår i hele skolens praksis, siger mange af lærerne også, at menneskerettigheder vedrører og kan indgå i alle fag. Nogle lærere mener dog, at undervisning i menneskerettigheder især har en berettigelse i samfundsfag, historie og kristendomskundskab.

4.4 TEMAER

Ovenfor er der allerede givet flere eksempler på indhold i undervisningen. Generelt er der tale om undervisning i både historie og nutidige forhold i andre lande, som giver eksempler på, at menneskerettighederne ikke overholdes. Af historiske temaer nævner lærerne ofte apartheid i Sydafrika, Den Franske Revolution og baggrunden for FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder og Uafhængighedskrigen i USA.

Af nutidige eksempler nævner lærerne børnearbejde i andre lande, spørgsmål om terrorisme og tortur og børnesoldater. Andre eksempler er Tyrkiets optagelse i EU, grandprix-afholdelse i Ukraine og udnævnelsen af en ny præsident i Kina. I nedenstående boks er der samlet en række eksempler, lærerne har givet på undervisning i menneskerettigheder i fagene. Det indebærer både undervisning, hvor menneskerettigheder er omdrejningspunktet, og hvor menneskerettigheder planlagt eller spontant er inddraget som en dimension i forhold til et andet tema:

FIGUR 6 EKSEMPLER PÅ INDHOLD

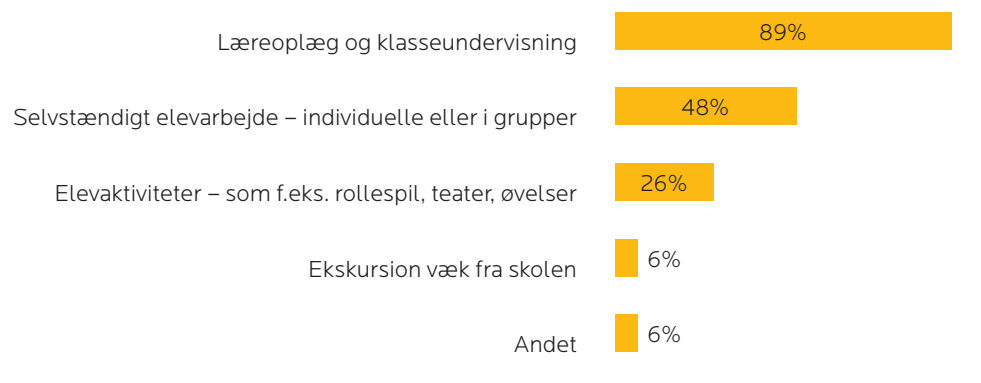
Dansk	Børnearbejde i Etiopien; tekster om menneskehandel; læsning af Ilden i ryggen – og paralleller til flygtninge i Danmark i et historisk perspektiv; respekt og ytringsfrihed.
Historie	2. Verdenskrig; nazismen og etableringen af FN; Den Franske Revolution; Den Amerikanske Borgerkrig, grundloven; krige på Balkan; kvinders valgret og ligestilling mellem kønnene; internationale organisationer, EU og FN.
Kristendom	Diskussioner om livsanskuelse med en vinkling til rettigheder; tortur, dødsstraf og -etik i den forbindelse; ytringsfrihed; Geneve-konventionen; FN's Børnekonvention.
Geografi	Sammenligning af skoleforhold i Danmark og Afrika, der har tråde til rettigheder; menneskerettighedsvilkår formidlet gennem Facebook og Twitter; frihed under ansvar; ytringsfrihed versus 'hvornår går man over stregen'; børn på flugt.
Engelsk	Skønlitterære tekster fra hele verden, der lægger op til drøftelse af rettigheder og vilkår; apartheid i Sydafrika.
Samfundsfag	Mennesker på flugt; regler for krig; tortur; terrorisme; børnesoldater; FN; at være EU-borger; konflikter i EU; Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol; fodbold – skal sport og politik blandes sammen?; grandprix i Ukraine; optagelse af Tyrkiet i EU.
Projekt-opgave, temadage/uge, klassens tid, obligatoriske emner	Auschwitz-dag; projektuge om seksualundervisning; børns rettigheder som anskuelserundervisning; projektopgaver om aktiv dødshjælp; rettigheder i familien og rettigheder i skolen; ret til privatliv; ret til ligebehandling uanset seksuel orientering; sociale relationer i klassen.

På specialskolerne var det emner i faget historie, der blev undervist i, på linje med dem, der er nævnt ovenfor. Derudover blev det understreget af lærerne på de to specialskoler, at der blev undervist i den enkeltes rettigheder i forbindelse med faget familie- og seksualundervisning. Lærerne på de to skoler så det som en af deres vigtigste opgaver at styrke elevernes viden om egne rettigheder i forhold til de mange forhold i livet, hvor denne elevgruppe kan have særlige vanskeligheder, der skal kompenseres for.

4.5 ORGANISERINGEN AF UNDERVISNINGEN

Ifølge spørgeskemaundersøgelsen er den mest udbredte måde at organisere undervisningen i menneskerettigheder på jf. figur 7 læreroplæg og klasseundervisning (89 procent). Knap halvdelen har organiseret undervisningen som selvstændigt elevarbejde, individuelt eller i grupper. 26 procent har brugt elevaktiviteter som f.eks. rollespil, teater eller øvelser. 6 procent har haft en ekskursion, hvor der indgik et besøg hos organisationer, institutioner eller museer, hvis arbejde berører menneskerettigheder. I svarkategorien 'Andet' har lærerne primært anført, at spørgsmål om menneskerettigheder er faldet naturligt/spontant i en samtale med eleverne.

FIGUR 7 HVILKE ORGANISERINGSFORMER HAR DU ANVENDT I DIN UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER I SKOLEÅRET 2011/12?

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.¹⁴³

Som det fremgår af både antallet af besvarelser i figur 7 og af undervisnings-eksemplerne i afsnit 4.1, indebærer et undervisningsforløb ofte flere forskellige måder at organisere undervisningen på. De eksempler, lærere har berettet om i fokusgruppeinterviewene, giver dog i højere grad indtryk af undervisning, der er organiseret som selvstændigt elevarbejde i grupper med fælles opsamling i hele klassen, end undervisning organiseret som læreroplæg og klasseundervisning.

Der er også en modsætning mellem, at en stor gruppe af lærere i fokusgruppeinterviewene fortæller, at menneskerettigheder primært indgår spontant i dialogen i klassen i forbindelse med andre emner, mens hele 89 procent af lærerne i spørgeskemaundersøgelsen svarer, at undervisningen har bestået af læreroplæg og klasseundervisning. Forklaringen kan være, at lærerne i spørgeskemaundersøgelsen med 'klasseundervisning' angiver dialog med eleverne på baggrund af et læreroplæg.

I fokusgruppeinterviewene taler mange af lærerne om, at eleverne lærer mest, når de er aktive og "oplever menneskerettigheder". Der gives eksempel på, at elever i et gruppearbejde bliver frataget retten til at ytre sig, og der gives eksempel på elever, der får til opgave at forsvare synspunkter, der "taler imod" menneskerettighederne. Mange af de eksempler på planlagte undervisningsforløb om menneskerettigheder, lærerne fortæller om, er netop karakteriseret ved stor variation i organiseringen og med vægt på gruppearbejde og elevaktiviteter. Derfor kan det umiddelbart synes overraskende, at kun 26 procent af undervisningen ifølge besvarelserne på spørgeskemaet foregår ved denne type aktiviteter. Men i lyset af ovenstående adskiller resultatet af spørgeskemaundersøgelsen sig ikke nødvendigvis fra hovedindtrykket fra fokusgruppeinterviewene. Kun 6 procent svarer, at undervisningen er foregået væk fra skolen, f.eks. i form af ekskursioner.

En del lærere i interviewene på skoler i provinsen siger da også, at de synes, det er en udfordring at arrangere denne type undervisning ud af huset, fordi de tilbud, der henlægger undervisningen hos relevante organisationer eller institutioner, findes i de større byer og især i København.

4.6 MATERIALER

De lærere, der fortæller, at menneskerettigheder primært indgår i undervisningen, når dialog i klassen spontant lægger op til en perspektivering i relation til menneskerettigheder, har selvsagt ikke anvendt særlige materialer. En lærer siger f.eks.:

” Man søger ikke specielt ind på ’nu skal jeg finde noget materiale om menneskerettigheder’. Det kommer ind ad bagdøren, fordi man taler om noget andet, at man så tager det frem.”

Langt de fleste lærere, der har rekvireret materiale om menneskerettigheder, refererer til materialer fra civilsamfundsorganisationer. Det kan være materialer, lærerne finder via organisationernes hjemmesider, eller ved, at organisationerne fremsender materialepakker til skolerne. På tværs af interviewene er der henvisning til i alt 18 organisationer og institutioner. Udover de organisationer, der nævnes i interviewene, er der en række danske organisationer, der stiller sig til rådighed med materiale om menneskerettigheder eller materialer, der kan lægge op til undervisning i menneskerettigheder, med tilbud om gæstelærere m.v. Disse er samlet i Bilag 2 Materialer og ressourcer, som findes på instituttets hjemmeside.¹⁴⁴

På listen i bilaget indgår organisationer, der arbejder i udviklingslande, men også fagforeninger, religiøse bevægelser og centre for undervisningsmidler

er nævnt. Nogle af de organisationer, der ofte nævnes, er Amnesty International, Dansk Røde Kors, UNICEF og Red Barnet. Det, at de organisationer, der i en vis udstrækning arbejder i lande udenfor Danmark, stiller materiale til rådighed, der kan relateres til spørgsmål om menneskerettigheder, ser i nogen grad ud til at være styrende for, at det er temaer som børnearbejde og udviklingsproblematikker, der har vundet indpas i undervisningen i menneskerettigheder i den danske folkeskole.

Derudover er søgning på nettet ofte rettet mod forlagenes hjemmesider, hvor der kan være tilknyttet undervisningsmaterialer til bogudgivelser. Her nævner lærerne forlaget Alinea samt Clio online, der er et digitalt forlag, der udgiver undervisningsmaterialer til grundskolen og gymnasiet.

I fokusgruppeinterviewene er der lærere, der efterlyser lettilgængelige materialer om undervisning i menneskerettigheder, f.eks. i form af konventionstekster oversat til hverdagsprog, som eleverne kan forstå. Andre mener, at denne slags materialer findes. De efterlyser til gengæld interaktive materialer tilgængeligt på internettet, f.eks. i form af små filmklip og dilemmaøvelser, der kan konkretisere en problemstilling i forhold til specifikke artikler i menneskerettighedserklæringer og konventioner. De fleste lærere efterlyser materiale, der lægger op til fysisk aktivitet frem for tekstlæsning, og som samtidig tematiserer spørgsmål om menneskerettigheder.

Nogle lærere understreger, at materialet ikke må være for detaljeret – det skal være til inspiration, så læreren selv kan tilpasse det i forhold til den pågældende elevgruppe, tidsramme og andre faktorer, der har betydning i tilrettelæggelsen af undervisningen. Det siger de blandt andet med reference til, at materialerne ofte lægger op til længerevarende undervisningsforløb,

som er umulige at nå på de få timer, der kan afsættes til temaet, fordi eleverne har få ugentlige lektioner i samfundsfag, historie og kristendom.

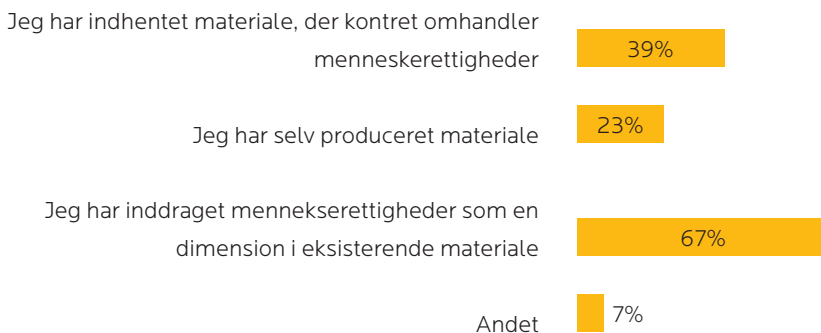
Der er imidlertid også lærere, der siger, at de ikke har behov for at indhente materiale til undervisning i menneskerettigheder, fordi de oplever, at behovet er indfriet i eksisterende grundbøger til historiefaget og samfundsfag. Der henvises f.eks. til udgivelserne Historie 8 og Historie 9 fra forlaget Gyldendal samt et hæfte om historiekanonens fra forlaget Alinea. At FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder er indskrevet i det obligatoriske curriculum som en del af historiekanonens i 9. klasse, har tilsyneladende haft den effekt, at den er blevet indarbejdet i nogle af forlagenes lærebogssystemer til faget. Andre lærere mener, at lærebogssystemerne alt for sporadisk behandler emnet menneskerettigheder og søger derfor materialer andre steder – i første omgang primært på nettet. I forbindelse med adgang til materiale på nettet, giver nogle lærere udtryk for, at det er tidskrævende at finde frem til relevante materialer, og de foreslår derfor en samlet indgang til undervisning i menneskerettigheder.

Det er med andre ord ikke entydigt, hvad lærerne siger om materialer – hvad de selv er blevet inspireret af, og hvad de mener, der yderligere kunne motivere til at undervise i menneskerettigheder. I en dataindsamling foretaget af forskere på DPU i 2009 blev lærere spurgt om, i hvilket omfang de i samfundsorienterende og demokratiforberegende undervisning for 8. klasse trak på forskellige kilder. Der var 350 lærere, der besvarede spørgsmålet. Af disse svarede 46,7 procent, at de i 'ret stort' omfang trak på originale kilder, som f.eks. erklæringer om menneskerettigheder eller grundloven. 39,3 procent svarede, at de i 'et moderat omfang' trak på originale kilder, mens kun 14 procent svarede, at de slet ikke eller i beskedent omfang trak på originale kilder. Trods barrierer i sproget er det altså her næsten 85 procent

af respondenterne, der i større eller mindre omfang har trukket på originale kildematerialer – som kan være erklæringer og konventioner.¹⁴⁵

Som det fremgår af figur 8, viste spørgeskemaundersøgelsen, foretaget af megafon som en del af nærværende udredning, at 39 procent (svarende til 115 lærere) har indhentet materiale, der konkret omhandler menneskerettigheder. 67 procent (svarende til 197 lærere) har inddraget menneskerettigheder som en dimension i eksisterende materiale, og 23 procent (svarende til 68 lærere) har selv produceret materiale. Det er således mest udbredt at inddrage menneskerettigheder i et allerede eksisterende materiale.

FIGUR 8 HHVILKEN FORM FOR UNDERVISNINGSMATERIALE HAR DU BRUGT TIL DIN UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER I SKOLEÅRET 2011/12?

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.¹⁴⁶

I svarkategorien 'Andet' har lærerne overvejende anført, at det er indgået i en samtale ud fra egen viden og uden materiale. Enkelte nævner brug af gæstelærere, artikler fra medierne samt diverse hjemmesider, som eleverne

selv har været med til at finde. I fokusgrupperne fortæller hovedparten af deltagerne, at det primært er undervisning, der tager fat i aktuelle medie-debatter, der medfører, at spørgsmål om menneskerettigheder inddrages. Der refereres f.eks. til "mediernes dækning af Det arabiske forår" samt retten til skolegang for piger, som blev mediedækket i forbindelse med en tragedie i Pakistan i den periode, dataindsamlingen til udredningen fandt sted.

4.7 MOTIVATIONEN TIL AT UNDERVISE I MENNESKERETTIGHEDER

I fokusgruppeinterviewene mødte vi flest lærere, der understregede, at de fandt undervisning i menneskerettigheder vigtigt. Det er måske ikke overraskende, idet gruppen bestod af lærere, der frivilligt havde indvilliget i at bruge tid på at tale med os om emnet. Der er lærere, der fremhæver, at det er en forudsætning for at kunne perspektivere menneskerettigheder i forhold til andre temaer, at eleverne gennem undervisning har opnået konkret viden om erklæringer og konventioner. Modsat er der også lærere, der understreger, at det blot er tilstrækkeligt, at elever i folkeskolen får indtryk af, at man som borger i Danmark har rettigheder og pligter. Men at de ikke gennem undervisningen skal have kendskab til "de specifikke paragraffer" og kende sammenhængen til systemerne, der sikrer, at disse rettigheder overholdes nationalt eller internationalt.

Som det fremgår af figur 9 nedenfor, er det et stort flertal af de 445 lærere, der har besvaret spørgeskemaet, der mener, at der er behov for at give menneskerettighederne særskilt opmærksomhed i undervisningen. Det gælder, selvom det kun er 294 af de lærere, der har angivet, at de i skoleåret 2011/12 har undervist i menneskerettigheder. 76 procent erklærer sig overvejende uenige eller helt uenige i, at menneskerettigheder er så alment gældende, at de ikke behøver give det særskilt opmærksomhed, mens i alt 18 procent er helt eller overvejende enige i, at de ikke behøver give

menneskerettigheder særskilt opmærksomhed. Besvarelserne reflekterer, at der er forskel på holdningen blandt henholdsvis de kvindelige og de mandlige lærere: Kvinderne mener i højere grad, at emnet skal have særskilt opmærksomhed.

FIGUR 9 HVOR ENIG ELLER UENIG ER DU I FØLGENDE UDSAGN: I DANMARK ER MENNESKERETTIGHEDER SÅ ALMENT GÆLDENDE, AT DET IKKE ER ET EMNE, JEG BEHØVER GIVE SÆRSKILT OPMÆRKSOMHED I UNDERVISNINGEN

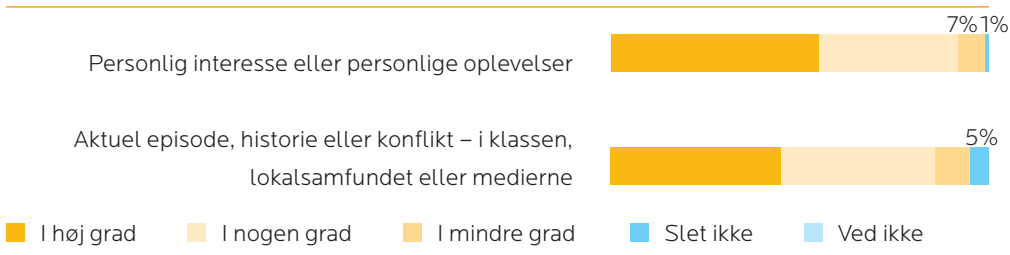
Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.

Flere af lærerne understreger i fokusgruppeinterviewene, at motivationen til at undervise i menneskerettigheder er en del af professionen. En lærer udtrykker det som "en del af det at være lærer". Der er også lærere, der siger, at de ikke har undervist i menneskerettigheder, og på en af skolerne bliver lærerne enige om, at menneskerettighederne er så selvfølgelige og bliver overholdt i Danmark, at de ikke underviser direkte i dem og forklarer det med, at "det er naturligt, at man bliver behandlet lige".

4.7.1 PERSONLIGE ERFARINGER, AKTUELLE EPISODER OG ELEVGRUPPENS BEHOV

I spørgeskemaet blev lærerne spurgt, i hvilken grad motivationen til at undervise i menneskerettigheder udspringer af personlig interesse, personlige oplevelser, aktuelle episoder i lokalsamfundet eller medierne. Jf. figur 10 svarer 55 procent, at det i høj grad er personligt motiveret, at man underviser i menneskerettigheder. Sekundært har en aktuel episode, historie eller konflikt stor betydning for motivationen, idet 45 procent vurderer, at dette i høj grad har betydning. I kapitel 6 behandles lærernes uddannelse som motivation til at undervise i menneskerettigheder.

FIGUR 10 I HVILKEN GRAD HAR FØLGENDE BETYDNING FOR, OM DU UNDERVISER I MENNESKERETTIGHEDER?

Kilde: Megafon for Danmarks Lærereforening, oktober-november 2012.¹⁴⁷

I interviewene begrundede lærere deres personlige motivation. De fortæller blandt andet, at deres motivation til at undervise i menneskerettigheder udspringer af, at de en periode har været bosat i et andet land. Andre, at motivationen udspringer af, at de i en periode har været medlem af en organisation, eller at de personligt altid har været optaget af politiske spørgsmål og af samfundsudviklingen.

” Incitamentet for at undervise i det (menneskerettigheder, red.) har da også at gøre med menneskesynet om, at de skal vide noget om det, og så gør man det sådan lidt per ... måske også på eget initiativ.”

Udover den personlige historie og erfaring som drivkraft for undervisning i menneskerettigheder giver mange lærere også eksempler på aktuelle episoder i klassen, på skolen eller i verden, der giver anledning til at introducere eleverne til menneskerettighederne. Flere lærere fortæller, at de dilemmaer og modsætninger, der fremkommer, når man relaterer samfundsmæssige problemer til menneskerettighederne, er en "taknemmelig måde at engagere eleverne på". En menneskeretlig vinkel med interaktive øvelser i undervisningen 'rammer' derfor ofte eleverne 'personligt' og gør, at de har nemmere ved at lære.

Derudover var der mange af deltagerne i fokusgrupperne, der begrundede motivationen i elevgruppens behov. En lærer siger: "Jeg synes, det er vigtigt, at eleverne kender deres rettigheder, og det gør de ikke. De tror f.eks., at deres forældre og også os lærere kan tillade os hvad som helst. Det er rigtig vigtigt, at det bliver klart for dem, hvad deres rettigheder er."

På flere skoler fortæller lærerne om behovet for etiske diskussioner, når de oplever, at tre fjerdedel af en klasse går ind for dødsstraf. Sådan en undervisning kan indebære referencer til menneskerettighederne. Andre lærere fortæller, at de oplever en bekymrende stor intolerance overfor befolkningsgrupper, der er forskellige fra den, elevgruppen selv kommer fra. Det kommer f.eks. til udtryk i egentlige racistiske udtalelser og diskussioner om, hvorvidt forskellige udsatte grupper må være i landet eller ej – f.eks. muslimer eller jøder. På andre skoler fortæller lærerne om en stor intolerance overfor homoseksualitet.

På nogle skoler er der lærere, der fortæller om klasser, hvor der har været problemer mellem grupperinger af drenge og piger. Problemer med, at drenge og piger ikke vil sidde ved siden af hinanden, og problemer med at samarbejde. Det har krævet særlige indsatser fra lærerne med innovationstimer i klassens tid. I disse forløb er sat fokus på gensidig respekt og at finde områder i livet, man har tilfælles frem for at fokusere på forskelligheder m.v. Behovet for at udvikle et godt klima i klasserummet synes derfor også at være motivationen for, at nogle af lærerne inddrager spørgsmål om menneskerettigheder i undervisningen.

På skoler med et meget homogent elevgrundlag er der lærere, der udtrykker bekymring for, om eleverne lærer at forholde sig til den mangfoldighed, der er i andre områder af Danmark og rundtomkring i verden. De oplever, at deres elever tilhører en privilegeret og 'forkælet elevgruppe' og bruger undervisning i menneskerettigheder som en øjenåbner, der skal gøre eleverne opmærksomme på, hvor godt de har det i forhold til f.eks. børn andre steder i verden, eller som et redskab til at lære eleverne at respektere andre, der er forskellige fra dem selv. En lærer udtaler følgende:

” De er jo bevidste om deres egne rettigheder, og hvad de må og ikke må, men det med at krænke andre ... Det sker jævnligt, at der bliver sagt nogle ting, der er rigtig grimme, og som man ikke tænker over, og hvor man diskriminerer nogle andre befolkningsgrupper.”

Lærerne i et af fokusgruppeinterviewene taler om, at eleverne ”er stærkere i teorien end i praksis”. De ved, hvad der er de korrekte meninger, men når det så bliver konkret i forhold til personer og grupper af personer, der er forskellige fra dem selv, går de mindre ind for ligebehandling. Denne observation er underbygget i et af resultaterne fra en undersøgelse blandt

danske 8.-klasses-elever i 2009.¹⁴⁸ I spørgsmål om rettigheder viser det sig netop, at eleverne i høj grad går ind for ligebehandling, når de adspørges mere abstrakt. Når spørgsmålene stilles konkret, bliver svarene mere skeptiske, i forhold til om f.eks. personer med indvandrerbaggrund skal opmuntres til politisk deltagelse på lige fod med indfødte danskere. Her er resultatet, at der er 33,5 procent – næsten en tredjedel af eleverne – der er uenige eller meget uenige i, at folk fra alle etniske grupper bør opmuntres til at stille op til valg.

På samme vis er der 27,4 procent af drengene – dvs. mere end en fjerdedel af drengene, der er meget uenige eller uenige i, at skolen bør undervise elever i at respektere folk fra alle etniske grupper. Mens 12-15 procent af drengene er negativt indstillet over for etnisk ligestilling i de øvrige spørgsmål, er det mellem 3-5 procent af pigerne, der udtrykker denne indstilling til ligebehandling af etniske grupper. På samme vis er 25 procent af drengene mod 6,1 procent af pigerne meget enige eller enige i, at mænd er bedre kvalificerede til at være politiske ledere end kvinder.

På skoler med et flerkulturelt elevgrundlag er der eksempler på, at lærernes motivation udspringer af, at de opfatter det som skolens opgave at lære eleverne om menneskerettighedernes betydning i et demokratisk samfund. Det mener lærerne ikke, elevernes forældre kan, hvis ikke de selv er opdraget i et demokratisk samfund. Om forældrene siger en lærer: "Jeg tror slet ikke, de er klar over, at der er menneskerettigheder. Hvis du spørger vores forældre, så er menneskerettigheder den stærkes ret." Den konklusion drager hun ud fra blandt andet følgende oplevelse, som medførte et længere undervisningsforløb: "Jeg kan huske, vi gik på gaden, og så var der en af eleverne, der sagde: Prøv at se ham der, han er grim ... Og så sagde jeg: Sådan taler man ikke om folk. Og han sagde bare: Jeg siger bare sandheden.

Og det førte til en diskussion, om man altid skal sige, hvad man synes. Det var så en dialog i klassens tid: Man må jo godt ytre sig. Vi har jo ytringsfrihed. Det var under Muhammedkrisen, som gav indtryk af: Vi kan jo sige alt og gøre alt.”

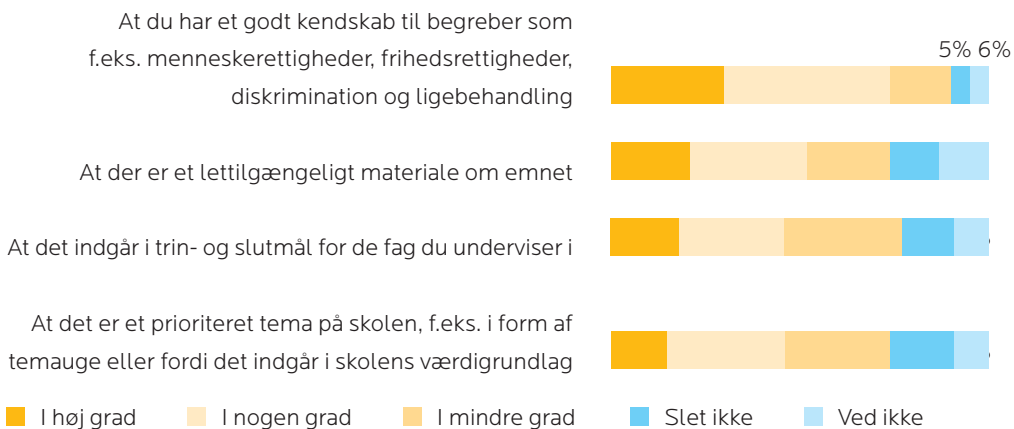
Ligesom lærere på skoler med et henholdsvis monokulturelt og flerkulturelt elevgrundlag begrundet behovet for undervisning i menneskerettigheder i skolens elevsammensætning, gør lærere på specialskoler det samme. På specialskolerne skal eleverne, ifølge lærerne, som særligt udsatte f.eks. lære, at de har samme rettigheder som andre – blandt andet at de får stemmeret, og hvad det indebærer.

4.7.2 GODT KENDSKAB TIL BEGREBER

I spørgeskemaet bliver lærerne bedt om at svare på, i hvilken grad det har betydning for, om de underviser i menneskerettigheder, at de har et godt kendskab til begreberne.

Af fire valgmuligheder har 'et godt kendskab til begreberne' størst betydning, jf. figur 11. Et lettilgængeligt materiale har næststørst betydning, mens det har lidt mindre betydning, om det indgår i trin- eller slutmål eller er et prioriteret tema på skolen. Alle fire forhold vurderes dog i høj eller nogen grad at have betydning af mindst 46 procent af lærerne. Det bemærkes, at spørgsmålet er besvaret af samtlige lærere i undersøgelsen, dvs. også de lærere, som ikke har undervist i menneskerettigheder i det seneste skoleår. De lærere, der har undervist i menneskerettigheder i skoleåret 2011/12, tillægger et godt kendskab til begreberne større betydning end de lærere, der ikke har undervist i menneskerettigheder i skoleåret 2011/12.

FIGUR 11 I HVILKEN GRAD HAR FØLGENDE BETYDNING FOR, OM DU UNDERVISER I MENNESKERETTIGHEDER?

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.

74 procent af lærerne i spørgeskemaundersøgelsen svarer således, at det i høj grad eller nogen grad har betydning for, om de underviser i menneskerettigheder, at de har et godt kendskab til begreber som f.eks. menneskerettigheder, frihedsrettigheder, diskrimination og ligebehandling. I besvarelsen får vi imidlertid ingen indikation på, om lærerne oplever, at de kender tilstrækkeligt til begreberne omkring menneskerettighederne, eller de oplever behov for mere viden. Det er der andre undersøgelser, der har spurgt til. I den tidligere nævnte IEA-undersøgelse fra 2009 blev lærerne spurgt, hvor sikre de følte sig i at undervise i en række emner – heraf var et af emnerne menneskerettigheder.¹⁴⁹ Cirka 350 lærere svarede på dette spørgsmål, og heraf svarede mere end 92 procent, at de følte sig 'meget sikre' eller 'sikre' i at forestå denne undervisning. Dette resultat tyder altså på, at lærerne føler sig på sikker grund, hvad angår begreber, der knytter sig til spørgsmål om menneskerettigheder.

Adspurgt direkte i fokusgrupperne, om lærerne føler sig klædt på til at undervise i menneskerettigheder, er der mange lærere, der umiddelbart melder klart ud, at det føler de bestemt. Det til trods for at undervisning i menneskerettigheder ikke er indgået i deres læreruddannelse. En lærer uddyber det:

” Jeg synes, at det er noget, der ligger sådan latent. Ikke bare fordi det lige passer, men fordi vi er opmærksomme på det, og fordi vi er forpligtigede på det. Fordi man er menneske i et demokratisk land, tror jeg. Det ligger i hele vores opdragelse og værdigrundlag. Jeg tror ikke engang, det er noget, man har fået fra seminarierne. Det ligger i, at du er underviser og lærer, så skal det sådan set op i din undervisning. Man støder jo på det hele tiden i bøgerne, i teksterne og i de fagtekster, vi omgiver os med. Du støder på det ude i samfundet hele tiden og i medierne.”

Andre lærere siger, at det nok er sporadisk og overfladisk, den undervisning, de præsterer i menneskerettigheder, og at fokusgruppen får dem til at tænke over, om det er godt nok. Men der er også lærere – som f.eks. den lærer, der er citeret ovenfor – der ikke mener, at hun bør have et specifikt kendskab til 'paragrafferne'. Medmindre denne lærer underviser i historie i 9. klasse, er hendes krav til sin egen viden i tråd med folkeskolelovens rammer.

På en specialskole reflekterer lærerne også over, at menneskerettighederne er grundlæggende for al den undervisning og pædagogiske praksis, de bedriver på skolen. De bliver dog enige om, at det ikke er i den forstand, at 'menneskerettigheder' italesættes, eller at FN's Børnekonvention eller FN's Handicapkonvention indgår i undervisningen eller som en reference i de pædagogiske diskussioner. "Vi har ikke et menneskerettighedssprog," som en af lærerne udtrykker det.

I lyset af at mange af lærerne oplever, at de har tilstrækkelig viden om menneskerettigheder, er det bemærkelsesværdigt, at sprogbrugen omkring det konkrete indhold og viden, eleverne skal opnå omkring menneskerettigheder, i flere af fokusgruppeinterviewene er noget søgende. F.eks. fortæller en del af lærerne, at de underviser i menneskerettigheder uden eksplicit at nævne ordene 'menneskerettigheder' eller 'rettigheder'.

Der er imidlertid også lærere, der ytrer, at de godt kunne tænke sig at få tilbudt kurser, og flere, der siger, at de mener, at viden om menneskerettigheder – og ikke mindst hvordan man underviser i menneskerettigheder – burde være et obligatorisk emne i læreruddannelsen. En lærer uddyber dette med, "fordi det ligesom indgår i formålet med folkeskolen".

4.7.3 BETYDNING AF NATIONALT CURRICULUM

I fokusgruppeinterviewene er der også mange, der henviser til, at de underviser i menneskerettigheder, fordi de er forpligtigede til det. Nogle lærere henviser bredt til trinmålene, andre specifikt til, at de skal undervise i menneskerettigheder i samfundsfag og historie. Der er imidlertid også lærere, der underviser i historie og samfundsfag, som ikke ved, at FN's Verdenserklæring indgår som et kanonpunkt i historie, og derudfra ræsonnerer, at det helt og holdent er op til den enkelte lærer, hvorvidt der undervises i menneskerettigheder. En samfundsfaglærer siger f.eks.: "Vi kan ikke finde det nogen steder i målbeskrivelserne, at vi skal have noget om menneskerettigheder, men demokratiet ligger da dybt i os og muligheden for at beskytte det enkelte individ. Det ligger da dybt i os at videregive til vores unge mennesker."

Andre refererer til, at de skal undervise i menneskerettigheder ifølge Fælles Mål i samfundsfag. For mange lærere synes det ikke at have betydning

for oplevelsen af forpligtigelse, om temaer indgår i de bindende eller vejledende dele af det officielle curriculum. Nogle lærere fortæller, at de kun når at undervise i de temaer, der indgår i Fælles Mål, så hvis ikke menneskerettigheder nævnes eksplicit i Fælles Mål, er der ikke tid til det, selvom man som lærer måtte synes, at det er spændende og vigtigt. Andre nævner, at de ikke engang når det, de skal ifølge Fælles Mål, men er nødt til at prioritere og udvælge, fordi der er så få timer til et stort pensum i de ældste klasser i historie og samfundsfag.

De fleste fortæller, at menneskerettigheder er noget af det, de prioriterer – oftest som en dimension i forbindelse med undervisning i andre temaer og oftest som noget, der opstår spontant i diskussioner i klassen. Dette svarer til resultatet af spørgeskemaundersøgelsen, jf. afsnit 4.1.3.

Nogle af de lærere, der fortæller, at det er en sporadisk og meget lidt struktureret undervisning, de hidtil har forestået i forhold til menneskerettigheder, mener, at dette ville være anderledes, hvis menneskerettigheder var tydeligere præsenteret i Fælles Mål. En lærer siger f.eks.:

” Det betyder jo noget, at der står noget om demokrati. Hvis der stod menneskerettigheder, ville det være tydeligere, at det var noget, vi skulle ...”

I flere af interviewene er lærerne enige om, at muligheden for at skrive menneskerettigheder ind som tema i årsplanerne og undervise i menneskerettigheder er der. Men når ingen af deltagerne i de pågældende interview har gjort det, er det, fordi menneskerettigheder ikke er eksplicit nævnt i de fag, de underviser i.

Uden at pege på Fælles Mål mener andre lærere, at det ville fremme deres opmærksomhed på at undervise i menneskerettigheder: "At der bliver en knap, der lyser, der får os til at tænke på det." Andre lærere mener ikke, at det har betydning for, hvorvidt de underviser i menneskerettigheder, om det er en forpligtigelse i Fælles Mål. En lærer siger f.eks.: "Det ligger jo sådan bare under det hele, at for at det har relevans for mennesker, så skal det være medtænkt. Fagene har ingen relevans, hvis ikke man på en eller anden måde sætter det i perspektiv i forhold til mennesker, og menneskers rettigheder og menneskers overtrædelse af rettigheder." Den samme lærer mener derfor ikke, at "(...) der skal proppes mere ind i Fælles Mål". "Jeg tror mere, det er guleroden end pisken," som hun udtrykker. Hun uddyber med, at guleroden f.eks. kan bestå i "gratis tilbud udefra", f.eks. i form af materialer eller undervisningstilbud, der giver mulighed for at gøre noget anderledes – og pisken henviser til det, lærerne er forpligtigede til via et officielt curriculum.

Som det fremgår af besvarelsen af spørgeskemaundersøgelsen i figur 11 er det 46 procent af de 445 lærere, der har besvaret skemaet, der mener, at det i høj grad eller nogen grad har betydning for deres motivation i forhold til at undervise i menneskerettigheder, at det indgår i trin- eller slutmål i Fælles Mål. 44 procent svarer, at det i mindre grad eller slet ikke har betydning. Det billede svarer meget godt til de forskelligartede udsagn, lærerne kom med i samtalerne. Der var indenfor den enkelte lærergruppe ofte uenighed om, hvorvidt der i Fælles Mål er en forpligtigelse til at undervise i menneskerettigheder.

Mange af de lærere, der taler om, at menneskerettigheder "er en del af det hele" og "gennemsyrrer skolens undervisning" og hører til "på tværs af alle fag", refererer også i den sammenhæng til folkeskolens formål. Disse lærere siger, at de anser undervisning i menneskerettigheder for en vigtig

del af deres opgave i forhold til at uddanne eleverne til at kunne deltage i et demokratisk samfund med rettigheder og pligter, som det står skrevet i folkeskolens formål. F.eks. siger en lærer: "Det falder naturligt, når jeg taler om demokrati." På mange forskellige måder fortæller lærerne, at de ser undervisning i menneskerettigheder som "noget, du gør og skal", og "fordi det er yderst relevant".

4.8 MENNESKERETTIGHEDER I SKOLENS VIRKE

Til trods for den selvfølghed, lærerne refererer til i forhold til undervisning i menneskerettigheder, er det som nævnt i afsnit 4.1.2 et fåtal af de interviewede lærere, der tidligere har haft en samtale med kollegerne om, hvordan og hvorfor de underviser i menneskerettigheder. Det er også et fåtal af de interviewede lærere der tidligere har diskuteret spørgsmål om 'menneskerettigheder' og 'diskrimination' eller 'ligeværd' i skolens praksis med hinanden.

De lærere, der har samtaler på f.eks. lærerværelset med deres kolleger om betydningen af, at eleverne har kendskab til menneskerettighederne, er ifølge datamaterialet i denne udredning primært lærere, der underviser på specialskoler. På specialskolerne ser det ud til at være et tema i lærergruppen, at eleverne gennem undervisningen skal opnå kendskab til menneskerettighederne. Blandt andet fordi elevgruppen skal forstå, at de tilhører en udsat gruppe i samfundet, der i nogle sammenhænge har behov for særforanstaltninger og særlig beskyttelse.

Lærernes samtaler om menneskerettigheder i skolens virke kan opdeles i fem temaer. Det ene tema peger på elevråd og elevernes medbestemmelse, det andet på indsatser, der vedrører elevernes trivsel i skolens fællesskab, det tredje vedrører de kommunale mål og rammer, som skolen er underlagt,

det fjerde fokus er på spørgsmål om inklusion, og endeligt er det femte lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø.

4.8.1 ELEVRÅD OG MEDBESTEMMELSE

Mange af lærerne nævner i fokusgruppeinterviewene som det første elevrådet som et eksempel på en aktivitet, der kan vedrøre elevernes egne menneskerettigheder på skolen. Begrundelsen er, at elevrådet skal sikre eleverne en stemme og medindflydelse og samtidig uddanne eleverne til at indgå i demokratisk valgte organer. Temaet leder i de fleste af interviewene til en diskussion om, hvor meget medindflydelse elever og elevråd reelt kan og skal have – og hvad de reelt har af indflydelse på deres skole. På størstedelen af skolerne synes lærerne, at elevernes medindflydelse på skoleniveau i praksis er begrænset og kunne være bedre. Mens lærerne på et par af skolerne understreger, at eleverne gennem elevrådet har fået indflydelse på udviklingen af væsentlige ting, som f.eks. det fysiske undervisningsmiljø.

En af fokusgrupperne giver eksempler på, hvordan de i udskoling øger elevernes ansvar for egen læring. Blandt andet via gruppearbejdsprocesser for derved at uddanne dem til at fungere i fællesskaber og lære om ansvar og pligter, som det er foreskrevet i folkeskoleloven. I en af de kommuner, hvor flere skoler er blevet interviewet, fremgår det af den kommunale kvalitetsrapport, at en tredjedel af kommunens 27 skoler har svaret ja til, at de har fælles principper for, hvordan eleverne inddrages i undervisningens tilrettelæggelse. Seks af skolerne svarer ja til, at disse principper er tilgængelige på skolens hjemmeside. På to tredjedele af skolerne er det med andre ord den enkelte lærers individuelle ansvar, hvordan eleverne inddrages. Hvorvidt denne situation er kendetegnende for landets øvrige kommuner, kan der på baggrund af denne udredning ikke siges noget om.

I den tidligere omtalte IEA-undersøgelse af 8.-klasses-elever, der sætter fokus på, hvordan det lykkes skolesystemer, skoler og lærere at forberede elever i grundskolen på deres fremtidige liv som samfundsborgere, indgår et kapitel, der vedrører klasserumsklima og elevernes oplevelse af deres medbestemmelse på skolen.¹⁵⁰ Undersøgelsen viser, at de danske elever oplever en meget høj grad af åbenhed i klassen, i betydningen at de af læreren opmuntres til at tage stilling og til at give udtryk for deres meninger. Samtidig er deres oplevelse af indflydelse på undervisningens indhold og form mindre markant. 39,2 procent af eleverne oplever, at de i høj grad eller nogen grad har indflydelse på, hvordan undervisningen skal foregå. 31,7 procent oplever, at de i høj grad eller nogen grad har indflydelse på, hvad undervisningens indhold skal være, og 16,1 procent oplever, at de i høj grad eller nogen grad har indflydelse på, hvilke bøger og andre materialer der skal bruges. Der er 71,7 procent af eleverne, der oplever, at de i høj eller nogen grad har indflydelse på klassens regler. Samtidig er der 79 procent af eleverne, der oplever, at de kun lidt eller slet ikke har indflydelse på skolens regler.

Det interessante ved de danske resultater er ifølge forfatterne til undersøgelsen kombinationen af, at de danske elever oplever åbenhed i klasserummet, mens de samtidig oplever at have begrænset medbestemmelse på en række områder både i klassen og på skolen som helhed. Denne kombination findes også i resultaterne fra undersøgelsens data fra Irland, England og Grækenland. Forfatterne konkluderer, at hvis man ser bort fra skolens debatkultur og omgangsformer, peger resultaterne på, at næsten alt andet i undervisningen og på skolen (materialer, regler, indhold og form) er lærerstyret eller rammesat på anden vis. Forestillingen om, at undervisningen i Danmark er lagt an på elevernes følelser og meninger kan således ifølge undersøgelsen ikke genfindes i elevernes opfattelser af skolen. Lærerne i den pågældende

undersøgelse er tilbøjelige til at give eleverne ret i disse vurderinger, idet lærerne heller ikke betragter skolen som særligt lydør i forhold til elevernes medbestemmelse, når man sammenligner med andre landes lærere.¹⁵¹ Resultaterne fra fokusgrupperne underbygger disse konklusioner.

I nærværende udredning nævner lærerne udover elevråd og elevmedbestemmelse også sundhedsplejerskens indsats og SSP-lærernes indsats som eksempler på aktiviteter, der giver eleverne en viden eller erfaring med menneskerettigheder. En lærer siger f.eks.: "Dengang vi havde 'samtale i stedet for vold', kom vi også ind på at tale om menneskerettigheder i forbindelse med SSP. Det er røget ud, men jeg synes faktisk, det var godt. At man har pligter til at anmelde, og man har rettigheder til at være i fred. Og det er vigtigt. Helt nede på gadeplan."

4.8.2 TRIVSEL I SKOLENS FÆLLESSKAB

Alt i alt peges der på mange indsatser, der har til formål at sikre trivsel, undgå mobning og at kunne håndtere konflikter i skolens daglige fællesskab. Disse italesættes af lærerne som indsatser, der indirekte har med menneskerettigheder at gøre. På en københavnsk skole nævnes Københavns Elevsikkerheds Organisation KESO, som beskæftiger sig med elevernes fysiske arbejdsforhold. På andre skoler fremhæves initiativer, der indbefatter, at de ældre elever indgår i legepatruljer, der hjælper yngre elever i gang med at lege. Andre initiativer omhandler, at ældre elever får kursus som konfliktmæglere og hjælper yngre elever med at løse konflikter.

Et parameter for trivsel på skolen kan være omgangstonen. I spørgeskemaet blev lærerne spurgt, om omgangstonen mellem elever og mellem elever og lærere er præget af gensidig respekt. Hertil svarer 39 procent 'i høj grad' og 51 procent svarer 'i nogen grad'. 6 procent svarer 'i mindre grad' mens 4

procent svarer 'ved ikke'. Der er ingen, der svarer, 'slet ikke'. Det synes altså at være en meget lille del af lærerne, der oplever store problemer med omgangstonen, mens der for over halvdelen af lærerne, der svarer 'i nogen grad', synes at være tale om en omgangstone, der kunne være præget af mere gensidig respekt, end det aktuelt er tilfældet.

Flere af de eksempler på læringsforløb, der blev givet i fokusgrupperne, havde – som også refereret tidligere i dette kapitel – ifølge lærerne det formål at styrke trivlsen i skolens fællesskab. Derfor var disse også organiseret, så de omfattede hele årgange eller skoler. Som nævnt i kapitel 1 fremgik det af et studie fra 2010, at etniske minoritets elever i langt mindre grad end majoritets elever føler sig selvsikre og trygge i skolens fællesskab. Imidlertid var der ingen af de konkrete undervisningsforløb eller aktiviteter, der eksplicit var begrundet i sådanne bekymringer eller udfordringer.

4.8.3 KOMMUNALE MÅL OG RAMMER

På nogle af skolerne fortæller lærerne, at hvis kommunen eller skolen forpligtiger dem til at arbejde med et bestemt område, har det stor betydning for, om det får prioritet. F.eks. har et kommunalt fokus på den internationale dimension i skolen haft som konsekvens, at lærerne på to af skolerne i den pågældende kommune har prioriteret timer og temaer, der lagde op til også at inddrage spørgsmål om menneskerettigheder. På den ene skole er dette fokus blevet udfaset, da kommunens fokus skiftede. På den anden skole har det medført oprettelsen af en international linje på overbygningen, hvor det ansvarlige team har indskrevet undervisning i menneskerettigheder i linjebeskrivelsen. På en anden skole i en anden kommune har der på baggrund af ledelsens deltagelse i Skoleledernetværket medborgerskab gennem uddannelse i en årrække været sat fokus på blandt andet at udvikle en fælles grundlov for hele skolen med afsæt i bidrag fra alle klasser.

Det fremgår af samtalerne i flere af fokusgruppeinterviewene, at det kommunale fokus i de seneste år har været på it, motion og læsning, hvilket derfor har taget lærernes opmærksomhed. Lærerne oplever ikke umiddelbart, at deres tilvalg eller fravalg vedrørende at udfolde undervisning i menneskerettigheder er influeret af kommunale prioriteringer. Alligevel når mange af lærerne i løbet af flere af interviewene frem til, at det er de kommunale prioriteringer, der har været styrende for, hvad de har kunnet bruge tid på og ikke bruge tid på.

Det kommunale fokus på it, læsning og motion synes ifølge lærerne når adspurgt ikke at have affødt indsats på skoleniveau vedrørende menneskerettigheder. På enkelte skoler nævner lærerne imidlertid skolens sprogcenter som et udtryk for at sikre ligebehandling af sproglige minoritets elever i læseindsatsen.

Som redegjort for i kapitel 3 ligger ansvaret for driften og tilsynet af folkeskolen i kommunerne. Et gennemsyn af de kommunale skolepolitikker – og i nogle tilfælde også de kommunale kvalitetsrapporter i de ni kommuner, der administrerer og har tilsyn med de skoler, der har bidraget til udredningen, viser, at udover et markant fokus på it, motion og læsning er alle politikkerne præget af visioner og indsatser, der vedrører inklusion. Inklusionsdagsordenen i betydningen inklusion af børn med særlige behov i såkaldt 'normalundervisning' fylder meget, mens inklusion af eventuelle minoritetsgrupper, som f.eks. sproglige eller religiøse minoritetsgrupper, berøres som indsatser, der vedrører 'rummelighed' og udvikling af fællesskaber, hvor eleverne også møder kulturelle forskelligheder eller mangfoldighed.

Derudover er der et gennemgående fokus på sundhed – som i lige så høj grad som fysisk sundhed sætter fokus på trivsel og tryghed. En af

kommunerne skriver eksplicit, at FN's Børnekonvention ligger til grund for dens børne- og ungepolitik. Det kunne have været interessant, hvis det fremgik af politikken, hvad dette grundlag har af konsekvenser for handlinger og procedurer i skolernes praksis. En anden kommune skriver, at "børn og unge skal behandles forskelligt for at give dem lige muligheder". Det fremgår dog heller ikke, hvad denne politiske udmelding har af konsekvenser for handlinger og procedurer i praksis. Som disse eksempler illustrerer, udelukker de kommunale politikker ikke, at skolerne underviser i menneskerettigheder og afklarer, hvordan de sikrer et diskriminationsfrit læringsmiljø. På den anden side er politikkerne så overordnede, at det synes at være op til lærerne og skoleledelsen på den enkelte skole, hvorvidt de fortolker, at fokus på menneskerettigheder vil være en nyttig indgangsvinkel, hvis skolerne vil indfri visionerne om inklusion, rummelighed og fællesskaber, der rummer mangfoldig. Imidlertid fremhæves det af lærerne på en af de to specialskoler, at menneskerettigheder kan danne grundlag for en bredere inklusionsdagsorden af børn på tværs af diskriminationsgrunde, så fokus ikke bliver så ensidigt på børn med diagnoser.

4.8.4 INKLUSION

Flere af fokusgrupperne rejser spørgsmål vedrørende inklusion og de dilemmaer, inklusionsdagsordenen kan indebære for den enkelte lærer og skole. På en af skolerne er der lærere, der mener, at inklusion kan medføre eksklusion. Ikke af børn med handicap, men eksklusion af gruppen af majoritets elever. Han siger: "Inklusion kan medføre, at de, som ikke har diagnoser og er dygtige, kan blive ekskluderet, fordi vi bliver nødt til at bruge forholdsvis mere tid på dem med diagnoser for at få dem med. Er det så ikke forskelsbehandling på grund af deres habitus?"

Lærerne på en specialskole har det samme budskab med, at inklusion af deres elever i en almindelig folkeskole i stedet for en specialskole vil

medføre en meget konkret eksklusion af elever, som har svære generelle indlæringsvanskeligheder. Bliver denne elevgruppe inkluderet i dagens folkeskole, er lærerne overbeviste om, at "de vil blive et appendiks", der sidder med egen medbragt pædagog eller lærer. Det vil medføre en dårligere undervisning til elever med generelle indlæringsvanskeligheder, end den deres skole tilbyder eleverne i dag.

Modsat fortæller en lærer på en folkeskole, at de på skolen gennem de seneste år har høstet gode erfaringer med at have integrerede klasser med elever med ADHD og andre diagnoser i skolen. Hans udtalelse falder i forbindelse med spørgsmål om, hvorvidt skolen forholder sig til mangfoldighed i elevgrundlaget. Hans perspektiv er i den sammenhæng, hvad eleverne får ud af inklusionsindsatsen, når elever fra specialklasser i nogle fag og fællesaktiviteter bliver inkluderet i såkaldte 'almindelige' klasser:

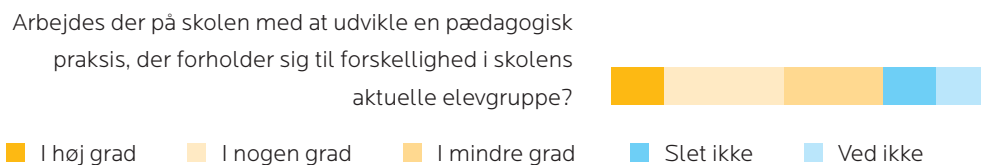
” De bliver så sat på prøve, for alle har lige rettigheder, indtil de lige pludselig bliver stillet overfor en af dem, de skal være lige sammen med, så er det lige pludselig noget andet (...). Det handler om at tydeliggøre, at lige rettigheder også er lige muligheder, og nogle gange skal der forskelsbehandling til, for at det kan lade sig gøre.”

I samtalen bliver lærerne i den pågældende fokusgruppe enige om, at de oplever, at eleverne i de øvrige klasser klarer det rimelig godt. Lærerne på en af de to specialskoler, der indgår i udredningen, siger, at undervisning i menneskerettigheder kan danne grundlag for en bredere inklusionsdagsorden af alle elever. Så inklusion i folkeskolen ikke kun handler om elever med særlige indlæringsvanskeligheder, som skal inkluderes, men om at der skal være plads til rummelighed i folkeskolen, uanset hvilken udsat gruppe man har baggrund i.

4.8.5 DISKRIMINATIONSFRIT LÆRINGSMILJØ

I spørgeskemaet er lærerne blandt andet blevet spurgt til, om der på deres skole arbejdes med at udvikle en pædagogisk praksis, der forholder sig til forskellighed i skolens aktuelle elevgruppe, og om skolens ansatte diskuterer spørgsmål om ligebehandling og ikke-diskrimination:

FIGUR 12 I HVILKEN GRAD ...

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.

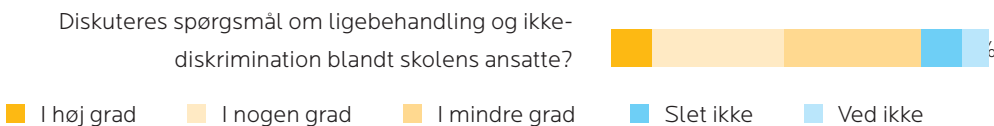
14 procent svarer, at der i høj grad arbejdes med at udvikle en pædagogisk praksis, der forholder sig til forskellighed i skolens aktuelle elevgruppe. 32 procent svarer 'i nogen grad', mens 14 procent svarer 'slet ikke', og ligeledes 14 procent svarer 'ved ikke'. Som eksempler på, hvordan skolen forholder sig til forskellighed og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø, nævnte lærerne i fokusgrupperne ofte undervisningstilbud i sprogcentre, specialklasser m.v., hvor elevernes behov for undervisningsdifferentiering kunne imødekommes.

Gennem interviewene fremkommer der eksempler på, hvordan lærere i deres egen undervisning forholder sig til lige muligheder og mangfoldighed i elevgrundlaget. En lærer fortæller, hvordan hun inddrager spørgsmål om f.eks. borgerlige frihedsrettigheder, fordi hun oplever, at elever med etnisk minoritetsbaggrund på hendes skole ikke får den viden fra forældrene. Andre lærere fortæller, at de lader elever med etnisk minoritetsbaggrund

bidrage til undervisningen med viden om deres egen religion eller kulturelle baggrund. Det har ifølge flere af lærerne et dobbelt formål både at få noget viden ind i undervisningen, de ikke selv kan bringe ind, og samtidig "giver minoritets elever oplevelsen af, at de har noget at bidrage med".

I en af fokusgrupperne leder konkrete undervisningseksempler til en diskussion om, at man som underviser skal være varsom med at bede elever med minoritetsbaggrund fremstå som eksperter i f.eks. kulturer eller religioner. Fordi de måske primært kender en kultur eller en religion i den variation, der leves i deres egen familie et sted i Danmark, og fordi det kan være et stort ansvar, som eleven ikke nødvendigvis har interesse i at påtage sig. Det samme ansvar for at repræsentere familienormer eller traditioner i det danske majoritetssamfund synes sjældent at blive lagt på elever med f.eks. etnisk dansk baggrund eller elever, der vokser op i familier hvor forældrene lever indenfor den heteroseksuelle norm. Sådanne diskussioner om dilemmaer og dobbeltheder i, hvordan lærere i undervisningen forholder sig – eller ikke forholder sig – til forskellighed findes også i forskningslitteraturen.¹⁵² Den konkrete samtale kan imidlertid være en indikation om, at hvis ikke der mere overordnet er en ledelse, der forholder sig til lige muligheder og sikring et diskriminationsfrit læringsmiljø på en skole, kan det være vanskeligt at identificere en fælles tilgang til mangfoldighed i skolens pædagogiske praksis, som er det, vi efterspørger i fokusgrupperne som en del af **GENNEM**-dimension der vedrører pædagogik og læringsmetode.

I den kvantitative undersøgelse spørges ind til, hvorvidt skolens ansatte diskuterer spørgsmål om ligebehandling og diskrimination. 47 procent svarer 'i mindre grad' eller 'slet ikke'. 7 procent svarer 'ved ikke', mens 35 procent svarer 'i nogen grad' og 11 procent 'i høj grad'. Dette fremgår af figur 13:

FIGUR 13 I HVILKEN GRAD ...

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.

Adspurgt, hvordan skolen forholder sig til oplevelser af diskrimination og arbejdet med at sikre lige muligheder i skolens praksis, gav i de fleste af fokusgrupperne umiddelbart lærerne anledning til en fælles første sondering af dette område. I mange af grupperne faldt samtalen umiddelbart på elevernes indbyrdes relationer – og hvorvidt elever opfører sig diskriminerende overfor hinanden. Andre lærere understregede, at skolens overordnede principper eller visioner indeholdt formuleringer om respekt, demokrati, ligeværd og fællesskab, som for lærerne signalerede et perspektiv om, at skolen vil undgå diskrimination og sikre lige muligheder for alle.

I forlængelse af fokus på elev-elev-relationer nævnte flere lærere også skolens mobbepolitik som en indsats, der forebygger diskrimination. På nogle skoler har mobbepolitikken udmøntet sig i, at der enten på skolen eller på kommunalt niveau er en 'trivselsperson', som eleverne kan henvende sig til, hvis de har problemer. I flere af interviewene talte lærerne om, at der "bliver slået hårdt ned på mobning". Hvad 'slået hårdt ned' betyder, blev uddybet med, at "det bare ikke blev tolereret." Spørgsmål om, hvorvidt skolerne havde erfaringer med elever eller forældre, der oplevede at være udsat for diskrimination, førte i nogle af grupperne til beretninger om elever, der ifølge lærerne brugte ordet 'racisme' uden at forstå, hvad det betyder. Hvilket ifølge lærerne oplevedes som en ubehagelig beskyldning, både for elever og lærere.

I langt de fleste fokusgruppeinterviews gjorde lærerne det klart, at proceduren på skolen i sådanne situationer var, at det var en sag for skoleledelsen. Lærerne følte sig med andre ord ikke usikre på, hvordan de skulle forholde sig til anklager om racisme eller diskrimination. Det var på den anden side ikke et emne, der blev diskuteret på formelle møder på skolerne.

I nogle af fokusgrupperne affødte spørgsmål, om og hvordan de arbejder med at sikre et diskriminationsfrit læringsmiljø og lige muligheder, umiddelbart overraskelse. Blandt andet fordi det syntes selvfølgelig for lærerne, at det er noget, de efterstræber. På et par af skolerne afviser lærerne, at sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø og sikring af lige muligheder i undervisningen er aktuelle emner i den danske folkeskole: En lærer siger f.eks.:

” Det ligger indbygget i den danske folkeskole – vi har en demokratisk samfundsforståelse, vi er humanister alle sammen, vi har med mennesker at gøre. Vi gider ikke snakke ligestilling. Vi har været der – vi er kommet videre. Det er så indarbejdet. Det kan være, der er et behov på andre arbejdspladser ... Den danske folkeskole er gennemsyret af det. (...) Vi diskriminerer ikke på farve, religion, seksuel orientering ...”

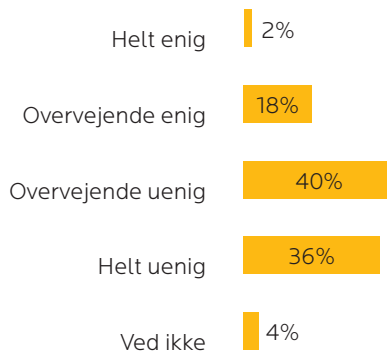
Det er ifølge denne lærer ikke et spørgsmål, der behøver blive diskuteret, for hvis der opstår episoder, hvor en elev udtaler sig stereotyp om køn eller etnicitet, får eleven besked på, at sådanne udtalelser tolereres ikke. En kollega udtaler sig samstemmende og tilføjer:

” Nogle gange sidder de muslimske elever med indvandrerbaggrund måske og ser lidt beklemte ud ved situationen, men det er der jo ikke noget at gøre ved. Så må man jo sørge for, at samtalen bliver på et sobert plan, og nuancere tingene.”

Selvom der er eksempler på fokusgruppeinterviews, hvor deltagerne ikke mente, at spørgsmål om diskrimination og ligebehandling havde relevans på deres skoler, var det ikke en forståelse, der karakteriserede alle interviewene.

Det er heller ikke det, der karakteriserer resultaterne af spørgeskemaundersøgelsen i denne udredning. Her svarer et stort flertal, at der er behov for at give ligebehandling særskilt opmærksomhed i skolen. Figur 14 nedenfor viser, at tre ud af fire lærere er helt eller overvejende uenige i, at ligebehandling er så udbredt i Danmark, at det ikke er et emne, der behøver få særskilt opmærksomhed i skolen. Sammenholdes besvarelserne med de baggrundsparemetre for respondenterne, der er spurgt til (køn, alder, region), viser det sig, at de kvindelige lærere i højere grad end de mandlige mener, at ligebehandling bør få særskilt opmærksomhed.

FIGUR 14 HVOR ENIG ELLER UENIG ER DU I FØLGENDE UDSAGN: I DANMARK ER LIGEBEHANDLING (F.E.KS. I FORHOLD TIL KØN, ETNICITET, HANDICAP, SEKSUEL ORIENTERING) SÅ UDBREDT, AT DET IKKE ER ET EMNE, DER BEHØVER AT FÅ SÆRSKILT OPMÆRKSOMHED I SKOLEN?

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.

I fokusgrupperne på flere af skolerne kommer det frem, at lærerne faktisk oplever udfordringer i deres arbejde der angår oplevelser af diskrimination på skolen, men at det ikke er et spørgsmål, de særligt ofte har anledning til at tale om. Det er "kun, når situationen spidser til".

På to af skolerne fortæller lærerne i samtalen, at de nogle år tilbage oplevede, hvordan tilstedeværelsen af en lokal flygtningelejr i en årrække affødte "virkelig racistiske unge mænd i vores overbygning". Ifølge en af lærerne prøvede de blandt andet at involvere den lokale præst i undervisningen for at dæmme op for fasttømrede holdninger, som lærerne oplever, at eleverne har med hjemmefra. Lærerne betegner området som en "velhaver-ghetto" – hvor eleverne rejser meget. "De har set hele verden, men de ved ikke rigtig noget om den," som en lærer udtrykker det.

På en anden skole gav et lokalt flygtningecenter anledning til, at der blev optaget asylsøgende børn på skolen. Med reference til en fagligt meget dygtig elev fra flygtningecentret, der på et tidspunkt gik på skolen, fortæller en lærer:

” Jeg tror indimellem, han havde det vanskeligt med de her meget massive udtalelser om, at de bare alle sammen skulle sendes hjem. De var ikke rettet direkte mod ham. Jeg havde dem i samfundsfag og historie, og jeg havde indtryk af, at han ikke syntes, det var lige sjovt hver gang.”

Episoderne medførte imidlertid ikke specifikke undervisningsindsatser for at sætte spørgsmål om et diskriminationsfrit læringsmiljø og lige muligheder på dagsordenen med henblik på at udvikle et undervisningsmiljø, der sikrede udsatte elever mod chikane og hadefulde tale.

På en anden skole fortæller lærerne, at her ville en elev, der var homoseksuel, "gå meget stille med dørene". En af lærerne fra den pågældende skole fortæller, at hun tidligere havde været ansat på en skole et andet sted i landet, hvor bi- eller homoseksualitet hverken havde været tabu, og 'bøsse' ikke blev brugt som skældsord, sådan som det var tilfældet på deres skole. På en tredje skole fortæller lærerne, at 'bøsse' i høj grad bliver brugt som et skældsord blandt skolens elever. På et tidspunkt var der ansat en lærer, der var meget åben om sin homoseksualitet, hvilket betød, at han fik det "rigtig, rigtig svært". Lærerne i fokusgruppen mener, hans opsigelse hænger sammen med, at han havde det svært på skolen på grund af reaktionerne på, at han er homoseksuel. I en fjerde fokusgruppe fortæller lærerne, at de kender til en kollega, som ikke er åben om, at hun er homoseksuel, fordi hun frygter reaktioner fra elever og forældre.

Generelt tyder udredningens data på, at der lægges meget vægt på skolens ansvar for at uddanne eleverne TIL at deltage i demokrati. Imens synes der ikke på samme vis at være tradition for at tale om, hvordan skolens normer, traditioner og pædagogiske tiltag eller mangel på samme i nogle tilfælde kan medføre eksklusion fra skolens fællesskab og eventuelt ulige muligheder for at profitere af skolens undervisning.

4.9 OPSUMMERING

I dette kapitel er karakteren af og variationen i undervisningen i menneskerettigheder i folkeskolen udredt. Derudover er det undersøgt, hvad der motiverer lærerne til at undervise i menneskerettigheder, og hvordan de mener, at skolen som helhed forholder sig til menneskerettigheder i praksis – herunder til lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø.

Menneskerettigheder indgår primært som et indirekte værdisæt, de fleste lærere inddrager, når de indgår i dialog med eleverne. Den gennemgående

forståelse er, at menneskerettigheder på den måde "gennemsyrer", "strømmer ned igennem" eller "kommer ind ad bagdøren" i folkeskolens praksis. Spørgsmål om menneskerettigheder bliver derfor et perspektiv på mange temaer – både planlagt og spontant og som en dimension i samtaler med elever. Imidlertid ofte uden at 'menneskerettigheder' eller 'rettigheder' direkte bliver nævnt, og uden at der indgår referencer til menneskerettighedssystemet i betydningen konventioner, erklæringer, love, principper og/eller systemer, der skal sikre, at menneskerettighederne overholdes.

En mindre del af lærerne giver eksempler på undervisning, hvor menneskerettigheder har været omdrejningspunktet i et planlagt undervisningsforløb. I besvarelsen på spørgeskemaet var det 22 procent af respondenterne, der havde gennemført planlagte undervisningsforløb, hvor menneskerettigheder var i fokus. I interviewene er der lærere, der fortæller om forløb, der er løbet over en række lektioner og ofte er foregået i forbindelse med en projektuge eller en forberedelsesperiode op til projektopgaven.

De fleste af lærerne udtrykker, at undervisning i menneskerettigheder kan foregå i alle fag op gennem hele skoleforløbet. Udfordringen er imidlertid at oversætte komplekse spørgsmål til relevant undervisning, og dette gælder særligt i de mindste klasser. Nogle lærere siger i fokusgrupperne med reference til det officielle curriculum, at undervisning **OM** menneskerettigheder mest hører hjemme i historie og samfundsfag i udskoling. Ifølge spørgeskemaundersøgelsen har de fleste lærere, der har svaret ja til, at de i skoleåret 2011/12 har undervist i menneskerettigheder, undervist på mellemtrinnet. Langt det meste af denne planlagte undervisning, hvor menneskerettighederne direkte eller indirekte er indgået, er i dansk, lidt mindre i historie, og af disse tre fag mindst i samfundsfag.

Når undervisningen i menneskerettigheder af nogle lærere defineres som undervisning der bygger på "et udtalt" eller "underliggende værdisæt," er variationen i temaer, der defineres som undervisning i menneskerettigheder selvsagt bred. I fokusgrupperne er der mange lærere, der af konkrete temaer nævner menneskeretlige emner af historisk karakter såsom Den Franske Revolution, Danmarks historie op til vedtagelsen af grundloven, den amerikanske forfatning, 2. Verdenskrig, apartheid i Sydafrika. Derudover er der mange, der nævner temaer, der relaterer til fattigdom, terror og krig. Der synes at være en sammenhæng mellem undervisningens fokus på disse temaer i lande uden for Europa og det forhold, at mange lærere fortæller, at de rekvirerer materiale og finder inspiration til undervisningen enten i medierne eller hos organisationer, der arbejder med udviklingsbistand, nødhjælp og børns vilkår i andre lande.¹⁵³

Langt størstedelen af undervisningen i menneskerettigheder er organiseret som klasseundervisning, og kun få lærere svarer, at de i forbindelse med undervisning i menneskerettigheder har været på ekskursion væk fra skolen. Lærere i provinsen peger på, at det kan være svært at få tid til ekskursioner, fordi langt de fleste tilbud ligger i de større byer og især i København.

Der er flere udlægninger af motivationen til at undervise i menneskerettigheder, der går gennem interviewene. Mest fremtrædende er, at lærerne betragter det som en del af den demokratiske dannelse, som folkeskolelovens formål lægger op til, at de får viden om menneskerettigheder. Det kan så være konkrete behov i elevgruppen, såsom dårlige relationer i klassen, konflikter mellem drenge- og pigegruppen eller markante holdninger, der bliver afsættet til at tage temaer op, der vedrører menneskerettighederne. Undervisningen vægter de borgerlige, politiske rettigheder som ytringsfrihed og stemmeret. De sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder, som de

praktiseres i velfærdsstaten Danmark, undervises der stort set ikke i. Derimod perspektiveres der til danske levevilkår, når der undervises i menneskers levevilkår i lande, der adskiller sig fra Danmark.

Nogle lærere henviser direkte til, at de skal undervise i menneskerettigheder ifølge folkeskolens formål eller med henvisning til historie og samfundsfag i Fælles Mål. Andre fremhæver, at det ville de gøre, uanset om det står i det officielle curriculum eller ej, fordi det er en del af det at være lærer. I spørgeskemaundersøgelsen er der spurgt til, hvorvidt det har betydning for at de underviser i menneskerettigheder, at menneskerettigheder indgår i trin- og slutmål. Svarerne er nogenlunde ligeligt fordelt mellem henholdsvis de lærere der tilskriver det betydning, og de lærere der ikke tilskriver det betydning.

Både i fokusgruppeinterviewene og af spørgeskemaundersøgelsen fremgår det, at langt størstedelen af lærerne finder undervisning i menneskerettigheder relevant i den danske folkeskole, og er personligt motiverede til at gøre dette. Når det er sagt, er det nødvendigt at inddrage resultaterne fra udredningens datagrundlag, der indebærer, at vi har talt med og fået svar fra lærere, der positivt valgte at bruge tid på undersøgelsen. Ud af mere end 1200 lærere svarede 445 på spørgeskemaet, og heraf svarede 294, at de i en eller anden form havde undervist i menneskerettigheder i skoleåret 2011/12. Ud af forespørgsler, der via kommunale forvaltninger er udsendt til mere end 100 skoler, var der 13, der meldte tilbage, at de gerne ville deltage med en gruppe på tre til seks lærere. Konklusionerne og anbefalingerne bygger derfor på oplysninger fra lærere og skoler, der muligvis er mere opmærksomme på undervisning i menneskerettigheder, end det gennemsnitligt gør sig gældende for landets skoler.

De eksempler på undervisning i menneskerettigheder, der er identificeret i udredningen, er næsten alle præsenteret i nærværende rapport. Det tyder

derfor på, at den undervisning, der leveres i folkeskolen, hvor der undervises direkte i 'menneskerettigheder' eller 'rettigheder', er sparsom. Det tyder også på, at det er meget vilkårligt og ikke forbundet med nogen form for systematik, hvorvidt elever via undervisningen i folkeskolen opnår eksplicit viden **OM** menneskerettighederne og principper, som de blandt andet fremgår af konventioner og erklæringer, og de mekanismer, som beskytter menneskerettighederne nationalt såvel som internationalt.

Til trods for dette mener mange af lærerne, at deres elever ved, at der findes menneskerettigheder, og flere stiller spørgsmålstejn ved, om elever nødvendigvis skal have kendskab til specifikke erklæringer, konventioner og principper. Andre reflekterer i løbet af interviewene over, om den undervisning, der foregår, er tilstrækkelig, hvis undervisningen skal sikre, at eleverne har færdigheder **TIL**, at de kan inddrage deres viden kvalificeret i de overvejelser og beslutninger, de skal tage del i som medlemmer af et demokratisk samfund.

Elevrådet fremhæves i de fleste interviews som et eksempel på, hvordan skolen i praksis uddanner eleverne **GENNEM** menneskerettigheder, i og med at de her formelt får indflydelse på visse forhold på skolen. Eksisterende viden viser dog, at danske elever, selvom de oplever stor åbenhed i klasserummet, ikke i praksis oplever, at de i særlig grad har medbestemmelse på, hvad der sker på skolen. Lærerne i denne undersøgelse gengiver i store træk at være enige med elevernes oplevelser.¹⁵⁴

Derudover fremhæves en lang række indsatser, der har til formål at gøre eleverne ansvarlige både overfor sig selv (ansvar for egen læring, medansvar for skolemiljøet) og over for andre elever (f.eks. som konfliktløser, lektiehjælper m.v.). Lærerne oplever ikke umiddelbart, at de kommunale politikker har indflydelse på, om de prioriterer undervisning i menneskerettigheder, eller om de som ansatte på skolen har fokus på at sikre

et diskriminationsfrit læringsmiljø. Et gennemsyn af de kommunale politikker og kvalitetsrapporter viser, at de kommunale rammer i de ni kommuner er formuleret, således at skolerne sagtens kan prioritere undervisning i menneskerettigheder og arbejdet med at sikre et diskriminationsfrit læringsmiljø. Formuleringerne er dog så overordnede, at lærerne og skoleledelserne selv skal sætte denne dagsorden.

I mange af interviewene giver spørgsmål til skolens arbejde med at sikre lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø i skolens samlede virksomhed umiddelbart anledning til, at lærerne debatterer, hvordan eleverne behandler hinanden. Det var kun i nogle af samtalerne, at spørgsmålet umiddelbart gav anledning til refleksioner vedrørende skolens praksis og pædagogik i forhold til elever og forældre, der tilhører udsatte grupper. Samtalerne i fokusgrupperne viser også, at spørgsmål om at sikre lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø ikke er et tema, der diskuteres blandt skolernes ansatte. I de fleste fokusgrupper giver spørgsmålene anledning til undren og refleksioner. På et par af skolerne udtrykker flere af lærerne, at det ikke er nødvendigt at tale om, fordi de oplever, at ligebehandling praktiseres i skolen. Der henvises i interviewene til sprogcentre og specialundervisning som indsatser, der sikrer denne ligebehandling, samt "at der bliver slået hårdt ned", hvis elever udtaler sig negativt i relation til køn, etnicitet, religion eller handicap.

På nær på to af skolerne er fokusgruppeinterviewet første gang, de pågældende lærergrupper sammen drøfter, hvordan de underviser i menneskerettigheder. Mange af grupperne siger afsluttende, at det har været interessant at tale sammen om dette emne, da der undervejs både er udvekslet undervisningserfaringer, men også har vist sig forskellige opfattelser af, hvad man allerede gør på skolen, og hvad man bør eller ikke bør gøre i fremtiden.

MENNESKERETTIGHEDER I LÆRERUDDANNELSENS CURRICULUM

I dette kapitel udredes, hvordan menneskerettigheder indgår i det officielle curriculum for læreruddannelsen i Danmark. I det officielle curriculum indgår bestemmelser på tre niveauer:

Det første niveau er den grundlæggende lovtekst, hvori Folketinget har vedtaget de regler, som fastlægger det overordnede formål, indhold og opbygning for læreruddannelsen: Lov nr. 579 om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen (2006).¹⁵⁵ I forlængelse af den grundlæggende lov er der også en mulighed for at blive såkaldt meritlærer under 'åben uddannelse'. Her er reglerne fastlagt i Bekendtgørelse nr. 651 om uddannelsen til meritlærer (2009).¹⁵⁶

Det næste niveau består af Bekendtgørelse nr. 562 om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen (2011).¹⁵⁷ Heri beskrives mere udførligt fagene med deres vægtning i studiet med tilhørende ECTS-point, retningslinjer for praktikforløb, for bachelorprojektet samt studiets opbygning med linjefag, prøver samt kravene til de enkelte uddannelsessteders studieordninger. Bekendtgørelsen har desuden en række bilag med mere udførlige retningslinjer for de enkelte fags målsætninger og centrale kundskabs- og færdighedsområder. Denne bekendtgørelse er, hvad angår beskrivelse af læreruddannelsens indhold, det fyldigste af de dokumenter, der indgår i undersøgelsen af det retlige grundlag for læreruddannelsen.

Det tredje niveau udgøres af de lokale studieordninger, som uddannelsesstederne individuelt udfærdiger. Heri beskrives den praktiske udmøntning af uddannelsesforløbet på det pågældende sted med timetal i de enkelte fag, med udvalget af udbudte linjefag, krav til forberedelse, skriftlige opgaver, prøver, tværgående emner, praktikforløb m.v. Derudover udarbejder de enkelte undervisere studieplaner i starten af et semester, som eleverne kan forholde sig til og eventuelt få indflydelse på, og som er en yderligere udmøntning af loven, bekendtgørelsen og den lokale studieordning.

Læreruddannelsen er løbende genstand for reformprocesser. I løbet af den periode, hvor udredningen er pågået, er der sket ændringer på alle de tre ovennævnte niveauer. Det har været vilkårene for udredningen, at den ville komme til at give et øjebliksbillede fra studieåret 2012/13. Der vil dog blive skitseret nogle hovedlinjer af, hvad der er sket af ændringer. Først og fremmest ved at se nærmere på Bekendtgørelse nr. 231, som udgør den nye overordnede beskrivelse af uddannelsen, og som afløser Bekendtgørelse nr. 562.¹⁵⁸ Bekendtgørelse nr. 231 har medført, at læreruddannelsen ikke længere har sin egen lov, men hører under den generelle lov om erhvervsakademi- og professionsuddannelser.

Afslutningsvist præsenteres kort, hvordan menneskerettigheder indgår i læreruddannelsen i de øvrige nordiske lande.

5.1 LÆRERUDDANNELSENS ORGANISERING

Uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen er defineret som en mellemlang videregående uddannelse. Den udbydes på en række uddannelsessteder, hvoraf hovedparten indgår i en professionshøjskole. Der er syv professionshøjskoler i Danmark, der udbyder læreruddannelsen. I december 2012, da instituttet gennemførte et nedslag i de lokale

udmøntninger af Bekendtgørelse nr. 562, var 17 uddannelsessteder akkrediteret til at udbyde læreruddannelsen og merituddannelsen.¹⁵⁹

Uddannelsen svarer til 240 ECTS-point og har en varighed af fire år.¹⁶⁰ Fællesfag, dvs. praktik, kristendomskundskab/livsoplysning/medborgerskab (KLM) samt de pædagogiske fag i form af didaktik, psykologi og pædagogik udgør en mindre del af uddannelsen, nemlig henholdsvis 36 ECTS-point, 17 ECTS-point samt 33 ECTS-point, i alt 86 ECTS-point. De øvrige ECTS-point udgøres af linjefag og ikke-obligatoriske linjefag og kurser, som er tilvalg, og som udgør hovedparten af læreruddannelsen, samt et obligatorisk tværprofessionelt modul.¹⁶¹

5.2 OM SØGNINGER I DOKUMENTERNE

Kortlægningen af, hvordan menneskerettigheder indgår i læreruddannelsens curriculum, er sket ved at søge på en række ord i de ovennævnte dokumenter, som regulerer indholdet i læreruddannelsen.

Der er foretaget to slags søgninger. Den første type søgning har været på forekomsten af ordet 'menneskeret'. Den anden type søgning har været betydeligt bredere, nemlig på forekomsten af i alt 34 relaterede ord, der mere eller mindre indlysende kan lægge op til undervisning i menneskerettigheder i læreruddannelsen, og herunder ord, der direkte gør dette. F.eks. ordet 'ret', der – som det skal vise sig – optræder i Bekendtgørelse 562 i blandt andet sammenhængen "børns og unges rettigheder". Resultatet af den første søgning viser således om, og i givet fald, hvordan 'menneskerettigheder' indgår i det officielle curriculum. Resultatet af den anden søgning angiver steder og sammenhænge i de ovennævnte dokumenter, der kan lægge op til, at menneskerettigheder skal indgå enten direkte eller indirekte i undervisningen.

Den første type søgning på ordet 'menneskeret' er foretaget i bestemmelserne på alle de tre ovennævnte niveauer. Det vil sige i Lov nr. 579, i Bekendtgørelse nr. 651 samt i Bekendtgørelse nr. 562. Derudover er identificeret 19 lokale studieordninger, der beskriver de praktiske ordninger med lokale varianter. I disse 19 lokale studieordninger er der ligeledes foretaget en søgning på ordet 'menneskeret'.

Den anden type søgning fokuserer på et større udvalg af ord, der kan rumme menneskeretlige aspekter. Denne type søgning er foretaget i dels de grundlæggende nationale dokumenter, dvs. Lov nr. 579 og Bekendtgørelse nr. 651 samt Bekendtgørelse nr. 562 om læreruddannelsens indhold og opbygning. Derudover er denne type søgning foretaget i tre udvalgte lokale studieordninger fra professionshøjskoler geografisk placeret forskellige steder i landet. Disse er University College Nordjylland (UCN), der har læreruddannelser i Hjørring og Aalborg,¹⁶² University College Lillebælt (UCL), beliggende i Jelling og i Odense,¹⁶³ samt University College Sjælland (UCSJ), placeret i Holbæk, Trekroner og Vordingborg.¹⁶⁴

Undersøgelsen af studieordningerne på de tre uddannelsessteder kan ikke betragtes som repræsentative for samtlige lokale udmøntninger, men skal ses som eksempler på variationen af lokale udmøntninger af, hvordan ordet 'menneskeret' og relaterede ord indgår i lovgrundlaget for læreruddannelsen.

5.3 MENNESKERETTIGHEDER I DET OFFICIELLE CURRICULUM

I søgningerne på ordet 'menneskeret' i de udvalgte dokumenter får man et billede af, på hvilken måde menneskerettighederne eksplicit indgår i læreruddannelsen.

Kort resumeret kan det siges, at 'menneskerettigheder' hverken nævnes i Lov nr. 579 om uddannelsen til professionsbachelor som lærer i folkeskolen eller Bekendtgørelse nr. 651 om uddannelse til meritlærer. Til gengæld indgår 'menneskerettigheder' i to fag i Bekendtgørelse nr. 562 om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen. Dels i ét fællesfag, nemlig det almindende fag kristendom/livsoplysning/medborgerskab (KLM), som således er et, alle lærerstuderende har, dels i samfundsfag, som er et linjefag, som kan vælges af de studerende, og som cirka 15 procent af de lærerstuderende vælger. Omfanget af KLM svarer til 17 ECTS-point, og omfanget af samfundsfag til 36 ECTS-point. I dette regnestykke udgør KLM-faget 0,28 årsværk og samfundsfag 0,6 årsværk beregnet ud fra ECTS-point. Nedenfor fremgår de sammenhænge, hvori 'menneskerettigheder' indgår i det officielle curriculum:

KLM: INDHOLDSBESKRIVELSE FOR "RELIGION OG KULTUR"

"Religion og menneskerettigheder i et kulturmøde- og Skoleperspektiv".

KLM: INDHOLDSBESKRIVELSE FOR "IDEHISTORIE OG ETIK"

"Den europæiske humanistiske tradition fra Antikken over Renæssancen til Oplysningstiden og frem til nutiden, herunder ideen om menneskerettigheder".

SAMFUNDSFAG: FAGLIGE GENSTANDSOMRÅDER

"Politiske systemer, demokrati og demokratiske processer. Ideologier, politisk socialisering og menneskerettigheder. Velfærdsstater og velfærdssamfund." ¹⁶⁵

Som det fremgår af faktaboksen lægges der i KLM op til, at menneskerettighederne præsenteres som en ide frem for som juridiske og politiske standarder. Der lægges også op til, at menneskerettigheder behandles i sammenhæng med religion i et kultur- og skoleperspektiv. I samfundsfag indgår 'menneskerettigheder' i forhold til politiske systemer og behandles sammen med ideologier og politisk socialisering.

Ses der på forekomsten af ordet 'menneskeret' i de i alt 19 lokale studieordninger, der også er blevet søgt på, er der en betragtelig variation i antal gange, menneskerettigheder nævnes direkte. I gennemsnit optræder ordet 2,26 gange per studieordning, dvs. i gennemsnit færre gange end de tre gange, den nationale Bekendtgørelse nr. 562 lægger op til.¹⁶⁶

FIGUR 15 SØGNINGER PÅ ORDET 'MENNESKERET' I I ALT 28 LOKALE STUDIEORDNINGER OG TILLÆG (INKLUSIVE MERITLÆRERUDDANNELSER) DÆKKENDE 19 CURRICULA

Professions- højskole	Navn på studieordning, som det fremgår på professionshøjskolernes hjemmesider	I alt
UCC	1 Studieordning 2012-2013 Blaagaard/KDAS	0
UCC	2 Studieordning 2012/2013 Læreruddannelsen Zahle Professionshøjskolen UCC	3
UCC	3 Studieordning 2012/2013 Meritlæreruddannelsen og enkeltfag på Læreruddannelsen Zahle Professionshøjskolen UCC	1
UCC	4 Studieordning 2011 Læreruddannelsen Bornholm	0
Metropol	5 Metropol – Institut for skole og læring, Studieordning 2012	3
UCSJ	6 Studieordning for læreruddannelsen i University College Sjælland 2011	3
UCSJ	7 University College Sjælland Studieordning Meritlæreruddannelsen – 2008 loven	0
UCL (Odense og Jelling)	8 Studieordning 2012 Læreruddannelsen – University College Lillebælt	0
	Studieordning 2012 for fag kurser m.m. Læreruddannelsen – University College Lillebælt	9
	Læreruddannelsen i Jelling – profil og specialisering	0
UCSD	9 Læreruddannelsen Studieordning 2012 University College Syddanmark (Esbjerg)	4
UCSD	10 Meritlæreruddannelsen Studieordning 2011 University College Syddanmark	0
UCSD	11 Studieordning for Læreruddannelsen i Haderslev 2012	3
VIA	12 Almen studieordning 2012 Læreruddannelsen i VIA /Silkeborg	0

VIA		VIA University College Læreruddannelsen i Silkeborg Studieordning 2012 De pædagogiske fag	2
VIA	13	Studieordningen for meritlæreruddannelsen Almen del Læreruddannelsen i Silkeborg	0
VIA	14	VIA University College Studieordning for Læreruddannelsen i Skive (2012)	3
		Almen studieordning – rettelser jf. ny eksamensbekendtgørelse (Skive 2012)	0
VIA	15	VIA University College Læreruddannelsen i Skive Studieordning Meritlæreruddannelsen 2012 Læreruddannelserne i Nørre Nisum og Skive	
VIA	16	VIA University College Studieordning for Læreruddannelsen i Nørre Nisum (2012)	0
		VIA University College Tillæg til Studieordningen for Læreruddannelsen i Nørre Nisum, 2012-13	3
			0
VIA	17	Meritlæreruddannelsen 2012 VIA University College Studieordningen for Læreruddannelsen i Nørre Nisum	1
VIA	18	Studieordning 2012 Læreruddannelsen i VIA (Aarhus, Almen)	0
		VIA UC Læreruddannelsen i Aarhus Studieordning '12	3
		Tillæg til Studieordning for Læreruddannelsen i Aarhus 2012-2013	0
UCN	19	Studieordning for Læreruddannelsen 2012 (UCN) Allonge til Studieordning for Læreruddannelsen 2012 UCN lærer	4
			0
I alt			42

Studieordning for professionshøjskolen University College Lillebælt udmærker sig ved, at 'menneskerettigheder' indgår i curriculum i alt 9 gange, herunder 4 gange i historie, der er et ikke-obligatorisk linjefag. Dette afspejler blandt andet, at man har valgt at arbejde med et modul om folkedrab og menneskerettigheder.¹⁶⁷ Ellers er det gennemgående for de øvrige 18 lokale curricula, at undervisning i menneskerettigheder udelukkende er placeret i KLM og samfundsfag på linje med Bekendtgørelse nr. 562. Der er dog stadig en betragtelig variation, idet 6 af de 19 lokale curricula ikke overhovedet lader ordet 'menneskeret' indgå i studieordningerne og dermed i beskrivelserne af videns- og færdighedsområder, herunder hverken for KLM eller samfundsfag.

Af de 6 lokale studieordninger, der ikke indeholder bestemmelser om menneskerettigheder, vedrører de fire meritlæreruddannelsen. Variationen i forekomsten af ordet 'menneskeret' kan blandt andet skyldes, at de lokale studieordninger har forskellig detaljeringsgrad. Der er på den anden side i alt 3 lokale studieordninger, der indeholder formuleringer om undervisning i menneskerettigheder, som rækker udover, hvad Bekendtgørelse nr. 562 lægger op til.¹⁶⁸ Langt de fleste af de lokale studieordninger gengiver ordlyden fra Bekendtgørelse nr. 562, og ordet 'menneskeret' udfoldes således ikke nærmere i studieordningerne.

Et gennemsyn af studieplaner i KLM fra tre læreruddannere viser, at der er meget store forskelle i, hvorvidt og hvordan menneskerettighederne indgår direkte i litteraturlisten eller i eventuelle temaer. Det vil sige i en nutidig aktuell sammenhæng, der går ud over FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder samt Cairoerklæringen fra Organisation of Islamic Cooperation, der vedrører menneskerettigheder og islam, og som samtalerne med læreruddannelserne viser, hyppigt opgives som litteratur i studieplaner for KLM.

De faglige krav i det officielle curriculum til de lærerstuderendes kendskab til menneskerettighederne er begrænset, når det i fællesfagene alene er KLM, der skal give en introduktion til emnet. Det betyder, at alle, der ikke vælger samfundsfag som linjefag, formentlig ikke vil få kompetence indenfor hele det felt, der rummer menneskerettigheders indhold og forankring i det danske samfund i et aktuelt perspektiv. I lyset af de internationale anbefalinger til menneskerettighedsundervisning, og først og fremmest FN's Erklæring om undervisning og uddannelse i menneskerettigheder, der understreger, at undervisning ikke alene er **OM**, men også **GENNEM** og **TIL** menneskerettigheder, er der behov for, at de lærerstuderende kan forholde sig personligt reflekterende til menneskerettighedernes betydning i en aktuell og nærværende sammenhæng. Det kan være en del af KLM-fagets beskæftigelse med emnet, men der er ikke nogen sikkerhed for, at det vil ske.

Sammenholdes menneskerettighedernes placering i KLM og samfundsfag i læreruddannelsen med, hvad folkeskolelærerne, der besvarede spørgeskemaerne til udredningen, fortalte om deres egen undervisning i emnet, fremkommer der desuden et paradoks. I spørgeskemaundersøgelsen svarer 46 procent af de lærere, der har undervist i skoleåret 2011/2012, at de har undervist i menneskerettigheder i danskfaget. Det gør dansk til det fag, hvor der ifølge besvarelserne hyppigst er undervist i menneskerettigheder. Dette tyder på, at undervisning i menneskerettigheder ikke altid er knyttet op på fag-faglig viden, men eventuelt også på viden og undervisningskompetencer, lærerne har fra andre fag i deres grunduddannelse som f.eks. KLM-faget, eller viden og kompetencer erhvervet i andre regi end deres professionsuddannelse. Hertil kommer, at hele 70 procent af lærerne peger på, at deres læreruddannelse slet ikke har haft betydning for deres motivation til at undervise i menneskerettigheder. Én forklaring på det kan være, at menneskerettighederne ikke indgik direkte i læreruddannelsen før 2006.

5.4 INDIREKTE I DET OFFICIELLE CURRICULUM

I udredningen af, om der forekommer muligheder for at arbejde med menneskerettigheder i de love og bekendtgørelser, der er gennemgået, har fokus været på en række ord, der har et overlappende betydningsindhold med aspekter af menneskerettighederne, eller hvor ordet 'rettigheder' indgår. Figur 16 viser forekomsten af ord, der kan lægge op til undervisning i menneskerettigheder. De dele af det officielle curriculum, der indgår i figuren, er niveau et og niveau to, dvs. Lov nr. 579, Bekendtgørelse nr. 562 og Bekendtgørelse nr. 651, der regulerer henholdsvis læreruddannelsen og meritlæreruddannelsen. Derudover indgår også et tredje niveau, nemlig eksempler på lokale udmøntninger heraf. De fire studieordninger, der er udvalgt, er som nævnt studieordningerne for University College Nordjylland, University Sjælland (henholdsvis læreruddannelsen og meritlæreruddannelsen) samt University College Lillebælt.

FIGUR 16 FOREKOMSTEN AF 34 ORD, DER KAN LÆGGE OP TIL UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Søgeord	Lov nr. 579	Bek.		UCN	UCSJ	UCSJ	
		nr. 651 merit	Bek. nr. 562			merit	UCL
Aktiv medvirken	1	0	0	1	1	0	0
Andetsprog	1	1	32	55	39	5	53
Ansvar	0	0	15	38	23	10	55
Deltag	2	1	40	215	119	14	166
Demokrati	1	0	13	22	12	1	36
Etik	0	0	7	19	7	0	17
Etnisk	0	0	2	4	2	0	8
Europæisk	0	0	4	9	3	0	16
Frihed	0	0	1	3	1	0	10

Global	0	0	17	26	18	0	38
Inklusion/ inkluderende	0	0	3	4	2	0	3
Interkulturel	0	0	10	16	12	0	53
International	0	0	39	114	49	5	138
Køn	0	0	6	8	6	0	8
Lighed	0	0	5	8	7	0	13
Ligestilling	0	0	0	0	0	0	2
Ligeværd	0	0	1	1	1	0	6
Læringsmiljø	0	0	14	34	6	4	29
Mangfoldig	0	0	7	8	4	0	11
Medbestem	0	0	4	4	4	0	8
Medborger	1	0	14	28	12	0	18
Menneskesyn	0	0	0	2	0	0	2
Minoritet	0	0	1	1	1	0	2
Norm	0	0	7	12	6	0	9
Oplysningstid	0	0	0	2	1	0	2
Personlig udvikling	0	0	0	1	1	0	1
Pligt	3	0	23	190	113	7	89
Ret	0	1	2	32	7	3	13
Tolerance	0	0	0	1	1	0	7
Tosprogede	0	0	11	12	12	0	18
Udsatte børn	0	0	2	2	2	1	2
Undervisnings- differentiering	0	0	13	14	11	0	16
Værdi	0	0	14	21	6	0	49
Åndsfrihed	0	0	1	1	1	0	1

De 34 ord er dels valgt, fordi de indgår i og har konnotationer til værdier og principper i erklæringer og konventioner om menneskerettigheder og undervisning i menneskerettigheder. Det er ord som f.eks. 'pligt', 'mangfoldighed' og 'global'. Dels er de valgt, fordi det er ord, der i læringssammenhæng har snitflader til undervisning i menneskerettigheder. Det kan f.eks. være 'demokrati', 'oplysningstid' eller 'interkulturel'.

I Lov nr. 579 om læreruddannelsen og i Bekendtgørelse nr. 651 om meritlæreruddannelsen er der nogle få sådanne muligheder for, at lovrammerne lægger op til undervisning i menneskerettigheder. I lov nr. 579 hedder det om uddannelsens formål, at:

”Uddannelsen skal give de studerende den faglige og pædagogiske indsigt og praktiske skoling, der er nødvendig for at kunne virke som lærer, og skal bidrage til at fremme de studerendes personlige udvikling samt bidrage til at udvikle deres interesse for og evne til aktiv medvirken i et demokratisk samfund.”¹⁶⁹

I Bekendtgørelse nr. 562 står der, at den studerende med henblik på det professionsrettede virke som folkeskolelærer gennem uddannelsen:

”(...) skal i et nært samspil med de pædagogiske fag og praktikken opnå en fagdidaktisk indsigt i sine linjefag, der kvalificerer til at begrunde og forstå undervisningen og løsningen af andre læreropgaver i forhold til folkeskolens formål, til skolefagets eget formål og til væsentlige træk i

samfundsudviklingen samt til den enkelte elevs behov, forudsætninger og udviklingsmuligheder og -betingelser.”¹⁷⁰

Den dannelse af den lærerstuderende, som her reflekteres, har således relationer til både undervisning **TIL** og **GENNEM** menneskerettigheder, f.eks. formuleringen om den enkelte elevs behov, og at undervisningen skal forestås i forhold til væsentlige træk i samfundsudviklingen. Formålet, som det fremgår af Lov nr. 579, lægger sig dog tættere op ad uddannelse til demokratisk medborgerskab end mere specifik undervisning i menneskerettigheder. Fokus er således på de lærerstuderendes ”aktive medvirken i et demokratisk samfund”, frem for på at eleverne skal have styrket deres kompetencer til at ”kunne nyde og udøve egne rettigheder og respektere og overholde andres rettigheder”, som det fremgår af Europarådets Charter om medborgerskab og uddannelse til menneskerettigheder.¹⁷¹ Formålet i Bekendtgørelse nr. 562 beskriver den studerendes kompetencer og bestemmer dog, at den studerendes dannelse tillige skal foregå i forhold til blandt andet folkeskolens formål og dermed forberedelsen af folkeskoleeleverne til ”deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre.”¹⁷²

Studieordningen for meritlæreruddannelsen ved University College Sjælland er væsentligt mere uddybet end den nationale Bekendtgørelse nr. 651 om meritlæreruddannelsen.¹⁷³ Det skyldes blandt andet, at studieordningen for meritlæreruddannelsen ved University College Sjælland beskriver indhold for fællesfagene i læreruddannelsen. Dette er medvirkende til, at der umiddelbart er flere steder og sammenhænge, der kunne lægge op til, at menneskerettighederne indgår i undervisningen.

I de tre lokale udmøntninger af Bekendtgørelse nr. 562 som indgår i udredningens datamateriale som eksempler - dvs. studieordningerne for henholdsvis University College Nordjylland, University College Sjælland og University College Lillebælt - er der stor forskel på, hvor mange gange de enkelte søgeord optræder. Det kan blandt andet forklares ved, at detaljeringsgrad og omfang af studieordningerne er forskellige.¹⁷³ Med nogle væsentlige undtagelser er der en tendens til, at jo flere sider de lokale studieordninger fylder, jo flere gange nævnes de udvalgte ord. Der er også enkelte forskelle mellem studieordningerne på, hvordan og i hvilken sammenhæng de enkelte ord indgår. I udredningens bilag 3 'Eksempler på søgeord i lokal studieordning' fremgår det, hvordan disse 34 ord indgår i sammenhæng i studieordningen for University College Lillebælt.¹⁷⁴

Bekendtgørelse nr. 562 giver som sagt de mest detaljerede retningslinjer for indholdet i de enkelte fag. I bekendtgørelsen er en række fag, hvis beskrivelser af både indholdsområder og kompetencemål kan lægge op til, at menneskerettigheder inddrages i undervisningen. Dette gælder også for de tre lokale studieordninger, som er undersøgt. Nedenfor er eksempler fra Bekendtgørelse nr. 562 på kompetencemål for fire tværgående tematiske områder for de pædagogiske fag, der kunne lægge op til at inddrage menneskerettigheder:

SKOLE-HJEMSAMARBEJDE:

"Målet er at udvikle og øve kompetencerne til et samarbejde, der har elevens skolegang og læring i fokus. Indholdet er teorier, forskning og erfaringer vedrørende forældremøder, kommunikation i ordinære og særlige skole-hjemsamtaler, det løbende samarbejde, samarbejdets juridiske grundlag og udfordringer i et samarbejde med forældre, der har forskellige sociale, økonomiske og kulturelle udgangspunkter."¹⁷⁵

ELEVER MED ANDEN ETNISK BAGGRUND END DANSK:

"Målet er at udvikle den studerendes kompetencer til at undervise i den kulturelt mangfoldige folkeskole. Indholdet er kulturteorier, teorier og forskning om identitetsudvikling og læring hos børn og unge med forskellig social og kulturel baggrund. Den studerende skal arbejde med teorier om flerkulturel baggrund, om social integration og kultur møder samt med interkulturel pædagogik."¹⁷⁶

KLASSERUMSLEDELSE:

"Målet er at udvikle kompetence til ledelse af grupper af børn. Indholdet er teorier om magt, etik og asymmetriske relationer, ligesom teorier om individ og fællesskab, kommunikation og rammesætning indgår."¹⁷⁷

SPECIALPÆDAGOGISKE PROBLEMSTILLINGER:

"Målet er at udvikle kompetence til at skabe, vedligeholde og lede et inkluderende fællesskab, også for de særligt udsatte elever i folkeskolen. Indholdet er viden, begreber og teorier om specialpædagogikkens formål og betydning for læring, dannelse og social integration, om undervisningsdifferentiering og om vejledning samt metoder til identificering af forhold, der opretholder uhensigtsmæssige reaktioner og handlinger samt iagttagelse, beskrivelse og analyse af samspil og udviklingsmuligheder."¹⁷⁸

Som det ses af ovenstående eksempler, åbner de tematiske områder for de pædagogiske fag op for, at menneskerettigheder kan indgå i undervisningen. Ord som 'udsat', 'etik', 'mangfoldig' går igen henholdsvis 2, 7 og 7 gange i bekendtgørelsesteksterne, og derudover også i andre fag end i de pædagogiske. Ligesom det også ses af den sammenhæng, de indgår i ovenfor, vil der formentlig typisk ikke blive anledning til at inddrage menneskerettighederne her. Desuden indgår henholdsvis 'internationale konventioner og lovgivning' samt 'internationale deklARATIONER og konventioner' i centrale kundskabs- og færdighedsområder for henholdsvis almen didaktik og linjefaget specialpædagogik. Der står blandt andet:

ALMEN DIDAKTIK:

- "Skolens lovgrundlag, fag- og tværfaglighedsforståelser, undervisnings- og lærings-syn."
- "Internationale konventioner og lovgivning, herunder om tavshedspligt, underretningspligt og videregivelse af oplysninger."¹⁷⁹

SPECIALPÆDAGOGIK:

- "Rummelighed og inklusion."
- "Samfundsmæssige og kulturelle udviklingstendensers betydning for specialpædagogisk praksis."
- "Lovgrundlaget, herunder nationale love og bekendtgørelser samt internationale deklARATIONER og konventioner."¹⁸⁰

Det er vigtigt her at fremhæve, at selvom der i Bekendtgørelse nr. 562 i de pædagogiske fag lægges op til undervisning i 'internationale konventioner og lovgivning' og 'internationale deklARATIONER og konventioner' i henholdsvis almen didaktik og specialpædagogik, giver disse formuleringer ikke anledning

til udmøntning i de tre lokale studieordninger med angivelse af f.eks. FN's Børnekonvention eller andre konkrete konventioner.¹⁸¹ Som det fremgår af fokusgruppeinterviewene med læreruddannerne, hvis resultater præsenteres i udredningens kapitel 6, har indholdsbeskrivelsen for centrale kundskabs- og færdighedsområder i almen didaktik og specialpædagogik dog heller ikke givet anledning til at inddrage 'menneskerettigheder' direkte i undervisningen.

Derimod er det interessant at bemærke, at lærerne på de kommunale specialskoler i fokusgrupperne havde et mere 'udviklet' sprog og forståelse af menneskerettigheder og ligebehandling, end gennemsnittet af de interviewede lærere. Dette kan blandt andet skyldes, at lærerne på de to specialskoler, der indgår i undersøgelsen, så det som en af deres vigtigste opgaver at styrke elevernes viden om egne rettigheder. Blandt andet i forhold til de mange forhold i livet, hvor denne elevgruppe kan have særlige vanskeligheder, der skal kompenseres for. Det kan dog muligvis også skyldes, at de er blevet undervist i internationale deklamationer og konventioner i deres læreruddannelse i f.eks. specialpædagogik, og derigennem har fået en grundlæggende viden om menneskerettigheder og sikring af lige muligheder pædagogisk, didaktisk og indholdsmæssigt i forhold til viden OM menneskerettigheder.¹⁸²

Ses der på, hvordan søgeordet 'international' indgår, står der i relation til danskfaget i studieordning for University College Nordjylland:

DANSK:

"I arbejdet med et eller flere af fagets centrale kundskabs- og færdighedsområder indgår den internationale dimension på en sådan måde, at det faglige indhold perspektiveres internationalt, eller ny viden diskuteres og relateres til danskfaget både i læreruddannelsen og i folkeskolen."¹⁸³

En nærmere analyse af forekomsten af søgeordet 'international' i studieordningen for f.eks. University College Sjælland viser, at der er krav om, at der i alle fag indgår inddragelse af national og international forskning og udviklingsarbejde. Der står også i den generelle fagbeskrivelse, at alle fag skal indeholde internationale emner. Endvidere forekommer 'international' i forbindelse med internationalisering af læreruddannelsen, i forbindelse med internationale forløb f.eks. i forhold til beskrivelse af fordele ved praktik-/studieophold i udlandet og forståelse for faget i internationale sammenhænge. Derudover forekommer søgeordet i forbindelse med de lovmæssige rammer for folkeskolen, hvor 'internationale deklamationer og konventioner' nævnes under almen didaktik og specialpædagogik, ligesom i Bekendtgørelse nr. 562. Søgeordet forekommer desuden i forskellige fag, primært samfundsfag, engelsk, tysk, billedkunst og musik – herunder i forhold til emner og udviklingsmuligheder for de lærerstuderende.

”Børn og unges rettigheder” indgår imidlertid i det ikke-obligatoriske kursus sundhed, seksualundervisning og familiekundskab i Bekendtgørelse nr. 562. At kurset er ikke-obligatorisk, betyder, at det skal udbydes på uddannelsesinstitutionerne, men at det ofte kun vil være en lille del af en læreruddannelsesårgang, der vil vælge at følge dette eller andre ikke-obligatoriske kurser. Som redegjort for i kapitel 3 om folkeskolens curriculum, viser en undersøgelse af et timeløst men obligatorisk emne i folkeskolen, nemlig emnet uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering, at det reelt nedprioriteres på skolerne.¹⁸⁴ I læreruddannelsen er de timeløse emner udover samfundsfag og historie de områder, hvor menneskerettighederne er tydeligst forankret. F.eks. er Fælles Mål for det timeløse, men obligatoriske emne uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering det sted i læreruddannelsens curriculum, hvor søgeordene 'ligeværd' og 'ligestilling' tilsammen optræder flest gange. I det ikke-obligatoriske kursus sundhed,

seksualundervisning og familiekundskab står der i indholdet for centrale kundskabs- og færdighedsområder, at undervisningen skal gennemgå:

SUNDHED, SEKSUALUNDERVISNING OG FAMILIEKUNDSKAB:

”Børns og unges rettigheder i familien, skolen og samfundet, herunder det virtuelle rum.”¹⁸⁵

KLM og samfundsfag er, som anført tidligere, de to fag, hvor ordet 'menneskeret' optræder direkte. Det er i form af vidensmål. Imidlertid er der flere steder i kompetencemålene, der også ville kunne implicere undervisning i menneskerettigheder. I KLM står der, at målet med faget er, at den studerende opnår kompetencer i blandt andet:

KLM:

- ”at forholde sig til skolens dannelsesopgave over for eleven som individ, borger i Danmark og i verden.”
- ”at forberede skolens elever til at tage del i et samfund med ligeværd, åndsfrihed og folkestyre.”
- ”at udvikle elevernes kritiske sans og mulighed for at tage stilling til og handle i mødet med nye udfordringer samt at lære dem at leve sammen med respekt for hinandens værdier og normer.”¹⁸⁶

Lidt længere nede står der under indholdsområdet demokrati og medborgerskab, at der i faget blandt andet indgår undervisning om:

KLM:

”Demokrati og medborgerskab i idehistorisk perspektiv.

Forskellige former for retligt, politisk, socialt og kulturelt borgerskab. Identitetsmæssige aspekter af medborgerskab, herunder kulturelle, religiøse og eksistentielle.

Den samfundsmæssige og politisk historiske baggrund for folkeskolens demokratiske dannelsesstænkning.

Etiske problemstillinger og dilemmaer i tilknytning til undervisning i demokratisk medborgerskab.

Medborgerskab i skolen: som et fag, som dimension i forskellige fag og som grundlag for skolens kultur.”¹⁸⁷

I samfundsfag under mål for faget står der, at den studerende skal opnå kompetence i:

SAMFUNDSFAG:

- ”at udvikle undervisnings-, planlægnings- og kritisk refleksionskompetence til undervisning i og udvikling af samfundsfag i folkeskolen.
- at udvikle kritisk sans og handlekompetence på det personlige plan, i klasserummet og i det offentlige rum.
- at kunne foretage metarefleksion i linjefagsundervisning, arbejdsprodukter og praktik.
- at udvikle sociologisk fantasi og politisk dannelse.”¹⁸⁸

Som det ses af målsætningerne for KLM og samfundsfag, er der rigtig gode muligheder for at inddrage menneskeretlige problematikker og at læreruddannerne arbejder med både emnets videns-, holdnings- og færdighedsaspekter. Her kan man sige, at der er fag og steder i curriculum, hvor der rent faktisk skal undervises i menneskerettigheder, og hvor der er beskrivelser af kundskaber, der kunne være overlappende med målsætningen vedrørende undervisning **OM, TIL** og **GENNEM** menneskerettigheder. Der er dog ikke nogen sikkerhed for, at det også sker i praksis, og at kompetencerne f.eks. relateres til konkrete nutidige nationale og internationale menneskerettighedsforpligtigelser.

Sammenlignes indholdsudfyldningen af ordene i de tre lokale studieordninger for henholdsvis University College Nordjylland, University College Sjælland og University College Lillebælt, afspejler de lokale fortolkninger generelt indholdsudfyldningen og konteksten i Bekendtgørelse nr. 562. Søgning på så mangetydige ord giver også en del søgeresultater, som er mindre relevante i denne sammenhæng.

For eksempel forekommer ordet 'pligt' primært som deltagelsespligt og mødepligt, men dog også som tavshedspligt, myndighedspligt og indberetningspligt. I pædagogik indgår ordet typisk for alle tre studieordninger i sætningen "Lærerens juridiske og etiske forpligtigelse". Dette gør sig f.eks. gældende i University College Sjællands studieordning. I studieordning for University College Nordjylland indgår ordparret "rettigheder og pligter" en gang i KLM, og i University College Lillebælts studieordning indgår ordparret en enkelt gang i indholdsbeskrivelsen af deres modul om folkedrab. Det indgår ikke i studieordning for læreruddannelsen ved University College Sjælland.

Skal man vurdere, hvordan det nationale curriculum sætter rammerne for professionshøjskolerne stillingtagen til lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø, er søgeordet 'mangfoldighed' centralt. Ovenfor er det nævnt, at denne term typisk relaterer sig til arbejdet med læring i forhold til tosprogede elever. I de lokale studieordninger viser det sig også, at denne kobling er hyppigt forekommende. I studieordning for University College Lillebælt, nævnes 'mangfoldighed' flest gange, og ofte i forbindelse med kultur og sprog. I dansk nævnes 'mangfoldighed' i relation til andetsprogsdidaktik, i tysk i forhold til at "sikre sproglig mangfoldighed", i dansk som andetsprog i forhold til et "sprogligt og kulturelt mangfoldigt klasserum og elevgrundlag" og i de pædagogiske fag i relation til elever med etnisk minoritetsbaggrund. Herudover nævnes 'mangfoldighed' i psykologi i sammenhængen "håndtering af konflikt og mangfoldighed i samarbejde med aktører i elevernes forskellige livsrum", i kristendom og religion i sammenhængen "indsigt i kristendommen og udvalgte verdensreligioners mangfoldige forestillingsunivers".

I studieordning for University College Sjælland, forekommer ordet 'mangfoldighed' i følgende fag i forhold til at kunne undervise i et (kulturelt) mangfoldigt klasserum: psykologi, dansk som andetsprog og sundhed- og seksualundervisning og familiekundskab. Desuden forekommer ordet i faget tysk på samme måde som i University College Sjællands studieordning.

I studieordning for University College Nordjylland forekommer 'mangfoldig' i det overordnede formål, der beskriver kompetencer for en professionsbachelor som lærer i folkeskolen, og 'mangfoldig' forekommer i de pædagogiske fag, i forhold til at lærerstuderende opnår kompetencer til at undervise elever med anden etnisk minoritetsbaggrund. Endvidere knyttes 'mangfoldighed' op til andetsprogsdidaktik og i danskundervisningen

i sammenhængen "dansk som dannelsesfag i en kulturelt mangfoldig folkeskole". 'Mangfoldig' fremkommer på samme vis som ovenfor i faget tysk. 'Mangfoldig' indgår ligeledes i geografi i forhold til "mangfoldige internationale emner".

I alle tre studieordninger nævnes mangfoldighed i kurset sundhed, seksualitet og familiekundskab i sammenhængen "respekt for eleverne forforståelse, mangfoldighed og værdier", hvilket er ordlyden fra Bekendtgørelse nr. 562. Derudover indgår 'mangfoldighed' i de overordnede kompetencemål for, hvad en professionsbachelor som folkeskolelærer skal kunne i studieordningerne for henholdsvis University College Nordjylland og University College Lillebælt. Der står, at den studerende forventes at udvikle kompetence til at "håndtere komplekse situationer og udfordringer i en social og kulturel mangfoldig folkeskole".

Det fremstår i de lokale studieordninger, at mangfoldighed indgår i en række forskellige sammenhænge, der kan have relevans for arbejdet med at sikre lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø – i læreruddannelsen såvel som i relation til de lærerstuderendes kommende virke som lærer i folkeskolen. Både i forhold til kultur, religion, sprog og seksuel orientering kan der anlægges en mangfoldighedsvinkel. Derimod ses det ikke koblet til handicap og inklusionsdagsorden eller de øvrige diskriminationsgrunde som er beskyttet i menneskeretten. Og det er naturligvis heller ikke givet, at der arbejdes med menneskerettigheder, lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø, selvom overskriften er 'mangfoldighed'.

5.5 LÆRERUDDANNELSEN AF 2013

Der kan ikke siges noget entydigt om, hvorvidt den seneste reform af læreruddannelsen har styrket rammerne for undervisning i menneskerettigheder. Det er dog positivt, at "børns rettigheder" nu indgår i

vidensmål for KLM, hvilket ikke har været tilfældet tidligere. I Bekendtgørelse nr. 562 indgår som anført både "internationale konventioner og lovgivning" og "internationale deklamationer og konventioner" i almen didaktik og specialpædagogik.¹⁸⁹ Dette er i Bekendtgørelse nr. 231 – det vil sige den nye læreruddannelse – reduceret til den relativt vage formulering 'internationale hensigtserklæringer', der indgår i vidensmål for det nye fag pædagogik og lærerfaglighed.

I indholdsbeskrivelsen i det ikke-obligatorisk kursus sundhed, seksualundervisning og familiekundskab indgik, som anført tidligere, "børns og unges rettigheder i familien, skolen og samfundet, herunder det virtuelle rum". Dette er udgået i den nye læreruddannelse. Derimod forpligtiger færdighedsmål i det ligeledes ikke-obligatoriske kursus uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering i den nye læreruddannelse til, at den studerende skal kunne "planlægge, gennemføre og evaluere undervisning, der med eventuel inddragelse af elevernes fritidsarbejde fremmer deres forståelse for og viden om rettigheder og pligter på arbejdsmarkedet". Samt at de i øvrigt opnår "forståelse for ligeværd og ligestilling på arbejdsmarkedet og i uddannelse."

I samfundsfag er fokus rykket i sammenligning med Bekendtgørelse nr. 562. I Bekendtgørelse nr. 562 er menneskerettigheder en del af et fagligt genstandsområde knyttet til bl.a. politiske systemer, demokrati og politisk socialisering, der dog ikke er delt op i videns- og kompetencemål, til at være et færdighedsmål i Bekendtgørelse nr. 231. Her står at den lærerstuderende skal kunne "motivere elever til at diskutere globalisering i et fordelingsmæssigt, menneskeretligt og demokratisk perspektiv". Det vil sige i relation til den lærerstuderendes kompetencer **TIL** at diskutere globalisering i blandt andet et menneskeretligt perspektiv.

Strukturelt forekommer der i læreruddannelsen af 2013 en decentralisering af dele af fordelingen af ECTS-point inden for givne fag.¹⁹¹ Derudover har læreruddannelsen ikke længere sin egen lov, da Lov nr. 579 er ophævet, og læreruddannelsen efter reformen i 2013 hører under den generelle lov om erhvervsakademi- og professionsuddannelser. I den nye læreruddannelse er det de enkelte professionshøjskoler, der indenfor de nationalt udstukne rammer skal fordele ECTS-point i de enkelte studieordninger. I relation til KLM-faget, der både i den tidligere og i den nye bekendtgørelse er det fag på læreruddannelsen, hvor ordet 'menneskeret' optræder flest gange (to gange), er der konkrete eksempler på, at KLM forud for eksamination lokalt er reduceret fra 17 ECTS-point til 10 eller 12 ECTS-point.¹⁹² Det vil sige en reduktion med 30-40 procent i forhold til tidligere. Decentraliseringen betyder endvidere, at der vil være store forskelle på omfanget af undervisningen i menneskerettigheder, afhængigt af hvor i landet man studerer.

I den tidligere uddannelse indgik dansk som andetsprog, dette er nedlagt efter reformen. Efter reformen har FN's Komité for økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder anbefalet Danmark at prioritere rammerne for sproglig udvikling for at sikre lige muligheder i uddannelsessystemet.¹⁹³ Rammerne for dette er dels folkeskoleloven samt Fælles Mål i dansk som andetsprog.¹⁹⁴ Derudover er lærernes grunduddannelse tæt forbundet til rammerne for folkeskolen. Anbefalingen vedrørende elevernes sproglige udvikling vil med andre ord sige, at de børn, der har behov for dansk som andetsprog, får den undervisning, de har brug for. Nedlæggelsen af faget kan betragtes som en nedprioritering af området, der giver børn, som har brug for dansk som andetsprog, ringere kvalitet i undervisningen.

5.6 NORDISKE LÆRERUDDANNELSER

I sammenligning med den danske læreruddannelse har menneskerettighederne en mere central placering i de overordnede rammebeskrivelser for særligt den svenske læreruddannelse. De overordnede forskrifter og love udmøntes i Sverige og Norge – ligesom i Danmark – i bekendtgørelser og lokaler studieordninger, der præsenterer indholdet for de enkelte fag nærmere.

I de overordnede rammebeskrivelser, der forventes afspejlet i de konkrete kurser og fag, har menneskerettigheder, og herunder børns rettigheder og forebyggelse af diskrimination således en central placering i den svenske læreruddannelse. I de generelle eksamensbeskrivelser for både førskolelærerstudierende (1.-6. klassetrin) og emnelærerstudierende (7.-9. klassetrin) i den svenske læreruddannelse står der f.eks., at den lærerstudierende skal have kompetence til at undervise i "skolväsendets historia, organisation och villkor samt skolans värdegrund innefattande, de grundläggande demokratiska värderingarna och de mänskliga rättigheterna." Der står også, at den lærerstudierende skal "visa förmåga att i det pedagogiska arbetet göra bedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhällsliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna, i synnerhet barnets rättigheter enligt barnkonventionen (...)". Endelig skal den lærerstudierende have færdigheder til "visa förmåga att förebygga och motverka diskriminering och annan kränkande behandling av elever".¹⁹⁵

Rammebeskrivelserne for den norske læreruddannelse er – ligesom den svenske – opdelt i trin. I rammeplanerne for henholdsvis 1.-7. klassetrin og 5.-10. klassetrin står, at den lærerstudierende skal have kompetence til "å ivareta opplæring om samiske forhold og ha kunnskap om samiske barns

rett til oplæring i tråd med oplæringsloven og gjeldende læreplanverk for grunnopplæringen". Der står også, at den lærerstuderende skal have viden om "skolens formål, verdigrunnlag, lovgrunnlag, gjeldende læreplaner og ulike elevers rettigheter". Endelig står der, at den lærerstuderende skal have viden om "barn i vanskelige situasjoner og om barns rettigheter i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv.¹⁹⁶ I en nyligt vedtaget rammeplan for 8.-10. klassetrin står derudover, at uddannelsen skal kvalificere kandidaterne til at utvikle skolen som institution for læring og dannelse i et demokratisk og flerkulturelt samfund.¹⁹⁷

5.7 OPSUMMERING

I dette kapitel er beskrevet, hvordan undervisning i menneskerettigheter indgår i Lov om uddannelse til professionsbachelor i folkeskolen samt bekendtgørelser for læreruddannelsen og meritlæreruddannelsen efter læreruddannelsesloven af 2006. Det er endvidere undersøgt, hvorledes 19 lokale studieordninger udmønter de lovgivningssatte rammer for undervisning i menneskerettigheder. Desuden er det søgt belyst, hvilke muligheder der kan være for menneskerettighedsundervisning i kraft af en række begreber, som kan lægge op til at menneskerettighederne inddrages som en dimension eller et perspektiv i undervisningen. Det sidste er undersøgt ved at se nærmere på, hvordan og i hvilken sammenhæng de udvalgte begreber bruges i tre lokale udmøntninger af Lov nr. 579 og Bekendtgørelse nr. 562. Endvidere er det belyst, hvordan menneskerettigheder og herunder børns rettigheder indgår i den nye læreruddannelse af 2013, i sammenligning med i den tidligere lov og bekendtgørelse. Endelig er der perspektiveret til, hvordan menneskerettigheder indgår i de overordnede rammer for de øvrige nordiske læreruddannelser.

Gennemgangen af de nationale rammer, dvs. loven og den overordnede Bekendtgørelse nr. 562, påbyder undervisning i menneskerettigheder i to fag, nemlig KLM og samfundsfag. Heraf er kun det ene, KLM, et fag, der følges af alle lærerstuderende. Faget består omfangsmæssigt af få ECTS-point og har sin faglige vægtning på idehistoriske og kulturelle dannelseselementer. Menneskerettighedernes aktuelle placering i det danske samfund i forhold til blandt andet politiske systemer tages op i samfundsfag, der kun følges af den mindre gruppe af lærerstuderende, der vælger det som linjefag.

Selvom der i ganske vid udstrækning kan dokumenteres en sammenhæng mellem bestemmelserne om fagligt indhold og kompetencemål i den overordnede Bekendtgørelse nr. 562 sammenholdt med de lokale studieordninger, er det ikke sikkert, at de lokale forhold afspejler alle elementer i de nationale officielle curriculum i Lov nr. 579, Bekendtgørelse nr. 651 og Bekendtgørelse nr. 562. Dette gælder i høj grad undervisning i menneskerettigheder, hvor der i 6 ud af 19 lokale studieordninger, dvs. næsten en tredjedel, ikke er udtrykkelige lokale krav om, at de lærerstuderende skal arbejde med menneskerettigheder.

Kompetencemålene, som beskrives for KLM og samfundsfag, er formuleret med et ordvalg, der indirekte giver gode muligheder for at undervise **OM** og **TIL** menneskerettigheder, som FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder anbefaler. De indirekte formuleringer kan dog ikke give sikkerhed for, at det faktisk bliver det menneskeretlige fokus, der tages op, selvom det kan synes oplagt. Formuleringerne i kompetencemålene for KLM og samfundsfag inddrager således ikke i særlig høj grad de retssikkerhedsmæssige elementer, der er en del af menneskeretten.

De indirekte muligheder for at arbejde med menneskerettigheder i læreruddannelsen, som er afsøgt gennem relaterede ord og begreber, viser, at der er en række muligheder for at inddrage menneskerettigheder via de beslægtede emner, der indgår i kompetencemålene for KLM og samfundsfag, ligesom det også gør sig gældende i en række andre fag, herunder i dansk.

Hertil kommer, at "mangfoldighed" i forlængelse af Bekendtgørelse nr. 562, indgår i en række fag i de lokalt udmøntede studieordninger. Her vil temaerne lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø principielt kunne inddrages. "Mangfoldighed" sættes især i relation til sprog og etnicitet, og tillige i tilknytning til bredere kulturforståelser og seksuel orientering. Hvor "ligeværd" indgår i mål for KLM, er arbejdet med at sikre et diskriminationsfrit læringsmiljø ikke et eksplicit element i det officielle curriculum, men der er indirekte muligheder for at arbejde med feltet.

De mest iøjnefaldende karakteristika ved det officielle curriculum i forhold til undervisning i menneskerettigheder er dog, at emnet kun med rimelig sikkerhed præsenteres for alle de lærerstuderende gennem det lille fag KLM og her først og fremmest i form af idehistoriske og mere refleksionsprægede læringsmål. Derimod er det en langt mindre gruppe lærerstuderende, der har mulighed for at opnå et aktuelt og konkret samfundsrelateret indblik i menneskeretten.

De ikke-obligatoriske kurser på læreruddannelsen følger folkeskolens timeløse emner, som f.eks. uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering samt sundhed, seksualundervisning og familiekundskab. I hvert fald førstnævnte timeløse emne har reelt lav prioritet ude på skolerne.¹⁹⁸ I forhold til læreruddannelsen betyder prioriteringen af fagene

som ikke-obligatoriske kurser, at de kun følges af en mindre gruppe af de lærerstuderende. Ligesom emnerne af samme navne gør det i Fælles Mål for folkeskolen, indeholder kurserne dog centrale kundskabs- og færdighedsområder, der på forskellig vis i både læreruddannelsen af 2006 og læreruddannelsen af 2013 giver mulighed for direkte og indirekte at undervise i menneskerettigheder og herunder børns rettigheder.

Opsummerende fremgår det, at hovedparten af de lokale udmøntninger af læreruddannelsen udfylder de rammer for undervisning i menneskerettigheder, der sættes i Bekendtgørelse nr. 562, om at arbejde med menneskerettigheder i fagene KLM og samfundsfag. Det er dog bemærkelsesværdigt, at der er seks studieordninger, hvor det faktisk ikke er tilfældet, og hvor efterlevelsen af de officielle curriculumkrav på dette område ikke fremstår tilfredsstillende.

I læreruddannelsen af 2013 indgår ordet 'menneskeret' i sammenligning med den tidligere læreruddannelse i nye sammenhænge, men i samme fag som i læreruddannelsen af 2006, dvs. i KLM og samfundsfag. 'Børns rettigheder', der indgik i fagbeskrivelserne i Bekendtgørelse nr. 562 i det ikke-obligatoriske kursus sundhed, seksualundervisning og familiekundskab, har fået en mere central placering i den nye læreruddannelse af 2013, idet 'børns rettigheder' er indskrevet i KLM. Endelig indgår 'internationale deklARATIONER og konventioner' i Bekendtgørelse nr. 562, men er i den nye læreruddannelse af 2013 erstattet af den noget mere vage formulering 'internationale hensigtserklæringer'.

Lærerstuderende, der vælger historie som linjefag, har hverken før eller efter reformen af læreruddannelsen nogen sikkerhed for at blive undervist i menneskerettighedernes historie i deres linjefag. Også uanset

at de er forpligtigede til at arbejde med FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder som en del af folkeskolens officielle curriculum, når de selv skal undervise i faget.

MENNESKERETTIGHEDER I LÆRERUDDANNELSENS PRAKSIS

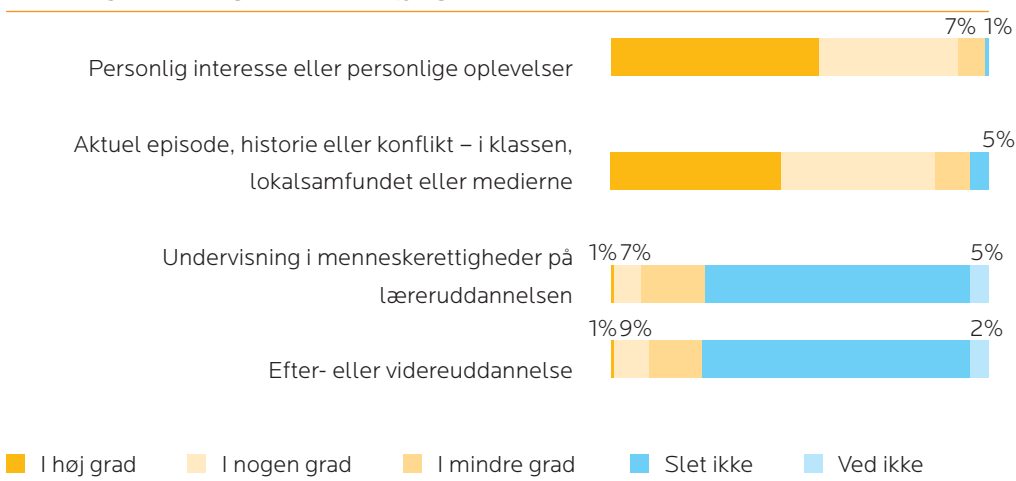
I dette kapitel fremlægges en række eksempler på, hvordan der i praksis arbejdes med menneskerettigheder i læreruddannelsen. Det empiriske materiale består af tre fokusgruppeinterviews med læreruddannere fra fire af de syv professionshøjskoler i Danmark, der uddanner lærere. Derudover består det af 13 fokusgruppeinterviews med lærere og besvarelser på spørgeskema fra 455 lærere, der fortæller om deres erfaringer fra egen grund-, efter- og videreuddannelse. Læreruddannerne fortæller, hvordan de selv underviser i menneskerettigheder på det pågældende tidspunkt for fokusgruppeinterviewene, og hvordan de opfatter rammerne for undervisning i menneskerettigheder både i den læreruddannelse, de aktuelt underviste indenfor ved tidspunktet for interviewene, og i den nye lovbekendtgørelse af 2013.¹⁹⁹ De læreruddannere, der indgik i fokusgruppeinterviewene underviser i følgende fag: dansk som andetsprog, historie, kristendom/religion, samfundsfag, specialpædagogik samt i fællesfagene: Almen didaktik, kristendom/livsoplysning/medborgerskab (KLM), psykologi og pædagogik. En enkelt underviser fra de pædagogiske fag er også praktikkoordinator, og en anden arbejder med efteruddannelse af lærere.

6.1 LÆRERERFARINGER FRA EGEN GRUNDUDDANNELSE

Inden en nærmere undersøgelse af læreruddannernes erfaringer med undervisning i menneskerettigheder præsenteres kort, hvad de færdiguddannede lærere svarede, da de blev spurgt om, i hvilken grad deres motivation til at undervise i menneskerettigheder i folkeskolen udspringer af

blandt andet deres læreruddannelse og af deres efter- og videreuddannelse. Der kan selvsagt ikke drages en linje fra den aktuelle praksis på læreruddannelserne anno 2013 til de erfaringer, som de 50 lærere, der er uddannet under forskellige læreruddannelser gennem de seneste 40 år, kan berette om. Men lærernes erfaringer fra deres grunduddannelse skal med, fordi den kan afdække et muligt behov for efteruddannelse, som ofte forestås af de samme professionshøjskoler, som står for lærernes grunduddannelse.

FIGUR 17 I HVILKEN GRAD UDSPRINGER DIN MOTIVATION TIL AT UNDERVISE I MENNESKERETTIGHEDER AF FØLGENDE?

Kilde: Megafon for Danmarks Lærerforening, oktober-november 2012.²⁰⁰

Som nævnt i afsnit 4.7.1 svarer mere end 90 procent af lærerne, at det i høj eller nogen grad er personlig interesse, personlige oplevelser, en aktuel episode, historie eller konflikt i lokalsamfundet eller medierne, der har været motivationen til at undervise i menneskerettigheder. Som det fremgår af figur

17 er det blot en enkelt procent, der vurderer, at deres grunduddannelse i høj grad har betydning for motivationen, mens hele 70 procent slet ikke tillægger deres grunduddannelse betydning. Stort set samme holdning gør sig gældende i forhold til efter- eller videreuddannelse: Blot en enkelt procent vurderer, at det i høj grad har betydning for motivationen, mens 73 procent slet ikke mener, at det har betydning.

I fokusgruppelinterviewene med lærere i folkeskolen er det dog også de fleste af lærerne, der umiddelbart afviser, at de i læreruddannelsen direkte har lært noget om menneskerettigheder, der skulle have inspireret dem til selv at undervise i menneskerettigheder i folkeskolen.

Flere af de lærere, der er uddannet fra midt-90'erne, erindrer, at de er blevet undervist i menneskerettigheder på lærerseminariet. En samfundsfagslærer siger, at det fyldte meget i hans uddannelse, og har betydet, at han i dag prioriterer at undervise i menneskerettigheder. En anden lærer erindrer, at han det første år på uddannelsen havde et fag, der hed kulturfag, som var et fællesfag, der sammentænkte historie, samfundsfag og kristendom, og at menneskerettigheder var en del af det, han var blevet undervist i. Men han understreger, at "det var det eneste sted på de fire år, så det er ikke noget, man er blevet fodret med". Der er flere, der siger, at det "kom sådan lidt ind" i forbindelse med andre temaer. En lærer refererer f.eks. til, at der på seminaret var "videnskabstænkning inde i forhold til undervisning og pædagogik", hvor "menneskerettigheder var noget, de var omkring som en dimension i en diskussion om noget andet." Der er også lærere, der erindrer, at diskussioner om folkeskolens formålsparagraf og spørgsmål om dannelse til rettigheder og pligter er blevet relateret til menneskerettigheder og konventioner. Imidlertid er der også lærere, der både har historie og samfundsfag som linjefag, som fortæller, at de ikke har haft om menneske-

rettigheder i deres grunduddannelse. I flere af grupperne bliver lærerne enige om, at hvorvidt de er blevet undervist i menneskerettigheder i læreruddannelsen, afhænger af, om det har været et emne, der har interesseret en af deres undervisere på seminarieret.

Efteruddannelseskurser har for flere af gruppernes vedkommende fokuseret på kommunalt fastlagte prioriteter som f.eks. læsning, it og uddannelse af vejledere m.v. Et par af de lærere, der er efteruddannet i dansk som andetsprog, har "været inde omkring" mangfoldighed, rettigheder og forbuddet mod diskrimination i den sammenhæng. Dette kan hænge sammen med, at faget i folkeskolen i den vejledende del af Fælles Mål indeholder ordet 'diskrimination' som det eneste sted i folkeskoleloven og dens følgetekster.

Selvom svarene relaterer sig til de forskellige læreruddannelser, der har været udbudt gennem de seneste 40 år, og selvom nogle deltagere bliver spurgt til erfaringer, der ligger langt tilbage, giver svarene alligevel et klart billede af, at det er undtagelsen, at lærere oplever, at det er gennem læreruddannelsen, at de er blevet motiveret til at undervise i menneskerettigheder. Ligesom det inden 2006, hvor 'menneskerettigheder' blev indskrevet i centrale færdigheds- og kundskabsområder i faget kristendom/livsoplysning/medborgerskab (KLM) og samfundsfag i 2006, er vilkårligt, om de overhovedet er blevet undervist i emnet.

6.2 VARIATIONEN I UNDERVISNINGEN ANNO 2013

På linje med de lærere, der ovenfor fortæller, at de i større eller mindre omfang er blevet undervist i menneskerettigheder i deres læreruddannelse, viser samtalerne med læreruddannerne, at der er stor variation i karakteren af den undervisning, de bedriver i menneskerettigheder.

6.2.1 MENNESKERETTIGHEDER SOM OMDREJNINGSPUNKT ELLER DIMENSION

På spørgsmålet om, hvordan menneskerettigheder indgår i undervisningen, fortæller læreruddannerne, at menneskerettigheder ikke er et isoleret emne, der tages op i hverken dansk som andetsprog, historie, samfundsfag, specialpædagogik eller i de pædagogiske fag. Samfundsfags- og historie-lærerne fortæller dog, at de inddrager menneskerettigheder som en dimension i et tema om f.eks. Den Kolde Krig eller i relation til en gennemgang af demokratiske processer.

Flere af underviserne i KLM-faget gengiver, at de har menneskerettigheder som omdrejningspunkt for et kortere læringsforløb og gennemgår den idehistoriske baggrund for menneskerettighederne og afslutter med diskussioner af aktuelle menneskeretlige temaer, der optager eleverne. Flere af underviserne udtrykker, at de mangler viden **OM** menneskerettigheder og undervisning i menneskerettigheder til at kunne omsætte f.eks. afgørelser fra Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. En læreruddanner siger:

” Det med at udlede noget fra afgørelser (i FN's komiteer, Europarådet eller ved EU-domstolen, red.) for virkelig at komme rundt om det, det er ikke noget, vi gør. Når vi arbejder med menneskerettigheder, er det idehistorisk, og så er det noget med grundlagsdiskussionen. Hvem håndterer menneskerettighederne, og så er det, at det halter.”

Citatet er illustrativt for flere af de gengivelser af egen undervisning, der bliver delt i interviewene, hvor underviserne siger, at 'menneskerettigheder' er omdrejningspunkt for undervisningen. Tilgangen, som afspejlet i citatet ovenfor, reflekterer rammerne for undervisning i menneskerettigheder i faget KLM, der, som præsenteret i kapitel 5, er det eneste fællesfag, hvor 'menneskerettigheder' optræder i curriculum. Der er også læreruddannere i interviewene, der fortæller, at de i undervisningen beskæftiger sig med

religion og menneskerettigheder i et kulturmøde- og skoleperspektiv, der er et andet punkt i Bekendtgørelse nr. 562, hvor menneskerettigheder indgår. Det klare indtryk fra fokusgruppeinterviewene er dog, at dette fylder relativt lidt i forhold til vægtningen af idehistorie og den europæiske humanistiske tradition. Undervisning i menneskerettigheder bliver i undervisernes optik ofte til diskussioner om etik, hvor refleksioner over holdninger og værdier er centrale i undervisningen. Denne tilgang kan kategoriseres som en form for undervisning **TIL** menneskerettigheder, som er én af de tre komponenter, der nævnes i FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder.

Langt størstedelen af den undervisning i menneskerettigheder, der refereres til i fokusgrupperne, foregår i faget KLM og omhandler oplysningstidens tænkere. De læreruddannerne, der har bidraget til udredningen, og som underviser i KLM, inddrager menneskerettigheder i deres undervisning som primært en dimension i gennemgangen af udviklingen i det moderne menneskesyn. KLM-undervisernes fortællinger om deres undervisning i menneskerettigheder afspejler således i høj grad centrale kundskabs- og færdighedsområder for KLM som beskrevet i Bekendtgørelse nr. 562.²⁰¹

Underviserne i de pædagogiske fag beskriver undervisning i menneskerettigheder som en dimension i undervisningen, der er "underliggende", "et baggrundstæppe", "underforstået", "implicit" eller "indirekte". Læreruddannere siger f.eks. om deres undervisning i henholdsvis pædagogik og almen didaktik, der berører menneskerettigheder:

” Man tager ikke rettighederne frem og analyserer dem. Det er mere en slags bevidsthed, som man som underviser regner med at kunne referere til, selvom det ikke for særlig mange studerende er særlig klart, hvad det er, eller for mig for den sags skyld.”

” Vi italesætter det (menneskerettigheder, red.) ikke så specifikt, når vi taler dannelse i AD (almen didaktik, red.). Men det kunne vi da meget godt. Det er måske derfor, vi sidder her, fordi det egentlig er interessant.”

En underviser, der underviser i både psykologi og specialpædagogik, inddrager i sin undervisning Salamanca-erklæringen (2004) som vedrører principper, politik og praksis for specialundervisning, og det tilhørende handlingsprogram.²⁰² Hun siger:

” Ja, jeg har ikke tænkt på det som menneskerettigheder og som sådan sat det op i forståelsen af, at der er nogle elever med særlige behov, der har rettigheder, og at staten på den anden side er ansvarlig for rettighederne. Men det er egentlig undervisning i menneskerettigheder, når nu I spørger specifikt til det. Men som sådan nævner jeg ikke menneskerettigheder i forbindelse med Salamanca-programmet.”

Der er enighed blandt læreruddannerene om, at det er ”svært at gøre FN’s Børnekonvention undervisningstilgængelig”. Dette gælder både for deres egen undervisning og i forhold til at levere undervisning i konventioner og herunder FN’s Børnekonvention, som de lærerstuderende kan lade sig inspirere af i den undervisningsopgave, de står overfor som kommende lærere i grundskolen. En enkelt underviser fortæller, at hun underviser specifikt i FN’s Børnekonvention i et professionsperspektiv og den menneskeretlige forpligtigelse, hun mener, gælder folkeskolen som samfundsinstitution. Det vil med andre ord sige undervisning **TIL** menneskerettigheder. Det vil i denne sammenhæng kunne indebære, at de lærerstuderende opnår kompetence til at undervise i konventionen på måder,

der styrker elevernes færdigheder til at kunne agere og nyde og udøve egne rettigheder og respektere andres. Det kunne være i forhold til f.eks. retten til at blive hørt i sager, der angår barnet selv. Ifølge den pågældende lærer kan Børnekonventionen netop gøres undervisningstilgængelig ved at facilitere diskussioner om forældrenes behov og ønsker i forhold til barnets ret til tanke- og samvittighedsfrihed. En enkelt underviser fortæller, at han stort set "udliciterer" undervisningen i menneskerettigheder. Han siger:

”Når jeg ser på min undervisningsplan (for faget KLM, red.), må jeg konstatere, at jeg har udliciteret en stor del af undervisningen i menneskerettigheder. Jeg bookedede en hel dag hos Amnesty Interactive, og så bliver de studerende sat til at lave et gensidigt undervisningsforløb og lave oplæg for hinanden. Det kan være, en af dem vælger at lave en opgave om menneskerettigheder, og så er det der, jeg er på som vejleder (...). De beskæftiger sig cirka 10 timer med menneskerettigheder i alt.”

I citatet beskriver den pågældende underviser, at menneskerettigheder indgår som omdrejningspunkt i et forløb, der består af et besøg og af gensidige undervisningsforløb udviklet af de studerende. Variationen i KLM-undervisningen spænder således bredt, men det meste af den undervisning, der beskrives, reflekterer dog rammerne sat i Bekendtgørelse nr. 562. Det vil sige, at der undervises i viden **OM** menneskerettigheder i hovedsageligt et historisk perspektiv eller i forhold til religion. Hvorvidt der f.eks. undervises i FN's Børnekonvention i fællesfagene er – indtil læreruddannelsen af 2013 træder i kraft – vilkårlig, hvilket igen kan hænge sammen med, at "børns rettigheder" ikke indgår i faget KLM i Bekendtgørelse nr. 562.²⁰³

På nær en enkelt læreruddanner i KLM-faget behandler samtlige læreruddannere undervisning i menneskerettigheder enten som en dimension i et undervisningsforløb om f.eks. Oplysningstiden, eller indirekte som en underliggende forståelsesramme for undervisningen i f.eks. almen didaktik, psykologi og pædagogik. I faget dansk som andetsprog kan menneskerettigheder ifølge underviserne blive inddraget spontant som et tema, afhængig af den dialog, der opstår med de lærerstuderende undervejs i undervisningen.

6.2.2 TEMAER

Adspurgt, hvilke temaer og indhold deres undervisning i menneskerettigheder dækker, nævner de fleste af læreruddannerne i KLM og i linjefagene et eller flere af disse punkter: Cairo-erklæringen om menneskerettigheder og islam, grundloven, den amerikanske uafhængighedserklæring og den franske erklæring om menneskerettigheder, baggrunden for etableringen af FN som organisation, FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder og FN's Børnekonvention. En psykologiunderviser nævner som sagt Salamanca-erklæringen, og underviserne i almen didaktik og pædagogik nævner oftest ikke menneskerettigheder. Kun en enkelt underviser fra de pædagogiske fag mindes, at "der på et eller flere hold er opstået spørgsmål om menneskerettigheder i en diskussion af et andet tema i undervisningen." Ellers refererer underviserne i de pædagogiske fag ikke til menneskerettigheder eller begivenheder, der vedrører menneskerettigheder. De emner, der refereres til i fag, der eksplicit berører menneskerettigheder – dvs. KLM og samfundsfag – er altså snarere dokumenter, der omhandler rettigheder og menneskerettigheder, frem for f.eks. de systemer, der indgår i overvågningen af menneskerettighederne, såsom f.eks. domstolene i Danmark eller Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, ligesom FN's Erklæring om uddannelse og menneskerettigheder og Europarådets Charter

om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder heller ikke nævnes.

Når temaerne 'ligestilling' herunder 'ligestilling' og 'lige muligheder', tages op i undervisningen, er det, der oftest optager underviserne i KLM, ligestilling i et historisk perspektiv i forhold til f.eks. køn og stemmeret eller i forhold til etnicitet og/eller religion eller tro. Kun et par læreruddannere er inde på flere diskriminationsgrunde, hvor der udover køn, etnicitet og/eller religion eller tro også nævnes diskussioner om ligestilling, ikke-diskrimination og lige muligheder i bredere betydning. F.eks. på baggrund af kønsidentitet, seksuel orientering, handicap og alder. En underviser fortæller, at hun berører det idehistoriske tankegods, der danner grundlag for vedtagelsen af forskellige historiske menneskerettighedsdokumenter, men at der i hendes fortolkning af lovgrundlaget for læreruddannelsen ikke er lagt op til, at undervisningen tager højde for, hvordan man som kommende folkeskolelærer forholder sig til en bredere mangfoldig gruppe af elever og de pædagogiske valg, man som lærer "nødvendigvis må træffe i forhold hertil". Der er i læreruddannelsen i hendes optik fokus på de tosprogede elever og på inklusion af børn med diagnoser, men ikke på en bred forståelse af mangfoldighed, der kan ligge i forlængelse af den række af de ikke-diskriminationskriterier, som indgår i menneskeretten.

Én underviser gengiver fra sin undervisning at undervise i FN's opbygning og organisationer. Dette sker i faget samfundsfag, der er et linjefag på 36 ECTS-point, som kun cirka 15 procent af de studerende følger. Af tematiske indgange til undervisning i menneskerettigheder nævnes i den forbindelse endvidere EU og Danmark i forhold til "det internationale system" samt stemmeret og menneskerettigheder i sammenhæng med politiske systemer, demokrati og demokratiske processer. Dette ligger igen tæt op ad de officielle rammer for faget.²⁰⁴

Flere af underviserne fortæller, at de temaer, der optager de lærer-studerende, der vælger at skrive opgave om menneskerettigheder, er temaer, der nok har relevans fra et samfunds-fagligt perspektiv, men som er ganske langt fra en aktuel samfundsdebat om danske forhold. Det er heller ikke nødvendigvis temaer, der gives et didaktisk perspektiv. Det er derimod temaer som forbuddet mod tortur, dødsstraf eller menneskerettigheder som en vestlig konstruktion.

6.2.3 MENNESKERETTIGHEDER I ET PROFESSIONSPERSPEKTIV

Hovedparten af læreruddannerne er ikke inde på menneskerettigheder i et lærerprofessionsperspektiv, men fokuserer udelukkende på viden **OM** menneskerettigheder. I fokusgruppeinterviewene gives et eksempel på et tværprofessionelt samarbejde på en professionshøjskole, hvor man har arbejdet med menneskerettigheder i et professionsperspektiv.²⁰⁵ I dette eksempel gik den pågældende læreruddanner sammen med en underviser fra en pædagoguddannelse om at udvikle et forløb om medborgerskab og menneskerettigheder. Her inddragede underviserne så vidt muligt menneskeretlige principper som retningslinjer, også i det pædagogiske arbejde. F.eks. i forhold til at belyse dilemmaer i afvejningen mellem den enkeltes interesser og rettigheder i forhold til fællesskabet. Ved at inddrage menneskerettighederne til at besvare særlige problemstillinger i det pædagogiske arbejde, uddannes lærerstudende til i deres kommende lærerprofession, at styrke elevernes færdigheder **TIL** at respektere og overholde andres rettigheder. I forløbet fik de lærerstudende også viden om menneskerettigheder, og menneskerettighederne blev anvendt til at sætte etiske dilemmaer op i en politisk og juridisk ramme. Dette er et eksempel på, at menneskerettighederne udfoldes i et professionsperspektiv, og at der i højere grad end ellers uddannes **OM**, **GENNEM** og **TIL** menneskerettigheder.

Udover dette eksempel er der kun få eksempler på, at menneskerettigheder italesættes i et professionsperspektiv. Undervejs i en af fokusgrupperne siger en underviser fra de pædagogiske fag f.eks., at samtalen får hende til at tænke på, at det vil være oplagt at inddrage FN's Børnekonvention og menneskerettighederne som et analytisk perspektiv i psykologi i forbindelse med spørgsmål om inklusion i skolen, hvilket ikke er noget, hun tidligere har gjort.

Undervisning i menneskerettigheder i et professionsperspektiv kan ifølge flere undervisere i de pædagogiske fag være med til at afklare, at nogle pædagogiske tilgange er mere hensigtsmæssige end andre. F.eks. vælger nogle lærerstuderende "at bekende sig til 'fejlfinding' hos elever" frem for at give udtryk for at ville arbejde med anerkendende pædagogik. Ifølge en læreruddanner vil et menneskeretligt perspektiv i undervisningen:

” (...) være med til at løfte undervisningen og bestemme, at nogle pædagogiske tilgange er mere hensigtsmæssige end andre. Ikke fordi jeg (som læreruddanner, red.) siger det, og det er min personlige præference at arbejde med anerkende pædagogik, men fordi menneskerettighederne siger, at mangfoldighed skal værdsættes. F.eks. i forhold til inklusion og arbejdet med anerkendelse og mangfoldighed i folkeskolen.”

Lærerne i de pædagogiske fag giver endvidere udtryk for, at de arbejder med normer i skolen og samfundet f.eks. i forhold til køn. En læreruddanner siger:

” Det er selvfølgelig noget, vi arbejder med. De lærerstuderendes forforståelser om køn og etnisk baggrund er jeg inde på i min undervisning. Men om vi som sådan arbejder med det på tværs af diskriminationsgrunde, sådan som du spørger til, nej, det gør vi ikke. Altså, der er opstået dialog i undervisningen om hadforbrydelser, men ikke i forhold til pædagogik og lærergerningen.”

En anden læreruddanner fortæller, at hun i et forløb fokuserede på, at de lærerstuderende skulle kunne koble folkeskolens praksisformer til FN's Børnekonvention. Bortset fra de ovenfor nævnte eksempler tegner der sig et billede af, at den dimension af undervisningen, der vedrører den lærerstuderendes kompetencer til at anvende menneskeretlige principper og metoder i selve tilrettelæggelsen og gennemførelse af menneskerettighedsundervisning i en klasse eller på et hold på tværs af klasser i folkeskolen – og herunder de pædagogiske overvejelser i den forbindelse – ikke i særlig høj grad er genstand for fokus i læreruddannelsen.

6.2.4 KARAKTEREN AF UNDERVISNINGEN

En underviser i pædagogik siger om sin undervisning, at de studerende præsenteres for forskellige pædagogiske teorier, og at undervisning i menneskerettigheder ikke indgår direkte. Styrkelse af konkrete færdigheder til at omsætte teori til praksis – f.eks. at omsætte pædagogisk teori eller idehistorie til undervisning i menneskerettigheder i en folkeskoleklasse – er op til de lærerstuderende selv at opøve igennem f.eks. eksamensopgaver eller i praktikforløb. En anden læreruddanner mener imidlertid, at de øvelser, hun benytter i undervisningen med de lærerstuderende, ofte vil kunne "kalkeres" til de lærerstuderendes egen undervisning i folkeskolen, f.eks. i praktikforløb. Flere læreruddanner giver de studerende links til forskellige hjemmesider, der har undervisningsmateriale til brug i folkeskolen, fordi det er "svært at nå øvelser og cooperative learning". Cooperative learning indebærer blandt andet, at undervisningen organiseres på en måde, så strukturen giver mulighed for, at alle elever eller lærerstuderende kommer i dialog med andre om stoffet. Cooperative learning indebærer også, at strukturerne i undervisningen skal fordre, at hver eneste lærerstuderende engageres aktivt i læreprocesserne. Der er i alle fokusgrupperne enighed om, at det er svært at nå øvelser, der tematisk omhandler menneskerettigheder indenfor studieordningens rammer.

Flere af underviserne i KLM udlægger fokus for deres undervisning i menneskerettigheder til primært at have et dannelsesmål i forhold til dels de lærerstuderende selv og dels i forhold til de lærerstuderendes kommende arbejde som lærere i folkeskolen. Den dannelse, læreruddannerne kæder sammen med undervisning i menneskerettigheder, svarer til dannelse til 'demokratisk medborgerskab'. Medborgerskabsundervisning og dannelse til 'demokratisk medborgerskab' er som præsenteret tidligere ofte betydeligt overlappende med menneskerettighedsundervisning. Men hvor medborgerskabsundervisning ofte tager udgangspunkt i forberedelse til at kunne tage aktiv del i demokratiet, vil tilgangen i menneskerettighedsundervisning typisk i højere grad tage udgangspunkt i, at de lærerstuderende skal kende deres rettigheder og pligter og som kommende undervisere skal kunne tilrettelægge og gennemføre undervisningen på måder, der respekterer de involveredes rettigheder. Det vil sige, at de lærerstuderende **GENNEM** deres undervisning skal kunne bidrage til at fremme en "universel menneskerettighedskultur", sådan som det f.eks. benævnes i Europarådets Charter om uddannelse til demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder.²⁰⁶

Den demokratiske dannelse kan ifølge en læreruddanner betragtes som en forudsætning for, at den lærerstuderende som færdiguddannet lærer kan praktisere den dannelse af børn og unge i folkeskolen, som folkeskolens formål lægger op til. Imidlertid rejser dette perspektiv et spørgsmål om, hvilken kompetence de kommende lærere får i forhold til at tilrettelægge og gennemføre kvalificeret undervisning i menneskerettigheder. Det vil sige undervisning, der fokuserer på, at eleverne skal kunne nyde deres rettigheder i en demokratisk retsstat og værdsætte mangfoldighed. Blandt andet fordi undervisning i menneskerettigheder tillige har fokus på viden og færdigheder i forhold til at kunne nyde, udøve og respektere andres rettigheder, og herunder sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder.

Der er flere af læreruddannerne, der siger, at undervisningen skal bidrage til, at de lærerstuderende når længere end den forforståelse, som hovedparten af studerende møder op med, dvs. en forståelse af, at menneskerettighederne er "selvfølgelige." En læreruddanner siger f.eks.:

” Det forudsætter kendskab til konkrete øvelser og faktisk viden om menneskerettigheder, hvis menneskerettighederne skal gøres 'ikke-selvfolgelige' og interessante at tage op. Artiklerne er ikke interessante at beskæftige sig med, hvis ikke man kender en kontekst, man kan sætte dem ind i og præsentere de lærerstuderende for. Fordi det er svært virkelig at sætte spørgsmålstejn ved det 'selvfølgelige' i menneskerettigheder, er det mit store kors at undervise i menneskerettigheder.”

Læreruddannerne fortæller gennemgående, at det er vanskeligt at finde den interessante og relevante vinkel på menneskerettigheder i et aktuelt perspektiv. Ifølge hovedparten af læreruddannerne i KLM og samfundsfag kan det hurtigt blive en overordnet og ukritisk snak om, hvor langt Danmark er kommet med beskyttelse eller implementering af menneskerettigheder i forhold til andre lande. Flere undervisere udtrykker, at det kræver "det ekstra" at kunne perspektivere etiske dilemmaer til gældende menneskeretlige standarder og afvejninger mellem hensyn, således at man kommer udover, "hvad man selv eller eleverne synes, er rigtigt eller forkert, godt eller skidt." En læreruddanner forklarer, at:

” Den studerende vil godt kunne sige nej til spørgsmålet, om de ud fra den etikøvelse (som vedkommende har beskrevet, red.) bliver undervist i menneskerettigheder, fordi det ligger implicit i meget af undervisningen i f.eks. samfundsfag, dansk, historie, kristendoms-kundskab/religion eller KLM. På grund af at der kun er få lektioner til at behandle emnet, bliver det nogle gange behandlet implicit.”

Når mange af de lærere i folkeskolen, der citeres i det indledende afsnit i dette kapitel, ikke kan erindre, at de har modtaget undervisning i menneskerettigheder i deres grunduddannelse, kan det således være, fordi emnet har været behandlet indirekte i undervisningen.

Ifølge den læreruddanner, der arbejder med efter- og videreuddannelse på en professionshøjskole, udbydes der, så vidt hun ved, ikke efteruddannelse, der omhandler menneskerettigheder. De elementer, der har været i de kurser, der omfatter f.eks. interkulturel pædagogik og dansk som andetsprog, og hvor menneskerettighederne kunne tænkes at være med til perspektivere særlige problemstillinger i det pædagogiske arbejde, er ifølge den pågældende underviser "blevet skåret gevaldigt". Dette er ifølge underviseren sket til fordel for en prioritering af den lingvistiske dimension af børns andetsprogstilegnelse. Læreruddannerne på grunduddannelsen, der deltager i samme fokusgruppeinterview, tilkendegiver, at dette også er deres opfattelse af emneprioriteringer i lignende fag og kurser i rammerne for læreruddannelsen. Dels hvad angår indholdsbeskrivelser af fag i Bekendtgørelse nr. 562, dels lokale prioriteringer af kurser på professionshøjskolerne.

6.3 LÆRERUDDANNERNES MOTIVATION

Læreruddannerne i KLM-faget giver udtryk for, at menneskerettigheder og Oplysningstiden udgør en væsentlig del af det tankegods, som samfundet og grundskolen bygger på i dag. I disse fortællinger er menneskerettigheder indirekte til stede i en del af den undervisning, der foregår i folkeskolen og i læreruddannelsen. Dette er ifølge flere af læreruddannerne en væsentlig motivation for at undervise i menneskerettigheder. Imidlertid er der ifølge en af underviserne en gruppe af lærerstuderende, som giver udtryk for, at menneskerettigheder ikke nødvendigvis er et fælles værdisæt, alle deler:

” Nogle menneskerettighedsdiskussioner er ret akutte i sådan en mangfoldig læreruddannelse, som vi har, med mange forskellige religiøse og kulturelle forankringer. Der er nogle gange nogle meget kritiske indstillinger overfor menneskerettigheder som en vestlig konstruktion. Deri ligger der nogle væsentlige, men også ret vanskelige diskussioner. Det er en udfordring, vi kommer til at møde mere og mere.”

” Nogle grupper af lærerstuderende anerkender ikke nødvendigvis menneskerettighederne som en ramme for forhandling i skolen eller i verden. Det er ikke en selvfølge, at de (menneskerettighederne, red.) er noget, de bakker op om.”

I forhold til den virkelighed, de lærerstuderende forventes at komme til at møde som kommende lærere i folkeskolen, oplever læreruddannerne, at de lærerstuderende vil møde modstand fra nogle forældregrupper, når de tager dilemmaer op, der vedrører menneskeretlige problemstillinger:

” På forældresiden (som de lærerstuderende møder i deres praksis, red.) kan der være meget divergerende holdninger. Det er her væsentligt at forstå, at menneskerettigheder ikke nødvendigvis er et grundlag, vi deler. Det stiller nogle didaktiske udfordringer (til de nyuddannede lærere, red.), som så foregår i det felt, som handler om samvittighedsfrihed og politisk holdningsfrihed og ytringsfrihed.”

Underviserne giver med andre ord udtryk for, at de opfatter, at der er behov for at undervise i menneskerettigheder som ”en grundsten i det danske demokrati”, som en læreruddanner udtrykker det. Dels fordi indstillingen blandt nogle lærerstuderende er, at de internationale og regionale konventioner om menneskerettigheder er noget, der ”kan vælges til og fra efter forgodtbefindende”. Dels fordi de lærerstuderende i deres kommende

møde med en mangfoldig elev- og forældregruppe vil møde forskellige normer, familieformer og indstillinger til f.eks. balancen mellem ytringsfrihed og forbuddet mod diskrimination. I forhold til at menneskerettighederne står svagt i det officielle curriculum for læreruddannelsen siger en læreruddanner:

” (...) det kommer bag på de lærerstuderende, at overholdelsen af Børnekonventionen ikke er til diskussion, men et grundlag, de er forpligtiget på. Det er der meget få af dem, som ved på forhånd. Det er en pointe, som er kommet til at stå stærkere indenfor de sidste par år.”

På spørgsmålet om, hvorfor FN's Børnekonvention er kommet til at stå stærkere i læreruddannelsen, gives ingen entydige svar. Det kan dog hænge sammen med den overordnede betragtning, der går igen i fokus-gruppeinterviewene – at menneskerettigheder har fået større prioritet i undervisningen på grund af indarbejdelsen af menneskerettigheder i KLM og samfundsfag i 2006, samt at FN's Verdenserklæringen om menneskerettigheder (1948) er blevet et punkt i Historiekanonen i folkeskolen. Derudover er der ifølge en KLM lærer der også er censor i KLM-faget, nogle undervisere i KLM, der opgiver Demokratikanonen i deres læseplaner. Demokratikanoen indeholder et punkt om Europarådet og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Ifølge den pågældende læreruddanner kan Demokratikanonen, der dog ikke er en forpligtigende del af Fælles Mål, og derfor er at betragte som enhver anden tekst, være en årsag til, at menneskerettighederne står stærkere end tidligere.

Læreruddannernes erfaring med en oplevet modvilje blandt nogle grupper af lærerstuderende mod menneskerettigheder som et grundlag for dannelsen i folkeskolen, og en grundsten i det danske demokrati, udfordrer i høj grad fortællingen blandt undviserne om, at menneskerettigheder er "implicit" og "indirekte" i undervisningen, f.eks. i de pædagogiske fag.

Dette gælder særligt, hvis sådanne grupper af lærerstuderende er talrige og/eller dagsordensættende blandt de studerende. Denne erfaring udfordrer ligeledes udsagnene blandt de færdiguddannede lærere om, at menneskerettigheder f.eks. "gennemsyrrer" folkeskolen.

6.4 FAGLIGT MILJØ OM UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Læreruddannerne fortæller, at de oplever, at udvekslingen af materialer og god undervisningspraksis om menneskerettigheder blandt læreruddannere finder sted i meget lille grad, og at det opstår mere eller mindre tilfældigt. Den enkelte undervisers undervisningsplaner bliver på de fleste institutioner gjort tilgængelig for kollegaerne, men det medfører tilsyneladende ikke faglig dialog og sparring om undervisning i menneskerettigheder. Dette adskiller sig dog ikke, ifølge læreruddannerne, fra status for det faglige miljø om andre emner og områder i læreruddannelsen. De interviewede undervisere betegner de faglige miljøer, hvor undervisning i menneskerettigheder kunne indgå, som opsplittede og individualiserede. Deltagelsen i fokusgrupperne inspirerer ifølge flere af deltagerne til mere sparring på feltet, som oftest begrænser sig til korte uformelle møder på gangen. En underviser udtrykker det således:

” Jeg oplever, at ingen af mine kollegaer byder ind, når jeg lægger op til et samarbejde om, hvordan vi kan leve op til, at menneskerettigheder er blevet en del af fokus i KLM. Det er i øvrigt ikke skrevet ind i nogen af de øvrige fællesfags kompetencemål. Det burde være et fælles projekt, men den tanke er fraværende, og der sker meget lidt faglig udveksling.”

Det samarbejde om undervisning i menneskerettigheder, som læreruddannerne trods alt beskriver, er samarbejde om produktion af fagbøger til undervisning på læreruddannelsen. En af underviserne siger, at hun opfatter

det at skrive grundbøger til f.eks. KLM-faget som en slags efteruddannelse. Derudover er der kun få af deltagerne, som har modtaget efter- eller videreuddannelse i undervisning i menneskerettigheder. Det er dog indtrykket, af flere KLM-undervisere har taget en master i medborgerskab fra Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU). Af et af interviewene fremgik det, at der ikke var gensidigt kendskab til, at deltagerne samtidig var involverede i forskellige fagbogsprojekter til faget KLM.

Ifølge læreruddannere i to af fokusgrupperne er der ikke i tilstrækkelig grad et fælles sprog vedrørende menneskerettigheder og undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen. Hverken blandt eleverne, læreruddannerne selv, de lærerstuderende eller lærerne ude i folkeskolen. Ifølge de læreruddannere, der i fokusgrupperne delte denne observation, er årsagen, at de aktuelle tekster, der anvendes i læreruddannelsen, oftest ikke omhandler didaktikken og organiseringen af undervisning i menneskerettigheder, dvs. **GENNEM**-dimensionen.

Mange grundbøger og materialer om menneskerettigheder, der bliver anvendt i undervisningen i læreruddannelsen, behandler ifølge læreruddannerne menneskerettigheder i et idehistorisk perspektiv.²⁰⁷ I relation til definitionen på undervisning i menneskerettigheder i FN's erklæring fra 2011 fokuserer de aktuelle tekster om menneskerettigheder, der anvendes i læreruddannelsen, i langt overvejende grad på undervisning **OM** menneskerettigheder. Dermed inddrages menneskerettighederne i mindre grad, i forhold til hvordan den lærerstuderende kan tilrettelægge læreprocessen, lede klasserummet, og i forhold til hvorledes menneskerettigheder kan være med til at besvare særlige problemstillinger i det pædagogiske arbejde. Derimod er indtrykket, at undervisningen i KLM i praksis også medtager undervisning **TIL** menneskerettigheder. Det vil sige

refleksioner over de værdier og principper, menneskeretten er bygget på, og som de lærerstuderende som kommende lærere skal kunne forberede eleverne i folkeskolen til. Om end dette i nogle af læreruddanneres gengivelser af egen undervisning, beskrives som, at menneskerettighederne er en "underliggende" eller "implicit" dimension, når det gælder opsamling på interaktive øvelser og refleksioner over værdier og holdninger.

6.5 LÆRERUDDANNELSEN AF 2013

Der er forskellige syn på, om den nye læreruddannelse af 2013 vil styrke undervisning i menneskerettigheder i læreruddannelsen. Fra læreruddannere i de pædagogiske fag lyder det, at den større kobling mellem teori og praksis og det øgede fokus på inklusion ('inklusion' eller 'inkluderende' optræder nu 23 gange i modsætning til 3 gange, som tilfældet er i den tidligere bekendtgørelse), kan styrke undervisningen i menneskerettigheder.²⁰⁸ Ifølge en læreruddanner forudsætter dette dog, at menneskerettighederne inddrages i forhold til den inklusionsdagsorden, der er sat i den nye læreruddannelse, og anvendes som retningslinjer i det pædagogiske arbejde i relation hertil.

Som udredt i kapitel 6 skal lærerstuderende i det nye fællesfag pædagogik og lærerfaglighed under kompetenceområdet specialpædagogik have viden om 'internationale hensigtserklæringer' (i modsætning til det noget mere specifikke 'internationale deklARATIONER og konventioner'). Ifølge underviserne i de pædagogiske fag vil det være oplagt, at de lærerstuderende under dette vidensmål får viden OM menneskerettigheder, herunder FN's Børnekonvention og Salamanca-erklæringen om inklusion. I de pædagogiske fag er det som nævnt tidligere i dette kapitel kun en underviser i psykologi, der er inde på et af disse emner, nemlig Salamanca-erklæringen om principper, politik og praksis for specialundervisning. Samtidig italesætter

læreruddannerne i de pædagogiske fag, at der i den nye læreruddannelse er et styrket fokus på inklusion, som kan bevirke, at der kommer et fælles sprog om menneskerettigheder i læreruddannelsen og i folkeskolen. Underviserne udtrykker dog usikkerhed overfor, hvordan opgaven gribes an.

Ifølge hovedparten af læreruddannerne i linjefagene og KLM er det for tidligt at vurdere, om den nye læreruddannelse vil styrke eller svække undervisning i menneskerettigheder i læreruddannelsen. Det skyldes, at den nye læreruddannelse bygger på et ideal om deregulering, og at alle lokale studieordninger i højere grad end nu vil tage sig forskelligt ud. Samtidig er der lagt op til, at de lærerstuderende skal studere mere selv ud fra en såkaldt 'studieaktivitetsmodel'. Der er ifølge læreruddannerne dog ikke noget i lovgivningen, der underbygger, at dette sker, og nogle er nervøse for en udvikling henimod en rolle som kontrollør mere end en rolle som læreruddannere. Der er også bekymringer om tiden til at "nå omkring menneskerettighederne":

” I forhold til om menneskerettigheder lægger op til en bestemt undervisningsmetode, vil det være relevant at se på, at det i højere grad nu bliver læreruddannerens rolle at være kontrollør. Den dialogiske undervisning bliver der mindre af.”

” Det, der skal bekymre jer (Institut for Menneskerettigheder, red.), er, om der er sikret rammer til tilstrækkelig behandling af menneskerettighederne. Og det kan også bekymre os andre. Der tegner sig et billede af, at KLM er gået fra at udgøre 17 ECTS-point til kun 10 eller 12 ECTS-point for at gå til eksamen. Dette gælder f.eks. de to største university colleges, nemlig VIA University College og University College Copenhagen.”

Hvor læreruddannelsesreformen for nogle fag og ifølge nogle læreruddannere kan betyde en forringelse af undervisning i menneskerettigheder, giver læreruddannerne i de pædagogiske fag, der i forvejen ikke bedriver undervisning i menneskerettigheder, udtryk for, at der på deres fagområder kan være tale om en styrkelse af undervisning i menneskerettigheder. Det siger de med henvisning til, at den nye læreruddannelse lægger op til, at der laves tværfaglige moduler sammen med andre fag, hvor blandt andet faget KLM vil kunne indgå. Dette afhænger dog af, hvad den enkelte professionshøjskole lægger ind i de tværfaglige moduler, og hvordan den enkelte lærerstuderende vælger fag.

6.6 MENNESKERETTIGHEDER I PROFESSIONSHØJSKOLERNES VIRKE

På spørgsmålet, om menneskerettigheder og herunder sikring af lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø er emner, der på den ene eller anden måde er relevante for læreruddannelsen, nævner deltagerne i fokusgrupperne en række forskellige initiativer, der vedrører lærerstuderende. Af samtalerne fremgår det, at disse initiativer ofte er målrettede særlige grupper af lærerstuderende. Det er f.eks. gruppen af tosprogede lærerstuderende, gruppen af mandlige lærerstuderende eller gruppen af internationale studerende.

Der er enighed blandt læreruddannerne om, at det er vigtigt at arbejde med mangfoldighed. Dels i forhold til studentergrundlaget og dels i forhold til praktiksituationer, og endelig når de lærerstuderende senere skal udfylde lærerprofessionen. Men på nogle læreruddannelsessteder er det ifølge nogle læreruddannere en udfordring at arbejde med mangfoldighed, fordi den etniske sammensætning af studerende er relativt homogen. Det gør sig også ofte gældende for de folkeskoleklasser, som de selv

samme lærerstuderende kommer i praktik i. Samtidig giver deltagerne fra tre af de fire professionshøjskoler udtryk for, at mangfoldighed ikke er et strategisk prioriteret område hos deres ledelser. Fra læreruddannere fra to af professionshøjskolerne refereres der til situationer, hvor der ligefrem synes at være et ønske om at nedtone spørgsmål om mangfoldighed. Ifølge flere af læreruddannerne fra samme fokusgruppeinterview er det ikke kun i professionshøjskolernes ledelse, at overvejelser i forhold til mangfoldighed negligeres:

- ” Da vi var igennem en fusion, opstod der nogle udfordringer. Der var en frygt for, at vi endelig ikke skulle lanceres på mangfoldighed. Så ville vi få for mange tosprogede, og vi skulle endelig ikke komme over en vis procentdel. Nogle af os havde en oplevelse af, at vi virkelig skulle bruge albuerne for at få ledelsen i tale. Men der har dog været visse tiltag i form af pædagogiske dage. Men jeg mener ikke, at der er kommet et fælles fodslag omkring det.”
- ” Strategier og handlingsplaner i forhold til øget mangfoldighed hører til i kategorien 'nice to have', i modsætning til kategorien 'need to have'.”
- ” Problemer, som omhandler holdninger til mangfoldighed, er både på ledelsesniveau, blandt læreruddannere, studerende, men det er altså også praktiksituationen, som vi jo ikke har magten over. Men hvor der kan være nogle formidlinger og diskussioner, som det kan være vigtigt at tale om. Det sker ikke i dag, det er ikke noget, vi som sådan taler om.”

En undersøgelse offentliggjort af Danmarks Evalueringsinstitut (EVA) i marts 2013 om frafald på læreruddannelsen ser blandt andet på, hvordan faktorer som køn, etnicitet, alder og kronisk sygdom kan have betydning for frafaldsrisikoen. Fra undersøgelsen ved vi, at kun 4 procent af de lærerstuderende er indvandrere og efterkommere fra ikkevestlige lande. Til sammenligning udgør etniske minoriteter cirka 10 procent af den samlede danske befolkning.²⁰⁹ Det tyder på, at der kan være forskellige faktorer, enten blandt etniske minoriteter eller i læreruddannelsen, der gør det mindre attraktivt at søge lærerprofessionen. Den relativt sparsomme forskning i mangfoldighed i læreruddannelsen tyder dog på, at den lave repræsentation af etniske minoriteter i læreruddannelsen og lærerfaget kan skyldes en manglende italesættelse af minoritets- og majoritetsrelationer i læreruddannelsen. Forklaringen skulle ifølge forskningen være, at det er vanskeligt for studerende med etnisk minoritetsbaggrund at udvikle en læreridentitet indenfor rammerne af læreruddannelsen.²¹⁰

Undersøgelsen fra Danmarks Evalueringsinstitut, der vedrører frafald på læreruddannelsen, viser, at mænd har en større frafaldsrisiko end kvinder. Den viser også, at unge studerende har større frafaldsrisiko end ældre studerende, og at studerende med en kronisk sygdom har større frafaldsrisiko end studerende uden kronisk sygdom. Derudover viser undersøgelsen, at indvandrere og efterkommere fra ikkevestlige lande har en mindre frafaldsrisiko end etniske danskere.²¹¹ Det vil med andre ord sige, at der, i forhold til frafald i læreruddannelsen, er forskellige tendenser, der gør sig gældende for forskellige grupper af lærerstuderende.

Læreruddannernes fortællinger om professionshøjskolernes initiativer vedrørende frafald og trivsel vedrører grupper af personer, som initiativer er målrettet mod. De tiltag mod frafald og for trivsel i læreruddannelsen, som læreruddannerne fortæller om, omhandler inklusion af mænd og drenge

i blandt andet læreruddannelsen, studerende, der er tosprogede, eller udenlandske studerende. Ud fra hvad læreruddannerne i fokusgrupperne fortæller, anvendes forskellige betegnelser relateret til ligeværd og lige muligheder, afhængig af hvilke grupper af lærerstuderende et givet initiativ rettes mod. Taler læreruddannerne om 'inklusion', er det i reglen inklusion af elever med indlæringsvanskeligheder i den almindelige undervisning i grundskolen, men det handler også om inklusion af lærerstuderende med handicap. Taler læreruddannerne om 'mangfoldighed', drejer samtalen derimod som regel ind på de tosprogede studerende. Taler de om 'repræsentation', drejer samtalen ind på køn.

Imidlertid har flere underviser observeret, at de lærerstuderende reagerer positivt overfor initiativer, der tilbydes alle, og som ikke kun er for dem, der på den enkelte professionshøjskole anses som værende en udsat gruppe i forhold til frafald og trivsel. En underviser siger:

” Der eksisterede på (anonymiseret uddannelsessted, red.) et netværk for tosprogede, fordi man ønskede flere tosprogede studerende. Men det virkede ikke. Nu er der et skriveværksted, som er for alle. De tosprogede ønskede ikke at skille sig ud fra de andre lærerstuderende.”

Af konkrete tiltag nævner læreruddannerne et projekt om udsatte drenge og mænd i folkeskolen og på læreruddannelsen, initiativer fra en studievejledning på en professionshøjskole, der skal samle studerende op, der af forskellige grunde ikke falder til, eller som oplever at blive ekskluderet. Denne sociale opsamling foregår f.eks. omkring fælles mad. De næver også systematiske opfølgninger på studerende, der melder sig ud af studiet, studievejledernes studiefremmende samtaler, undervisningsevalueringer og studentertilfredshedsundersøgelser. I de sidstnævnte fremgår det af samtalen,

at der aktuelt ikke spørges til oplevelser, der kunne vedrøre oplevelser af diskrimination. Deltagerne i fokusgruppen bliver enige om, at det burde indgå. Andre tiltag, der nævnes, er tutorer, som skal opfange eksklusionsmekanismer blandt lærerstuderende, en international uge, der blandt andet skal integrere de internationale lærerstuderende, samt integration mellem pædagog- og lærerstuderende på uddannelserne.

6.7 OPSUMMERING

I dette kapitel er udredt, hvordan læreruddannere oplever karakteren af og variationen i undervisningen i menneskerettigheder i læreruddannelsen. Det er endvidere undersøgt, hvordan de vurderer vilkårene for undervisning i menneskerettigheder i den aktuelle læreruddannelse, og hvordan de ser de rammer, for undervisning i menneskerettigheder, som den nye læreruddannelse af 2013 sætter for undervisningen af kommende lærere i folkeskolen. Endelig er det undersøgt, hvordan deltagerne i de tre fokusgruppeinterviews oplever, at professionshøjskolerne forholder sig til menneskerettigheder og herunder lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø i institutionernes praksis.

Undervisningen i menneskerettigheder gribes vidt forskelligt an og har forskellig prioritet hos den enkelte underviser. Dette gælder også i de fokusgrupper, hvor der har været deltagere, der har undervist i samme fag og på samme professionshøjskole. Dog er det et fællestræk for de fleste, at de ikke inddrager menneskerettigheder i et professionsperspektiv. Det kunne blandt andet være i forhold til hvordan menneskerettighederne kan indgå i undervisningen som retningslinjer i det pædagogiske arbejde. Herunder, hvordan menneskerettighederne kan være med til at besvare svære dilemmaer mellem f.eks. hensynet til den enkelte elev overfor hensynet til klassens trivsel og de øvrige elever.

I KLM og linjefagene refereres til forskellige erklæringer og konventioner om menneskerettigheder. Menneskerettighederne behandles dog primært i et idehistorisk perspektiv og indgår også indirekte uden benævnelse af 'rettigheder' eller 'menneskerettigheder' i forhold til debatter om aktuelle samfundsmæssige spørgsmål. En enkelt læreruddanner er i sin undervisning inde på de systemer, der overvåger, at staterne overholder menneskerettighederne. Det er i samfundsfag. De didaktiske og pædagogiske overvejelser om videns- og færdighedsmål og undervisningsmetoder, der tager hensyn til f.eks. studentergrundlaget i forbindelse med tilrettelæggelse og gennemførelse af undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen, er ifølge de interviewede undervisere ikke i særlig høj grad genstand for undervisningen i læreruddannelsen. Det fremgår endvidere af samtalerne i fokusgrupperne, at der er stor forskel på kvaliteten af den undervisning i menneskerettigheder, læreruddannerne beretter om. For de læreruddannere, der ikke har forudsætninger for at undervise i menneskerettigheder fra f.eks. en master i medborgerskab, forbliver undervisningen om menneskerettigheder ofte på et overordnet plan.

Det empiriske materiale viser således, at underviserne generelt opfatter, at de eksisterende nationale styringsdokumenter og lokale bekendtgørelser på uddannelsesstederne sætter vanskelige betingelser for undervisning i menneskerettigheder. Imidlertid tegner der sig et billede i fokusgruppeinterviewene af, at vidensniveauet ofte har fokus på menneskerettigheder som en ide og som noget, man diskuterer i et perspektiv af politiske holdninger og værdier. Frem for at undervisning i menneskerettigheder også handler om konkrete principper, rettigheder og beskyttelsesmekanismer nationalt såvel som internationalt.

Når refleksionsniveauet bringes i spil, og de lærerstuderende skal forholde sig til dilemmaer gennem f.eks. kooperativ learning-øvelser, sker det

ifølge læreruddannerne ofte, at disse dilemmaer ikke sættes ind i en menneskeretlig ramme. Derfor sker undervisningen **TIL** menneskerettigheder ofte indirekte. Det betyder, at de lærerstuderende i undervisningen ikke nødvendigvis opnår kompetence til at kunne agere på måder, hvor de får kendskab til konkrete rettigheder eller beskyttelsesmekanismer, eller sættes i stand til at nyde og udøve egne rettigheder og respektere andres rettigheder, som det også formuleres i FN-erklæringen.²¹² Det betyder også, at den del af **GENNEM**-dimensionen, der omhandler læringsmetoder, sjældent forekommer i læreruddannelsen med direkte reference til menneskerettighederne.

Det meste af den undervisning, som læreruddannerne fortæller om, reflekterer det officielle curriculum for de fag, deltagerne underviser i, ligesom det også synes i overensstemmelse med rammerne, at menneskerettigheder bliver behandlet som en indirekte dimension i undervisningen under andre temaer i de pædagogiske fag på nær i psykologi. Hvorvidt der undervises i f.eks. FN's Børnekonvention har derfor hidtil været vilkårligt og afhængigt af, om det har været prioriteret af den enkelte underviser.

Læreruddannerne fortæller, at der generelt er meget lidt faglig sparring om planlægning, gennemførelse og erfaringer med undervisning på læreruddannelsesstederne. Dette gælder i særdeleshed for undervisning i menneskerettigheder, som ifølge underviserne ikke har status som et specifikt tema, der samarbejdes om. Motivationen til undervisning i menneskerettigheder er for deltagerne i fokusgrupperne forbundet med den dannelse, de studerende skal igennem, så de som uddannede lærere kan udfylde professionen i henhold til folkeskolens formål. Nogle læreruddannere beretter imidlertid om, at der er lærerstuderende, der forholder sig kritisk til menneskerettigheder som en ramme for

forhandling i skolen, samfundet og verden i øvrigt, og de fortæller, at menneskerettighederne ikke nødvendigvis udgør "et fælles værdisæt" eller "forståelsesramme" som deles eller accepteres af alle grupper af lærerstuderende.

Undervisning i menneskerettigheder kan i teorien ifølge læreruddannere fra de pædagogiske fag være med til at løfte undervisningen og bestemme, at nogle pædagogiske tilgange er mere hensigtsmæssige end andre i forhold til f.eks. inklusion og arbejdet med anerkendelse og mangfoldighed i folkeskolen. Flere læreruddannere fra især KLM-faget ser det som en udfordring, at tiden til at undervise i menneskerettigheder bliver reduceret med den nye reform, mens læreruddannere fra de pædagogiske fag udtrykker, at de tværgående moduler i princippet kan skabe plads for en etablering af undervisning i menneskerettigheder.

Menneskerettigheder og sikring af lige muligheder i læreruddannelsesstedernes samlede virksomhed har ifølge læreruddannerne på forskellige vis aktualitet på læreruddannelsesstederne. Nogle undervisere beretter, at uddannelsernes daglige ledelse ikke har prioriteret at sætte fokus på mangfoldighed, fordi der ifølge underviserne ikke har været ønske om at tiltrække tosprogede lærerstuderende. I nogle af samtalerne refereres der til, at der er en ureflekteret majoritetskultur i forhold til den pædagogiske praksis på professionshøjskolerne, som de i særlig grad møder blandt ledelsen. Initiativer, der ifølge læreruddannerne skal sikre lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø, er tiltag mod frafald og for fastholdelse. Det fremgår, at der i undervisningsevalueringer og studentertilfredshedsundersøgelser ikke aktuelt spørges til oplevelser vedrørende lige muligheder på baggrund af menneskerettens diskriminationsgrunde.

SAMMENFATNING

Institut for Menneskerettigheder har i efteråret 2012 og foråret 2013 gennemført denne udredning af undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen i Danmark.

Baggrunden for dette initiativ er FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder fra 2011 og Europarådets Charter om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder fra 2010. FN's erklæring giver en definition af undervisning i menneskerettigheder som består af tre dimensioner, nemlig undervisning **OM**, **TIL** og **GENNEM** menneskerettigheder. Erklæringen minder således medlemsstaterne om ikke bare forpligtigelsen til, at deres befolkninger får viden **OM** FN's menneskerettighedskonventioners indhold og kommer til at kende til de systemer, der beskytter og udvikler menneskerettighederne.²¹³ Den påpeger også, at befolkningerne skal kunne handle i overensstemmelse med menneskerettighederne. I erklæringen beskrives det som undervisning **TIL** menneskerettigheder. Kendskab til menneskerettighederne er med andre ord ikke tilstrækkelig. Historien har vist, at der er behov for en uddannelsesindsats, der giver kompetence til at handle, hvis man oplever, at egne eller andres rettigheder krænkes. Derfor peger erklæringen også på behovet for, at undervisning i menneskerettigheder får en plads i de formelle uddannelsessystemer. Endelig fremhæver erklæringen, at undervisning i menneskerettigheder skal foregå på måder, der respekterer elevs såvel som underviseres rettigheder i uddannelsessystemet og i

undervisningssituationen. I erklæringen beskrives det som undervisning **GENNEM** menneskerettigheder.

Denne udredning undersøger undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen ud fra ovenstående definition om undervisning i menneskerettigheder fra FN. Den retlige udredning af undervisning **GENNEM** menneskerettigheder er afgrænset til at belyse de internationale rammer for adgang til uddannelse uden diskrimination samt lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø i undervisningen. I den empiriske analyse er der spurgt ind til, hvordan lærere og læreruddannere oplever, at menneskerettigheder, og herunder lige muligheder, indgår i institutionernes samlede virksomhed, og hvilke didaktiske og pædagogiske overvejelser de gør sig i relation til at undervise i menneskerettigheder.

Forud for erklæringen ligger tidligere beslutninger i FN's generalforsamling om at fremme udviklingen af undervisning i menneskerettigheder i medlemsstaterne. Blandt andet gennem et Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, der blev igangsat i 2005. Verdensprogrammet har hidtil bestået af to faser, og en tredje fase er under udvikling. Den første fase anbefaler medlemsstaterne at gøre status og kortlægge undervisning i menneskerettigheder i landenes grundskole og læreruddannelse og i forlængelse heraf at udvikle og implementere en national strategi på området, som gør det muligt systematisk at monitorere indsatsen. Den anden fase anbefaler samme fremgangsmåde i forhold til de mellemlange og videregående uddannelser. Da der ikke hidtil er gjort status over undervisning i menneskerettigheder i det nationale curriculum for henholdsvis folkeskolen og læreruddannelsen, og af gennemførelse af undervisning i menneskerettigheder i praksis i den danske folkeskole og læreruddannelse, afsatte Institut for Menneskerettigheder derfor i 2012 midler til at gennemføre denne udredning på området.

Formålet med udredningen er således at tilvejebringe viden om undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen, der kan kvalificere det grundlag, hvorpå regeringen og andre aktører kan tage stilling til, hvorvidt undervisning i menneskerettigheder i det officielle curriculum og indsatsen i praksis er tilstrækkelig, eller om den bør styrkes i lyset af resultaterne i denne udredning og anbefalingerne fra FN, Europarådet og EU vedrørende undervisning i menneskerettigheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø.

De nationale rammer for begge uddannelser har ændret sig undervejs i udredningsarbejdet. De bestemmelser, som er offentliggjort ved redaktionen af afslutning i juni 2013, er inddraget i udredningen. Dette drejer sig om aftale om et nyt fagligt løft af folkeskolen og bekendtgørelse for læreruddannelsen af 2013.

Praksisniveauet er både kortlagt ved hjælp af en spørgeskemaundersøgelse udsendt til 1200 lærere og besvaret af 445 og ved hjælp af 13 fokusgruppeinterviews på folkeskoler i ni kommuner med i alt 50 lærere samt tre fokusgruppeinterviews med 12 læreruddannere fra fire ud af landets syv professionshøjskoler, der uddanner lærere.

7.1 BESTEMMELSER FOR FOLKESKOLEN

Resultatet af udredningen af undervisning i folkeskolen viser, at menneskerettigheder er indskrevet som en forpligtigelse i historie i udkolingen. I samfundsfag indgår derudover bindende mål **OM** undervisning i en række grundlovssikrede rettigheder, herunder ytringsfrihed, religionsfrihed og retssikkerhed. Særligt den bindende del af Fælles Mål, som dækker de vigtigste faglige tekster til folkeskolens fag og emner, synes primært at lægge op til dannelse til demokratisk medborgerskab. Ligeværd, som der refereres til i folkeskolelovens formålsparagraf, er kun i mindre grad udfoldet i Fælles Mål.

I den vejledende del af Fælles Mål, er der flere steder nævnt, at lærerne kan vælge at undervise i menneskerettigheder, herunder i FN's Børnekonvention. I lyset af FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder savnes krav til elevernes viden om menneskerettigheder. Det vil sige en stærkere placering af undervisning **OM** menneskerettigheder, herunder om børns rettigheder, og om sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder. Der savnes endvidere krav i curriculum om undervisning **TIL** menneskerettigheder, det vil sige krav til konkrete færdigheder i forhold til elevernes dannelse op igennem hele skoleforløbet. Således at undervisningen i menneskerettigheder sker på et fagligt og informeret grundlag tilpasset alder og trin og med reference til de menneskeretlige forpligtelser, som Danmark har tilsluttet sig både nationalt og internationalt.

7.2 LÆRERNES OPFATTELSER AF PRAKSIS I FOLKESKOLEN

Den kvantitative del af undersøgelsen viser, at det er en mindre del af lærerne, der inden for det seneste år har forberedt undervisning med fokus på menneskerettigheder. De fleste har derimod inddraget menneskerettigheder spontant i dialogen i undervisningen. Besvarelserne viser også, at der er flest lærere, der har undervist i menneskerettigheder på mellemtrinnet og oftest i danskfaget.

Den kvalitative del af undersøgelsen viser, at når menneskerettigheder indgår 'spontant' eller som en 'dimension' i et andet tema, har det ofte karakter af 'indirekte' eller 'implicit' undervisning i menneskerettigheder. Det vil sige, at læreren oplever, at menneskerettigheder ligger til grund for og indgår i mange af de samtaler, der opstår i undervisningen, men ofte uden at læreren nævner 'menneskerettigheder' eller 'rettigheder'. Oversat til erklæringens opdeling af undervisning **OM**, **GENNEM** og **TIL** menneskerettigheder tegner der sig et billede af, at lærerne (ud)danner eleverne **TIL** værdier, der kan ligge

i tråd med menneskerettigheder eller en såkaldt 'menneskerettighedskultur', jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder. Ud fra hvad lærerne fortæller, sker dette dog oftest uden konkret reference til menneskerettigheder og viden om de mekanismer, der nationalt eller internationalt overvåger, at staterne overholder menneskerettighederne.

De lærere, der fortæller om, at de har planlagt og gennemført undervisning i menneskerettigheder, forklarer blandt andet, at menneskerettigheder giver et godt udgangspunkt for undervisning af komplekse problemstillinger, f.eks. dilemmaer om individers rettigheder versus hensyn til fællesskabet. Eksemplerne vedrører alt fra udvikling i relationer mellem drenge- og pigegrupperinger i klassen til spørgsmål forbundet med f.eks. krig og flygtninge.

Flere lærere påpeger imidlertid, at det kræver et særligt tilvalg at "nå omkring" menneskerettighederne, fordi der er få undervisningslektioner i historie per uge og meget stof, der skal nås. Det samme gør sig gældende i samfundsfag, hvor grundlovssikrede rettigheder indgår i det officielle curriculum. De fleste lærere, der deltager i undersøgelsen, har ikke i deres læreruddannelse lært om menneskerettigheder, og hvordan undervisning i menneskerettigheder kan gribes an pædagogisk, så det passer til elever på forskellige klassetrin. En mindre gruppe, der er blevet undervist i menneskerettigheder i læreruddannelsen, refererer til, at dette har været i forbindelse med diskussioner om folkeskolelovens formålsparagraf. Lærerne fortæller, at motivationen til at undervise i menneskerettigheder oftest udspringer af personlige livserfaringer og ikke af deres professionsuddannelse.

Det er således relativt vilkårligt, hvorvidt og hvordan der undervises i menneskerettigheder i folkeskolen. Mange af lærerne mener, at eleverne ved folkeskolens afslutning ved, at der findes menneskerettigheder, og nogle historie- og samfundsfagslærere fortæller, at FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder indgår som et muligt spørgsmål, når eleverne er til afgangsprøve. Flere af lærerne understreger imidlertid, at undervisning, der bibringer konkret viden om menneskerettigheder, er begrænset. Nogle lærere synes, at det er godt nok, at eleverne ved, at menneskerettighederne findes, mens andre reflekterer over, om det er tilstrækkeligt. Udredningen rejser derfor spørgsmålet, om elever uddannes **TIL** menneskerettigheder – i betydningen udvikler færdigheder til at inddrage menneskerettigheder i diskussioner, vurderinger og beslutninger – når det er meget begrænset, hvad de lærer **OM** menneskerettigheder – i betydningen at kunne redegøre for menneskerettighedernes centrale principper og indhold samt deres samvirke med f.eks. det danske demokratiske system.

Udredningen viser, at lærernes umiddelbare refleksioner over, hvordan der uddannes **GENNEM** menneskerettigheder, vedrører de muligheder eleverne har for deltagelse og læring i elevrådet. Derudover fremhæver lærerne forhold og tiltag, der vedrører relationer mellem elever i skolens dagligdag, dvs. hvordan man behandler hinanden "ordentligt", samt om skolens tilbud til elever med særlige behov. Flere af lærerne, herunder lærerne på de to specialskoler, som indgår i udredningen, giver udtryk for, at undervisning i menneskerettigheder ikke kan foregå som "envejskommunikation". Undervisningen i emnet er interessant, fremhæver lærerne, fordi den ofte inddrager elevernes forforståelse, involverer interaktive øvelser og udfordrer både de fagligt svage såvel som de dygtigste elever i en klasse.

Den kvantitative del af undersøgelsen viser, at langt størstedelen af lærerne mener, at ligebehandling er et spørgsmål, det er væsentligt at beskæftige sig med i folkeskolen. Imidlertid er det samtidig et spørgsmål, de ansatte i mindre grad diskuterer med hinanden. Den kvalitative del af udredningen tydeliggør, at spørgsmål om at fremme lige muligheder og sikre et diskriminationsfrit undervisningsmiljø i skolens samlede virksomhed ikke er noget, de lærere, der indgår i fokusgrupperne, tidligere har diskuteret eksplicit med deres kolleger.

7.3 DEN RETLIGE RAMME FOR LÆRERUDDANNELSEN

I de retlige rammer for læreuddannelsen gældende frem til januar 2013 optræder menneskerettigheder to gange i faget kristendom/livsoplysning/medborgerskab (KLM), der er et alment dannende fællesfag, som alle lærerstuderende gennemgår. Menneskerettigheder nævnes under overskriften 'religion og kultur' samt under overskriften 'Idehistorie og etik'. Derudover nævnes menneskerettigheder én gang i samfundsfag under det faglige genstandsområde 'politiske systemer, demokrati og demokratiske processer'. Samfundsfag er et linjefag, som kun en ganske lille del af de lærerstuderende uddannes i. En bredere søgning viser, at der er andre formuleringer i det officielle curriculum, der vil kunne lægge op til undervisning i menneskerettigheder, hvis læreruddannerne prioriterer det. I læreruddannelsen har det betydning, hvordan det officielle curriculum omsættes til lokale studieordninger. Ser man bort fra to lokale studieordninger, indgår menneskerettigheder færre gange i de lokale studieordninger, end det er tilfældet i det officielle nationale curriculum.

I 2013 trådte en ny læreruddannelse i kraft. Her indgår menneskerettigheder ligeledes tre gange, og ligesom i den tidligere bekendtgørelse to gange i KLM-faget og en gang i samfundsfag. Derudover indgår 'internationale

hensigtserklæringer' i pædagogik og lærerfaglighed, som er en mere vag formulering end tidligere, hvor 'internationale deklARATIONER og konventioner' indgik i curriculum. Samtalerne med læreruddannere har dog vist, at den mere præcise formulering, der var i den tidligere læreruddannelse, ikke har bevirket, at læreruddannerne i de pædagogiske fag fortolkede det som en henstilling til, at de skulle undervise i menneskerettigheder eller børns rettigheder.

Imidlertid indgår 'børns rettigheder' i KLM i læreruddannelsen af 2013, der i sammenligning med tidligere til gengæld udgør færre ECTS-point forud for eksamination. Undervisning **TIL** og **GENNEM** menneskerettigheder findes ikke formuleret som eksplicite krav i curriculum i læreruddannelsen.

7.4 LÆRERUDDANNERNES OPFATTELSER AF PRAKSIS I LÆRERUDDANNELSEN

Resultatet af fokusgruppeinterviewene med undervisere på læreruddannelsen på fire forskellige professionshøjskoler tegner et billede af, at undervisning i menneskerettigheder i KLM-faget primært vægter undervisning **OM** menneskerettigheder i en idehistorisk sammenhæng. Den undervisning, som læreruddannerne fortæller om, fokuserer i mindre grad på aktuelle problemstillinger og de menneskeretlige forpligtelser, som Danmark har tilsluttet sig nationalt og internationalt. Derudover taler underviserne, og herunder undervisere i de pædagogiske fag og linjefag, om menneskerettighederne som et indirekte værdisæt, der refereres til i dialogen med studerende – blandt andet i diskussioner om formålet med folkeskolens undervisning. Derved begrundes læreruddannerne undervisning i menneskerettigheder med, at den skal bidrage til at få de lærerstuderende til at reflektere over den dannelse, der ifølge folkeskoleloven er formålet med folkeskolen. Det kan siges at være udtryk for undervisning **TIL**

menneskerettigheder, hvilket, ligesom i folkeskolen, oftest foregår uden reference til de menneskeretlige forpligtelser, Danmark har tilsluttet sig, nationalt såvel som internationalt.

I udredningen er spørgsmålet om, hvordan lærere og læreruddannere underviser **GENNEM** menneskerettigheder, defineret som deltagernes oplevelse af, dels hvordan uddannelsesinstitutionen forholder sig til menneskerettigheder, og herunder med særligt fokus på sikring af lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø. Dels er dette søgt afklaret ved at spørge ind til, hvilke pædagogiske overvejelser de har gjort sig om at undervise i menneskerettigheder.

På institutionsniveau mener læreruddannerne fra tre af professionshøjskolerne, at deres ledelse ikke prioriterer at forholde sig til mangfoldigheden i det eksisterende studentergrundlag. Særligt KLM-lærerne deler opfattelsen, at menneskerettigheder kan være et redskab til dialog og læreprocesser, der ansporer de lærerstuderende til blandt andet at stille spørgsmålstejn ved dominerende normer i samfundet. De samme lærere oplever, at menneskerettigheder blandt nogle grupper af lærerstuderende ikke altid udgør et fælles værdisæt, som de lærerstuderende deler og kan bakke op om.

Endelig efterlyser flere af læreruddannerne et fagligt miljø omkring undervisning i menneskerettigheder og inspiration til, hvordan opgaven kan gribes an i et professionsperspektiv.

7.5 SPREDT OG USYSTEMATISK INTRODUKTION

Uanset at underviserne på læreruddannelsen og lærere i folkeskolen, som indgår i udredningen, i høj grad synes at undervise i menneskerettigheder

i det omfang, der er lagt op til i de forpligtigende dele af det officielle curriculum, bliver resultatet alligevel sporadisk. Det skyldes, at de formelle krav er få. Der er således tale om en spredt og usystematisk introduktion til menneskerettigheder, som både i folkeskolen og i læreruddannelsen i nogle tilfælde foregår, uden at menneskerettigheder eller konkrete rettigheder, som f.eks. ret til privatliv, ret til uddannelse eller ret til retfærdig rettergang, overhovedet nævnes. Rettighederne sættes yderst sjældent ind i en given kontekst med eksempler, der anskueliggør menneskeretlige dilemmaer, som f.eks. afvejning af hensynet til ytringsfriheden over for hensynet til beskyttelsen mod f.eks. hadefuld tale. Heller ikke i indskolingen eller på mellemtrinnet indgår menneskerettighederne, uanset at de sætter vigtige rammer for forhold i familien, i skolen, samfundet og verden i øvrigt.

En stor del af de deltagende lærere og læreruddannere finder det vigtigt, at der bliver undervist i menneskerettigheder, og flere nævner, at deres deltagelse i udredningen sætter nye overvejelser i gang om emnet. For de flestes vedkommende er det første gang, de så konkret er i faglig dialog med deres kolleger både om spørgsmål om undervisning i menneskerettigheder og også om spørgsmål, der vedrører lige muligheder og ikke-diskrimination i uddannelsesstedernes samlede virksomhed. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder fra 2011 og det forudgående Verdensprogram fra 2005 samt Europarådet Charter om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder fra 2010, er stort set ukendte for undervisere i såvel folkeskolen som i læreruddannelsen. Dette til trods for, at disse dokumenter opfordrer ikke bare stater, men også andre aktører til at arbejde målrettet med undervisning i menneskerettigheder.

ANBEFALINGER

I det følgende præsenteres en række anbefalinger, som er begrundet i udredningens empiriske og retlige analyser. Anbefalingerne er desuden søgt målrettet de nye rammer for læreruddannelsen for 2013 og aftale om reform af folkeskolen, som er indgået ved redaktionens afslutning.²¹⁴

ANBEFALING 1: NATIONAL HANDLINGSPLAN FOR UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

Instituttet anbefaler, at den danske stat udarbejder en national handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder og at Danmark i fremtidige afrapporteringer til b.la. FN's Børnekomité, afrapporterer vedrørende status for undervisning i menneskerettigheder i hele uddannelsessektoren, herunder i folkeskolen og læreruddannelsen.

FN's Verdensprogram anbefaler, at staterne udarbejder en national handlingsplan for at styrke menneskerettighederne i uddannelsessektoren. Udredningen viser, at den nuværende undervisning i folkeskolen og læreruddannelsen er spredt og usystematisk. Det vil derfor have en afgørende betydning for kvaliteten af undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen, at Danmark udarbejder, implementerer og løbende evaluerer en handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder.

Verdensprogrammet peger på fem centrale områder, som FN anbefaler medlemsstaterne at inddrage i en national handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder. Dette drejer sig om 1. Uddannelsespolitik, 2. Støtte til implementering af uddannelsespolitik, 3. Læringsmiljø, 4. Undervisning og læringsprocesser og 5. Uddannelse og efteruddannelse af ansatte på uddannelsesinstitutionerne.²¹⁵

ANBEFALING 2: MENNESKERETTIGHEDER IND I FOLKESKOLENS FORMÅL
Instituttet anbefaler, at menneskerettigheder indgår i folkeskolens formålsparagraf, således at menneskerettigheder på lige fod med ”åndsfrihed, ligeværd og demokrati” er en del af forberedelsen af eleverne til ”deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre”.

En stærkere forankring af menneskerettigheder i folkeskolelovens formålsparagraf vil tydeliggøre, at menneskerettigheder udgør en grundsten i det danske demokrati. En præcisering af menneskerettigheder i folkeskoleloven vil endvidere styrke lærerne og skolen som helhed i de didaktiske og pædagogiske valg, de træffer i forhold til elevernes dannelse. Derved vil undervisningen i højere grad end i dag blive tilrettelagt og differentieret, så alle får udbytte af den, uanset de i menneskeretten beskyttede diskriminationsgrunde. Udredningen viser, at det ikke er en selvfølge, at menneskerettighederne accepteres som en målsætning for læring i skolen og lærerprofessionen.

ANBEFALING 3: PRÆCISERING AF LÆRINGSMÅL FOR MENNESKERETTIGHEDER I FOLKESKOLEN
Instituttet anbefaler en præcisering af læringsmål for undervisning

i menneskerettigheder i Fælles Mål. Dette vedrører præcisering af både læringsmål inden for den eksisterende fagrække og af, hvordan undervisning i menneskerettigheder indgår som tværfagligt element i folkeskolens undervisning.

En forpligtigelse og vejledning til undervisning i menneskerettigheder op gennem hele skoleforløbet vil sikre undervisning i menneskerettigheder fra indskoling til udskoling. Inden for den eksisterende fagrække, hvor menneskerettigheder enten direkte eller indirekte oftest bliver behandlet i undervisningen – f.eks. i historie, samfundsfag, kristendom, dansk og dansk som andetsprog og de øvrige sprogfag – er der behov for, at der formuleres tydelige mål for undervisning i menneskerettigheder. Dette vil medføre, at lærerne i højere grad i den obligatoriske del af Fælles Mål vejledes til, hvordan de i deres fagundervisning skal udfolde folkeskolelovens formålsparagraf.

Udredningen viser, at der er behov for at styrke placeringen af undervisning i menneskerettigheder i Fælles Mål, hvis Danmark i tilstrækkelig grad skal efterleve de konventionsbundne forpligtigelser til at undervise i menneskerettigheder og anbefalingerne fra FN's Børnekomité.²¹⁶

ANBEFALING 4: MENNESKERETTIGHEDER I SKOLEPOLITIK OG VIRKSOMHEDSPLANER

Instituttet anbefaler kommunerne, at undervisning i menneskerettigheder bliver indarbejdet i skolepolitikker, og at skoleledelserne (skolebestyrelser og skoleledere) indarbejder undervisning i menneskerettigheder i skolernes virksomhedsplaner, samt at indsatsen bliver monitoreret – f.eks. som en integreret del af skolernes kvalitetsrapporter, jf. § 40a i folkeskoleloven.

De kommunale skolepolitikker og de enkelte skolars prioriteringer har betydning for, hvordan det officielle curriculum omsættes til undervisning i praksis. Skolepolitikkerne har en overordnet karakter, hvilket overlader det til skoleledelserne at prioritere temaer og arbejdsformer. Her ville en præcisering af, at undervisning i menneskerettigheder skal indgå i fag, temaer og arbejdsformer, sikre, at sådanne praksisser bliver udviklet og implementeret på de enkelte skoler.

ANBEFALING 5: PRÆCISERING AF LÆRINGSMÅL FOR MENNESKERETTIGHEDER I LÆRERUDDANNELSEN

Instituttet anbefaler, at undervisning i menneskerettigheder bliver styrket udtrykkeligt i curriculum i læreruddannelsen, herunder i læreruddannelsens linjefag samfundsfag og historie samt i hovedområdet pædagogik og lærerfaglighed. Dette gælder også for professionshøjskolernes efteruddannelse af lærere og skoleledere. I lyset af den netop vedtagne bekendtgørelse, der giver de enkelte læreruddannelsessteder større selvbestemmelse, anbefales det, at indsatsen styrkes i udmøntningen af de lokale studieordninger på professionshøjskolerne.

Det er vigtigt at styrke undervisning i menneskerettigheder i læreruddannelsen. Udredningen viser, at den sparsomme undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen foregår i langt overvejende grad uden det nødvendige fokus på aktuell viden om menneskerettighedernes vitale rolle i et globaliseret og demokratisk samfund som det danske.

Desuden savens større sammenhæng mellem læreruddannelsens og folkeskolens curriculum. F.eks. har lærerstuderende, der vælger historie som linjefag, ingen sikkerhed for at blive undervist i menneskerettighedernes

historie i deres linjefag. Også uanset at de er forpligtigede til at arbejde med FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder som en del af folkeskolens officielle curriculum, når de selv skal undervise i faget.

Udredningen viser, at medmindre de enkelte professionshøjskoler i de lokale studieordninger gør brug af de muligheder, som decentraliseringen af den nye læreruddannelse muliggør, styrker bekendtgørelsen for læreruddannelsen af 2013 ikke umiddelbart menneskerettighedernes position i undervisningen.

ANBEFALING 6: LIGE MULIGHEDER OG SIKRING AF ET DISKRIMINATIONSFRIT LÆRINGSMILJØ I FOLKESKOLEN

Instituttet anbefaler, at lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø bliver indarbejdet i indsatser, der vedrører skolernes og kommunernes arbejde med trivsel, læringsmiljø og forebyggelse af mobning, herunder i status- og afrapporteringsprocedurer.

En indarbejdelse af menneskerettens diskriminationsgrunde i eksisterende retningslinjer og afrapporteringsprocedurer vedrørende trivsel, læringsmiljø og forebyggelse af mobning fra skoler til kommunen – og fra kommunerne til staten – er central for at sikre fokus på lige muligheder i skoleudviklingen.

Folkeskolerne og professionshøjskolerne er, som beskrevet i udredningens retlige analyser, forpligtet gennem EU-direktiver til at sikre ligebehandling på grund af køn og etnicitet. Derudover er folkeskolerne og professionshøjskolerne gennem FN-konventioner forpligtet til at sikre beskyttelse mod diskrimination i undervisning og uddannelser på baggrund af de i menneskeretten beskyttede diskriminationsgrunde.

ANBEFALING 7: LIGE MULIGHEDER OG SIKRING AF ET DISKRIMINATIONSFRIT LÆRINGSMILJØ PÅ PROFESSIONSHØJSKOLERNE

Instituttet anbefaler, at lige muligheder og sikring af et diskriminationsfrit læringsmiljø bliver indarbejdet i akkreditering af professionshøjskolernes uddannelser.

Danmark er forpligtiget til at sikre lige adgang til uddannelse og et diskriminationsfrit læringsmiljø. Det synes derfor centralt, at professionshøjskolerne arbejder med mangfoldighed og lige muligheder i læreruddannelsen. Herunder, at professionshøjskolerne løbende forholder sig til, hvordan de kan udbyde uddannelser, der i optag, gennemførelse og fastholdelse, sikrer lige muligheder og et diskriminationsfrit læringsmiljø på baggrund af de i menneskeretten beskyttede diskriminationsgrunde.

IDEKATALOG

Dette kapitel indeholder en række forslag til initiativer, der vil kunne understøtte implementeringen af de enkelte anbefalinger. Initiativerne er identificeret gennem udredningen, blandt andet i dialog med den eksterne følgegruppe, der har fulgt udredningen.²¹⁷ Idekataloget er ment som inspiration til stat, kommuner, civilsamfundsorganisationer, Institut for Menneskerettigheder selv m.fl.

NATIONAL HANDLINGSPLAN FOR UNDERVISNING I MENNESKERETTIGHEDER

- **Vejledning til national handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder.** Der er en række programmer, der hjælper medlemsstaterne i at udarbejde en national handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder. Herunder vejledningen Human Rights Education in Primary and Secondary School Systems: A self-assessment guide for Governments udgivet af UNESCO og FN's Højkommisariat for menneskerettigheder i 2012. Vejledningen gennemgår de trin, der skal til for at udvikle, gennemføre og evaluere en handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen.
- **Udredning af undervisning i menneskerettigheder i ungdomsuddannelserne.** I forlængelse af første fase af FN's Verdensprogram om undervisning i menneskerettigheder, vil en tilsvarende udredning af undervisning i menneskerettigheder i ungdomsuddannelserne styrke grundlaget for en national handlingsplan.²¹⁸ Både hvad angår de retlige rammer samt undervisernes iagttagelser og opfattelser af egen undervisning.

- **Officiel oversættelse af FN's erklæring og Europarådets charter.** FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder fra 2011 og Europarådets Charter for demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder fra 2010 udfolder de konventionsbundne forpligtigelser til at levere kvalitetsundervisning i menneskerettigheder. En oversættelse af både erklæringen og charteret vil styrke kendskabet til Danmarks forpligtigelser på uddannelsesområdet. Herunder blandt relevante aktører i stat, kommuner og civilsamfund, som deltager i afrapporteringerne til mellemstatslige og overstatslige institutioner.

STYRKELSE AF MENNESKERETTIGHEDER I FÆLLES MÅL OG FOLKESKOLELOVEN

- **Indarbejdelse af menneskerettigheder i Fælles Mål 2013.** I forbindelse med skolereformen arbejdes der på regelforenklinger af Fælles Mål. Institut for Menneskerettigheder er til rådighed i denne proces og henviser til de konkrete formuleringer til slut- og trinmål for samfundsfag og historie vedrørende menneskerettigheder, som instituttet foreslår til inspiration i policy-brief af 14. februar 2013.²¹⁹
- **Inspiration fra øvrige nordiske lande.** I Sverige og Norge er 'menneskerettigheder' skrevet ind i formålsparagraffen for skoleloven, ligesom det også er tilfældet med formålsparagraffen i friskoleloven i Danmark. I Finland er 'menneskerettigheder' skrevet ind i målsætningen for bekendtgørelsen om nationale mål i grundskolen.
- **Udvikling af læringsmål ud fra menneskerettighedsstandarder.** Konkret formulerede læringsmål, som tager afsæt i menneskerettighedsstandarder, kan styrke kvaliteten af undervisningen i menneskerettigheder. I Tyskland er der erfaringer med, hvordan læringsmål, der operationaliserer viden og færdigheder indenfor undervisning i menneskerettigheder, har støttet nogle delstater i arbejdet med at implementere undervisning i menneskerettigheder i skolerne. Standarderne er udarbejdet på linje

med mål for viden og færdigheder for undervisning i f.eks. matematik og sprog og af et nationalt forum med tværfaglig viden om læring, menneskerettigheder og curriculumudvikling.

- **Relevante og opdaterede materialer.** Der bør udvikles alsidige, løbende opdaterede, fagligt og pædagogisk velfunderede materialer om f.eks. FN's Børnekonvention. Disse materialer bør systematisk gennemgå menneskerettighederne, deres indhold, kontrolmekanismer og være tilpasset de enkelte trin i folkeskolen.
- **Ressourcecenter for Folkeskolen.** I forbindelse med skolereformen i 2013 etableres et korps af læringskonsulenter i Ressourcecenter for Folkeskolen.²²⁰ Det vil være relevant at sikre, at det centrale korps af læringskonsulenter har kompetencer til at undervise i menneskerettigheder. Blandt andet ved at der i korpsets portefølje er konsulenter med kompetence til at udvikle og anvende pædagogiske tilgange, der ud fra menneskerettighederne forholder sig til medbestemmelse, elevinddragelse samt et diskriminationsfrit læringsmiljø. F.eks. i forhold til at sikre lige muligheder uanset køn, seksuel orientering, modersmål, etnicitet, religion eller tro, handicap, social baggrund m.v.
- **Efteruddannelse af skoleledere, lærere og pædagoger i skolen.** I forbindelse med skolereformen bør skoleledere, lærere og pædagoger tilbydes efteruddannelse i undervisning i menneskerettigheder. Efteruddannelsen bør tage udgangspunkt i, at undervisning i menneskerettigheder er undervisning, der gør brug af anvendelsesorienterede og interaktive læringsmetoder, der varierer skoledagen. Blandt andet ved at kombinere faglig viden med praktiske øvelser.
- **Etik og regelsæt for digitalisering og brug af it.** Digitale kompetencer og digital understøttelse af undervisningen står centralt i skolereformen og skal i forbindelse med præciseringen af Fælles Mål ind i alle fag og understøttende undervisningsopgaver i folkeskolen.²²¹ Denne prioritering peger på et muligt behov for, at der arbejdes målrettet med digitalisering og

brug af it i folkeskolen ud fra et menneskeretligt perspektiv. Det kunne være i form af undervisningsmaterialer eller udarbejdelse af et etik- og regelsæt vedrørende privatlivsbeskyttelse og grænser for myndigheders og privates brug af personoplysninger på internettet, f.eks. de sociale medier.

MENNESKERETTIGHEDER I SKOLEPOLITIK OG VIRKSOMHEDSPLANER

- **Menneskerettigheder som valgfag i kommunerne.** I forbindelse med folkeskolereformen vil der blive mulighed for, at kommunerne kan etablere nye valgfag, som skal godkendes af kommunalbestyrelsen. Efter særlig tilladelse fra Undervisningsministeriet har f.eks. Frijsenborg Efterskole gode erfaringer med at indføre faget 'Medborgerskab', hvor menneskerettigheder har en tydelig placering.
- **Læseplaner på skolerne.** Den enkelte lærers årsplaner i forskellige fag kan anvendes som et redskab til at sikre, at eleverne på forskellige årgange lærer om menneskerettigheder. Eksempler, der kan indgå som inspiration i udvikling af læseplaner på skolerne, kan i en dansk kontekst findes i det tidligere Skoleledernetværk Medborgerskab gennem Uddannelse.²²²
- **Ro og klasseledelse.** I forbindelse med skolereformens fokus på at styrke klasseledelse bør der udarbejdes vejledninger og redskaber, som i pædagogisk tilgang tager højde for menneskerettighederne i både et professionsperspektiv og skoleledelsesperspektiv. F.eks. i forhold til at sikre et diskriminationsfrit læringsmiljø og at fremme lige muligheder. Kommunerne og skolernes prioriteringer af bestemte områder i politikker og virksomhedsplaner bliver inspireret af blandt andet statslige udviklingsprogrammer. Derfor vil konkrete vejledninger og redskaber, der inddrager menneskerettigheder og herunder lige muligheder som centrale perspektiver, hjælpe kommuner og skoler i deres arbejde med at styrke ro og klasseledelse.

PRÆCISERING AF LÆRINGSMÅL FOR MENNESKERETTIGHEDER I LÆRERUDDANNELSEN

- **Pulje til udvikling af professionsrettede og tværprofessionelle forløb på professionshøjskolerne.** Etablering af professionsrettede og tværprofessionelle forløb om undervisning i menneskerettigheder kan bidrage til at styrke det faglige miljø omkring undervisning i menneskerettigheder. Disse forløb vil kunne give læreruddannerne mulighed for at udvikle, dokumentere og formidle undervisning i menneskerettigheder. På tværs af professionshøjskolerne vil indsatsen endvidere kunne give anledning til inspiration, der også tilgodeser den didaktiske og pædagogiske dimension af undervisningen i menneskerettigheder, som udredningen viser, er forsømt i læreruddannelsen af 2006.
- **Menneskerettigheder i et professionsperspektiv.** Skal den didaktiske og pædagogiske dimension af undervisning i menneskerettigheder i folkeskolen og læreruddannelsen fremmes, er der behov for fokuserede grundbøger til læreruddannelsen. Disse bør forholde sig mere direkte til menneskerettigheder og menneskeretlige dilemmaer i et professionsperspektiv. Herunder give inspiration til, hvordan man kan undervise i menneskerettigheder på forskellige klassetrin og med fokus på, hvordan menneskerettens principper og metoder kan være med til at afklare dilemmaer mellem forskellige hensyn, f.eks. hensynet til den urolige eller vanskelige elev overfor hensynet til klassen.
- **Opfølgende undersøgelser.** Strukturelt forekommer der i læreruddannelsen af 2013 en decentralisering af dele af fordelingen af ECTS-point indenfor givne fag. Faget kristendom/livsoplysning/medborgerskab (KLM) er det eneste fag, der indeholder krav til undervisning i menneskerettigheder, og som er fælles for alle lærerstuderende. Reformen på flere af de professionshøjskoler, der indgår i denne udredning, har betydet, at KLM-faget er reduceret med 30-40 procent inden eksamination. Fordi decentraliseringen kan medføre markante forskelle både i omfang

og indhold af undervisning i menneskerettigheder, kan der være behov for opfølgende undersøgelse af undervisning i menneskerettigheder, når bekendtgørelsen for læreruddannelsen af 2013 er udmøntet i lokale studieordninger.

LIGE MULIGHEDER OG SIKRING AF ET DISKRIMINATIONSFRIT LÆRINGSMILJØ I FOLKESKOLEN

- **Opmærksomhed på ligebehandling i mobbe- og trivselsundersøgelser.** I skolereformen af 2013 lægges der op til, at der med udgangspunkt i Dansk Center for Undervisningsmiljø (DCUM) termometer for elevernes trivsel og læringsmiljø udvikles klare indikatorer for elevernes trivsel og læringsmiljø. Et diskriminationsfrit læringsmiljø på baggrund af køn, seksuel orientering, modersmål, etnicitet, religion eller tro, handicap, social baggrund m.v. kan med fordel integreres i de skabeloner, DCUM stiller til rådighed til kommunernes og skolernes mobbe- og trivselsundersøgelser. F.eks. i form af spørgsmål om elevens oplevelse af lige muligheder på baggrund af konkrete diskriminationsgrunde. Herigennem kan det afdækkes, om der er brug for ændringer af praksis med henblik på at sikre lige muligheder og forebygge oplevelser af diskrimination.
- **Tilgængelighed til digitale læringsmidler.** I forbindelse med fokus på øget anvendelse og udvikling af digitale læringsmidler bør disse – fra et ligebehandlingsperspektiv – gøres så tilgængelige som muligt. Dette bør ske ud fra den internationale standard for tilgængelighed til hjemmesider, WCAG 2.0.²²³ Indsatsen vil eventuelt kunne koordineres i det nyetablerede Nationale Ressourcecenter for Inklusion og Specialundervisning, jf. aftale om skolereform 2013.
- **Styrket fokus på efteruddannelse af lærere i dansk som andetsprog.** FN's Komité for sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder anbefalede i 2013 Danmark at prioritere, at elever, der har brug for undervisning i dansk

som andetsprog, får den undervisning, de har behov for.²²⁴ Fordi dansk som andetsprog er nedlagt i læreruddannelsen i 2013, er forudsætningen for at kunne leve op til denne anbefaling, dels, at kommunerne fremover prioriterer efteruddannelse af lærere i undervisning i dansk som andetsprog, dels, at de kommunale skoleledere prioriterer området.

- **Retningslinjer for arbejdet med at sikre lige muligheder i skolen.** I Sverige har der siden 2006 eksisteret en lov, der forbyder diskrimination og anden nedværdigende behandling af børn og elever i skoler, og der er udviklet retningslinjer for, hvordan skoler kan udvikle konkrete planer for at sikre lige muligheder og forebygge direkte og indirekte diskrimination. Der er også vejledning til, hvordan skolen skal handle, når elever oplever diskrimination eller anden nedværdigende behandling. Loven blev i 2008 integreret i en lov, der forbyder diskrimination og anden nedværdigende behandling i alle sektorer, og blev derefter indarbejdet skoleloven i 2010.²²⁵ Retningslinjerne afklarer blandt andet, hvad der menes med diskrimination i en uddannelsessammenhæng.

LIGE MULIGHEDER OG SIKRING AF ET DISKRIMINATIONSFRIT LÆRINGSMILJØ PÅ PROFESSIONSHØJSKOLERNE

- **Udarbejdelse af en mangfoldighedspolitik.** Udarbejdelse af retningslinjer for arbejdet med mangfoldighed på de enkelte professionshøjskoler kan finde inspiration fra forskning i feltet. Forskning peger på, at den lave repræsentation af etniske minoriteter i læreruddannelsen og lærerfaget kan skyldes en manglende synlighed af minoritets-/majoritets-spørgsmål i læreruddannelsen. Dette kan gøre det vanskeligt for studerende med etnisk minoritetsbaggrund at udvikle en læreridentitet indenfor rammerne af læreruddannelsen.²²⁶ En mangfoldighedspolitik vil kunne udstikke retningslinjer for den enkelte professionshøjskoles arbejde med at sikre en diskriminationsfrit læringsmiljø og et ligeværdigt uddannelsesstilbud for alle.

BILAGS- OVERSIGT

Bilag 1 Eksempler 16 søgeord i Fælles Mål

Bilag 2 Materialer og ressourcer

Bilag 3 Eksempler på 34 søgeord i lokal studieordning

Bilagene findes på: <http://www.menneskeret.dk/skoletjeneste/>

ABSTRACT

In autumn 2012 and spring 2013, the Danish Institute for Human Rights conducted this study of human rights education in primary and lower-secondary schools and teacher training B.Ed. programmes in Denmark. The object was to ascertain whether human rights education in the official curriculum and teaching practice is adequate or should be strengthened.

The study reviews existing knowledge in this area, and the national legislation on primary and lower-secondary schools and teacher training; and surveys how teachers at primary and lower-secondary schools and B.Ed. tutors refer to and perceive the human rights education they provide in practice. The level of human rights education provided in practice was mapped by means of a questionnaire-based survey sent out to 1,200 members of the Danish Union of Teachers (response rate 37%); 13 focus-group interviews of 50 teachers representing primary and lower-secondary schools in nine different municipalities; and three focus-group interviews with 12 B.Ed. tutors at four of Denmark's university colleges.

The background to the study includes the UN Declaration on Human Rights Education and Training of December 2011 and the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. The UN Declaration reminds States not only of their obligation to ensure that their citizens gain knowledge of the content of the human rights conventions and the systems that protect human rights, but also of the necessity of those

citizens learning to act in observance of human rights. History has shown that there is a need for educational strategies to empower individuals to act in the face of any violation or abuses of their own rights or those of others. This is why the Declaration points to the need for human rights education to be inscribed in formal education systems.

A MORE PRECISE FRAMEWORK FOR THE OBJECTS OF DANISH PRIMARY AND LOWER SECONDARY EDUCATION

The study reveals that observance of the declared objects of Danish primary and lower-secondary education concerning rights, obligations and equality will require more specific goals within individual subjects in all years of compulsory schooling. The respondent teachers assert that human rights and equality “pervade” the entire school system, but when asked to articulate requirements for their own and their pupils’ human rights knowledge and skills, they are often at a loss, and that in spite of the fact that they associate human rights education with the preamble to the Act on Danish primary and lower secondary schools (Folkeskoleloven). Human rights education should be strengthened so that the education of pupils throughout their schooling is provided on an academically and informed basis adapted to child age and school year, and with reference to the human rights obligations assumed by Denmark both nationally and internationally.

TEACHERS CALL FOR KNOWLEDGE AND COMPETENCE

Human rights education in Danish primary and lower-secondary schools is relatively arbitrary in its scope and method. Just under two-thirds of the teachers who completed the questionnaire had prepared teaching, within the last year, that touched on human rights. The focus-group interviews reveal that the majority of teachers included human rights in their teaching, but more often than not without reference to human rights in the context of and

the mechanisms that monitor the States' observance of human rights. 87 per cent of the teachers respond that their teacher training did not motivate them at all, or only to a lesser extent, to teach pupils about human rights. In the focus groups, the teachers/tutors state that they lack knowledge of a theoretical basis for how to adapt human rights education to pupils in different years.

HUMAN RIGHTS HAS WEAK EMPHASIS IN TEACHER TRAINING

A new teacher training curriculum came into effect in 2013. This includes human rights under the compulsory combination subject religious education/ secular enlightenment/citizenship, and in social studies. Beyond that, the curriculum's educational theory and educational science cover what are termed 'international declarations of intent', which is a rather more vague wording than formerly, where 'international declarations and conventions' were part of the curriculum. Interviews with B.Ed. tutors did, however, reveal that this previous, more precise wording was not construed by tutors as meaning they were to provide education in human rights or the rights of the child.

DIFFUSE AND UNSYSTEMATIC INTRODUCTION

Focus-group interviews with B.Ed. tutors reveal that human rights often constitute a kind of generally accepted and universal ethos that serves to encourage trainee teachers to reflect on the education, which according to the Act on Danish primary and lower secondary schools, is the object of Danish compulsory education. It emerged, however, that some B.Ed. tutors hold that among trainee teachers human rights are not necessarily a common ethos for all. Bearing this in mind, staff at three of the university colleges believe that management of their institution does not prioritise regard for the diversity of the existing student body.

Considerations concerning how human rights education could be provided have low priority in the frameworks for the new bachelor of education programme. This means that to a great extent it is partly up to the university colleges themselves to elaborate on the frameworks for human rights education, and partly up to the trainee teachers themselves to experiment with human rights education in the context of their trainee placements in schools and degree projects.

RECOMMENDATIONS

RECOMMENDATION 1: NATIONAL ACTION PLAN FOR HUMAN RIGHTS EDUCATION

The Institute recommends that the Danish State draws up a national action plan for human rights education, and that Denmark in its future reporting, including to the UN Committee on the Rights of the Child, includes a situation report concerning Danish human rights education throughout the education sector, including in primary and lower-secondary schools and teacher training.

RECOMMENDATION 2: HUMAN RIGHTS INSCRIBED IN THE PREAMBLE TO THE ACT ON DANISH PRIMARY AND LOWER SECONDARY SCHOOLS

The Institute recommends that human rights are inscribed in the preamble to the Act on Danish primary and lower secondary schools so that human rights, on equal terms with ‘freedom of thought, equality and democracy’, are made integral to the preparation of pupils for participation, co-determination and obligations in a society that enjoys fundamental freedoms and democracy.

RECOMMENDATION 3: EXPLICIT LEARNING GOALS FOR HUMAN RIGHTS IN PRIMARY AND LOWER-SECONDARY EDUCATION

The Institute recommends explicit formulation of learning goals for human rights education under the 'Common Objects'. This would apply both to explicit learning goals within the existing academic subjects, and to how human rights education may be incorporated as an interdisciplinary element in compulsory education.

RECOMMENDATION 4: HUMAN RIGHTS IN SCHOOLS POLICIES AND ORGANISATIONAL PLANS

The Institute recommends to local authorities that human rights education is inscribed in schools policies, and that school managements (boards of governors and head teachers) incorporate human rights education in their school's organisational plan, and that compliance in this regard is monitored, for example, as an integral element of the quality reports submitted by schools to local authorities pursuant to Section 40a of the Act on Danish primary and lower secondary schools.

RECOMMENDATION 5: EXPLICIT LEARNING GOALS FOR HUMAN RIGHTS IN TEACHER TRAINING

The Institute recommends that human rights education is strengthened by being inscribed expressly in the Bachelor of Education curriculum, including in the main subjects of social studies and history, and in the educational subjects of general educational theory and educational science. This should also apply to the university colleges' in-service education programmes for teachers and head teachers. In the light of the recently adopted executive order, which accords the individual teacher training institutions greater self-determination, this measure should be reinforced in the implementation of local degree programmes at the university colleges.

RECOMMENDATION 6: EQUAL OPPORTUNITIES AND ANTI-DISCRIMINATION IN EXISTING PRACTICES IN PRIMARY AND LOWER-SECONDARY SCHOOLS

The Institute recommends that the Ministry of Children and Education applies equal treatment in interventions relating to schools' and local authorities' commitment to pupil welfare, the academic environment and anti-bullying measures, including in their situation reports and other reporting procedures.

RECOMMENDATION 7: EQUAL OPPORTUNITIES AT DENMARK'S UNIVERSITY COLLEGES

The Institute recommends that the Ministry of Science, Innovation and Higher Education applies equal opportunities in accreditation of the university college degree programmes.

KAPITEL 1

- 1 Jf. Vedtaget Lovforslag L 154: Lov om Institut for Menneskerettigheder – Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution 29-05-2012.
- 2 UN General Assembly (2011) Resolution adopted by the General Assembly, 66/137, Annex. United Nations Declaration on Human Rights Education and Training, 19-12-2011. (Oversat og refereret til som FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder); Council of Europe (2010) Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, CM/Rec 7, 2010. (Oversat og refereret til som Europarådets Charter om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder).
- 3 UN General Assembly (2004) Resolution 59/113 A, 2004, samt UN General Assembly (1993) World Conference on Human Rights; A. Conf. 157/23, 1993.
- 4 FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder art. 2, stk. 1. 2011.
- 5 UN (2006), Plan of Action First Phase, oversat og refereret til som FN's Handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder fase I.
- 6 Ibid., s. 18.
- 7 UN (2005) World Programme for Human Rights Education (2005-ongoing). (Oversat og refereret til som FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, samt FN's Verdensprogrammer for undervisning i menneskerettigheder fase I og fase II. Begge

- handlingsprogrammer er tilgængelige på: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/WPHRE>. Besøgt 22-06-2013.
- 8 UN General Assembly (2010) Final Evaluation of the Implementation of the First Phase of the World Program for Human Rights Education, UN, General Assembly; A/65/322, 2010.
 - 9 Se Irish Human Rights Commission (2011), Human Rights Education in Ireland An overview, Inter-American Institute for Human Rights (2009), Inter-American Report on Human Rights Education A study of five reports 2002-2006, BEMIS, A Review of Human Rights Education in Schools in Scotland (2013). <http://www.bemis.org.uk/documents/BEMIS%20HRE%20in%20Schools%20Report.pdf>. Besøgt 21-06-2013.
 - 10 Regeringen, En regering der står sammen, Regeringsgrundlaget, (2011) s. 47
 - 11 Ibid, s. 17-18.
 - 12 Se f.eks. Unicef Danmark (2010), Fællesnordisk undersøgelse om børns ret til deltagelse 2009-2010; Public Opinion for Amnesty International Danmark, (2009), Danske skoleelever mangler viden om menneskerettigheder; Nordahl Jensen, H., Holstein, B.E., (2010), **Sundhed og trivsel blandt indvandrere, efterkommere og etniske danskere**, Statens Institut for Folkesundhed, København; Bruun og Lieberkind, 2012, **ICCS 2009, De danske elever**, Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet.
 - 13 Se f.eks. Borgerrådgiveren Københavns Kommune, (2010), Diskrimination i folkeskolen. Endelig rapport, og dokumenter fra et komparativt europæisk studie; Tolerance, (2010), hvor Det Nationale Forskningscenter for velfærd (SFI) deltager som dansk partner fra 2010-2013, <http://www.ces.uc.pt/projectos/tolerance/pages/en/about-tolerance/what-is-tolerance-about.php>. Besøgt 21-06-2013.

- 14 Se f.eks. Kristjánsdóttir, B., (2006), **Evas skjulte børn. Diskurser om tosprogede elever i det danske nationale curriculum**, Institut for Læring og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet; Gitz-Johansen, T., (2006), **Den multikulturelle skole – integration og sortering**, Roskilde Universitetsforlag; Gilliam, L., (2009), **De umulige børn og det ordentlige menneske: identitet, ballade og muslimske fællesskaber blandt etniske minoritetsbørn**, Århus Universitetsforlag; Staunæs; D., (2004), **Køn, etnicitet og skoleliv**, Frederiksberg; Haas C., A. Holmen, C. Horst og B. Kristjánsdóttir, (2011), **Ret til dansk. Uddannelse, sprog og kulturarv**, Århus Universitetsforlag; Hvid Thingstrup. S., (2012), **Multikulturel lærerfaglighed som refleksionspraksis**, Roskilde Universitetsforlag; Canger, T., (2008), **Mellem minoritet og majoritet – et ikke-sted. Om minoriserede unges biografiske fortællinger om uddannelse, normalitet og andethed**, ph.d.-afhandling, Forskerskolen i Livslang Læring, Roskilde Universitet.
- 15 Public Opinion for Amnesty International Danmark, (2009), Danske skoleelever mangler viden om menneskerettigheder.
- 16 Opinion for RCT (2011) <http://www.dignityinstitute.dk/servicenavigation/nyheder-og-aktiviteter/nyheder/2011/12/hver-fjerde-dansker-er-for-tortur.aspx> (Besøgt 21-6-2013).
- 17 Bruun og Lieberkind, (2012), **De danske elever**, Institut for Læring og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet.
- 18 Se note 14.
- 19 Se f.eks. Borgerrådgiveren Københavns Kommune, (2010), **Diskrimination i folkeskolen. Endelig rapport**.
- 20 Nordahl Jensen H., Holstein B.E., 2010, **Sundhed og trivsel blandt indvandrere, efterkommere og etniske danskere**, Statens Institut for Folkesundhed, København.
- 21 Ibid.

- 22 Se note 14. Desuden kan der i forhold til seksuel orientering og kønsidentitet peges på undersøgelser fra udlandet. Se f.eks. GLEN m.fl., (2009), Supporting LGBT Lives; Fundamental Rights Agency, (2008), Report on Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in 27 EU Member States.
- 23 Jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder, 2011, artikel 5.
- 24 FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder (2005-). Programmet og dets handlingsplaner er tilgængelige her: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Pages/Programme.aspx> Besøgt den 27-6-2013.
- 25 Ibid., oversat fra art. 2, stk. 2.
- 26 Se afsnit 1.3.2, der begrundet, hvordan **GENNEM**-dimensionen er afgrænset i nærværende udredning.
- 27 FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder, 2011, artikel 4 og 7.
- 28 Se ODIHR, 2012, Guidelines on Human Rights Education for Secondary School Children; Rasmussen, M. L., 2013, **Toolbox on Human Rights Education**, The Danish Institute for Human Rights; Inter-American Institute for Human Rights, (2009), Inter-American Report on Human Rights Education A study of five reports 2002-2006. Til inspiration til hvordan menneskerettigheder kan indgå trin- og slutmål formulerer Institutet i **Policy Brief 1** et bud på dette i forhold til fagene historie og samfundsfag, <http://www.menneskeret.dk/skoletjeneste/om+at+undervise+i+menneskerettigheder/institutet+mener>. Besøgt 21-06-2013.
- 29 FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder (2005-); FN's Handlingsplan for undervisning i menneskerettigheder fase I (2005-2009) samt FN's Handlingsprogram for undervisning i menneskerettigheder fase II (2010-2014).

- 30 Europarådet, (2010), Charter for demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder.
- 31 Se afsnit 2.3.2. for en uddybning.
- 32 Se Faye Jacobsen, A., **Menneskerettigheder i skolen**, UFE-tema, 2006, 2., 101-109.
- 33 Jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder, 2011.
- 34 Vedrørende undervisningsmaterialer identificeret i nærværende udredning henvises til udredningens 'Bilag 2 Materialer og ressourcer' som er tilgængelig på www.menneskeret.dk/skoletjeneste. Besøgt 27-6-2013.
- 35 Se afsnit 2.3.1. for en uddybning.
- 36 Undervisningsnetværket er et uformelt netværk af civilsamfundsorganisationer, der blev etableret i 2009. Undervisningsnetværket mødes cirka tre gange årligt. Udover Institutet deltager en række civilsamfundsorganisationer, herunder Red Barnet, Amnesty, Ungdomsbyen, Børns Vilkår og Børnerådet.
- 37 Denne terminologi er inspireret af curriculumforskere som Pinar m.fl. (2002) og Tyler (1949).
- 38 Bekendtgørelse om Lov om folkeskolen LBK nr. 998 af 16-08-2010.
- 39 Bekendtgørelse om uddannelsen til professionsbachelor som lærer i folkeskolen BEK nr. 562 af 01-06-2011 samt Lov om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen nr. 579 af 09-06-2006.
- 40 Denne terminologi er inspireret af curriculumforskere som Pinar m.fl. (2002) og Tyler (1949).

KAPITEL 2

- 41 De Forenede Nationer (FN) blev dannet efter 2. Verdenskrig i 1945 af 51 stater. FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder blev

- vedtaget i 1948. Europarådet blev oprettet i 1949. Det består af 47 europæiske lande. Europarådet står blandt andet bag Den Europæiske Menneskerettighedskonvention fra 1950, hvis fortolkning afgøres af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol.
- 42 FN's Komité om barnets rettigheder (2001): General Comment No 1 (Artikel 29 om mål med uddannelse).
- 43 Jf. FN's Komité for økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (1999) General Comment No. 13 (artikel 13 om ret til uddannelse). Se også FN's Komité for økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder FN (1999) General Comment N. 11 (artikel 14 om handleplaner for de yngste trin af grundskoleuddannelse (primary education)).
- 44 Se f.eks. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder (2011), artikel 4 og 5.
- 45 UNESCOs Konvention mod diskrimination inden for undervisning (1960), artikel 1. Er tilgængelig på: http://www.unesco.org/education/pdf/DISCR1_E.PDF (besøgt den 15-6-2013).
- 46 Ibid, artikel 3.
- 47 Jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder, 2011, artikel 4.
- 48 Den Europæiske Unions Charter for grundlæggende rettigheder (2000) (2000/C 364/01).
- 49 EU-direktiv 2000/43/EF af 29. juli 2000 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af alle uanset race eller etnisk oprindelse er udmøntet i Lov om etnisk ligebehandling nr. 374 af 28. maj 2003.
- 50 EU-direktiv 2004/113/EF af 13. december 2004 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser er udmøntet i Lov BEK nr. 1527 af 19. december 2004 Lov om ligestilling af kvinder og mænd.

- 51 EU-direktiv 2000/78/EF af 27. november 2000 om generelle rammebestemmelser om ligebehandling med hensyn til beskæftigelse og erhverv er udmøntet i Lov BEK nr. 1349 af 16/12/2008 Bekendtgørelse af lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v.
- 52 Jf. forpligtigelsen til at indarbejde ligebehandling i plantægning og forvaltning, som indenfor kønsområdet er ekspliciteret i § 4.
- 53 Jf. EU-Rådets direktiv 2004/113/EF af 13. december 2004 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med adgang til og levering af varer og tjenesteydelser (2004) samt EU-direktiv 2000/43/EF af 29. juli 2000 om gennemførelse af princippet om ligebehandling af alle uanset race eller etnisk oprindelse.
- 54 Se f.eks. FN's årti for undervisning i menneskerettigheder (1995-2004); FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, fase I, 2005-2009; samt Europarådets Charter om demokratisk medborgerskab og undervisning i menneskerettigheder (2010).
- 55 FN's årti for undervisning i menneskerettigheder (1995-2004) – Plan of Action <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Pages/Decade.aspx>. Besøgt 22-06-2013.
- 56 UN General Assembly (2004) Resolution 59/113 A.
- 57 FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder (2005-). <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Pages/Programme.aspx> Besøgt 22-06-2013.
- 58 FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, fase I, Plan of Action First Phase, (2005-2009): <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/WPHRE/FirstPhase/Pages/Firstphaseindex.aspx>. Besøgt 22-06-2013.
- 59 FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, fase II, Plan of Action Second Phase (2010-2014): <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/WPHRE/SecondPhase/Pages/SecondPhaseIndex.aspx>. Besøgt 22-06-2013.

- 60 Disse fem centrale områder går igen i flere af FN's understøttende vejledninger. Se f.eks. FN's Højkommissariat for menneskerettigheder og UNESCO (2012) *Human Rights Education in Primary and Secondary School Systems: A Self-assessment Guide for Governments*.
- 61 Jf FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, fase I, Plan of Action (2005-2009), samt FN's Børnekonvention, artikel 29 og 42.
- 62 FN's Verdensprogram for undervisning i menneskerettigheder, fase I artikel 12 og 17. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/253/74/PDF/N0525374.pdf?OpenElement>. Besøgt 22-06-2013.
- 63 Se blandt andet UNESCO og UNICEF (2007) *A Human Rights Based Approach to Education for All* (2007).
- 64 Ibid. samt Rasmussen, M.L. (2013) **Toolbox on Human Rights Education** The Danish Institute for Human Rights.
- 65 Se f.eks. UN Follow-up to the International Year of Human Rights Learning, 2 August 2011 (A/66/225).
- 66 UN General Assembly (2010): Final evaluation of the implementation of the first phase of the World Programme for Human Rights Education A/65/322.
- 67 Se landerapporter her: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/WPHRE/FirstPhase/Pages/EvaluationWPHRE.aspx>. Besøgt 26-06-2013.
- 68 Se UN High Commissioner for Human Rights, Progress report on the implementation of the World Programme for Human Rights Education, A/HRC/21/20.
- 69 Følg udviklingen af tredje fase for FN's Verdensprogram om undervisning i menneskerettigheder her: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/WPHRE/ThirdPhase/Pages/ThirdPhaseIndex.aspx>. Besøgt den 22-06-2013.

- 70 Se f.eks. Faye Jacobsen. A. (2008): **Human Rights Education, Trends and Paradoxes** i **Implementing Human Rights. Essays in Honour of Morten Kjaerum**. Eds. R. Frank Jørgensen et al. Published by the Danish Institute for Human Rights, p. 126-39.
- 71 Jf. afsnit 1.1. og FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder (2011), artikel 2.
- 72 Jf. artikel 4.
- 73 Jf. artikel 4.
- 74 Jf. artikel 5.
- 75 Jf. artikel 6.
- 76 Jf. artikel 7, 8, 9 og 14.
- 77 Jf. artikel 8.
- 78 Se Gerber, Paula (2011) **Education about Human Rights: Strengths and Weaknesses of the UN Declaration on Human Rights Education and Training** i *Alternative Law Journal*, 36(4) , pp. 245-249.
- 79 Jf. afsnit 1.4.
- 80 Jf. artikel 7.
- 81 Jf. artikel 14.
- 82 Se også UNESCO og FN's Højkommissariat for menneskerettigheder (2012): **Human Rights Education in Primary and Secondary School Systems: A Self-assessment Guide for Governments**, HR/PUB/12/8.
- 83 Artikel 5.
- 84 Artikel 5 (f) og artikel 13.
- 85 Artikel 6.
- 86 Artikel 8.
- 87 Artikel 13.
- 88 Artikel 9.
- 89 Artikel 12.

- 90 Se den seneste rapport her: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs56.htm>. Besøgt 30-06-2013.
- 91 Se mere om UPR-processen i Faye Jacobsen, A. (2010): **Fokus på den universelle periodiske bedømmelse. En kort præsentation.** Institut for Menneskerettigheder.
- 92 Se den seneste rapport her: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs56.htm>. Besøgt 01-07-2013.
- 93 Komitéen for økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder(2013) Concluding Observations on the fifth Periodic Report of Denmark, adopted by the Committee at its fiftieth session (29 April – 17 May 2013).
- 94 Europarådet ECRI-rapport om Danmark (22. maj 2012) <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/denmark/DNK-CBC-IV-2012-025-DNK.pdf>. Besøgt 01-07-2013.
- 95 FN's Racediskriminationskomité CERD/C/DNK/CO/18-19, pp. 4-5.
- 96 UN Human Rights Council (2011): Report of the Working Group on the Universal Periodic Review – Denmark, UN DOC A/HRC/18/4 11. September, 2011.
- 97 UN Human Rights Council (2011): Report on the Working Group on the Universal Periodic Review Denmark Addendum Human Rights Council Eighteen Session Agenda item 6, 13 September 2011.

KAPITEL 3

- 98 Aftale mellem regeringen (Socialdemokraterne, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti), Venstre, Dansk Folkeparti og Konservative om et fagligt løft af folkeskolen (2013) <http://www.uvm.dk/Aktuelt/~UVM-DK/Content/News/Udd/Folke/2013/Jun/130601-Fremtidens-folkeskole-paa-vej>, samt pressemeddelelse fra Finansministeriet om ikrafttrædelse i forhold til Konservatives forbehold: <http://www.fm.dk/nyheder/pressemeddelelser/2013/06/folkeskolereform-ikrafttraeden/> Begge sider besøgt den 21-06-2013. Dette uddybes i afsnit 7.5.

- 99 Grundlovens § 76.
- 100 Jf. LBK nr. 998 af 16/08/2010 § 42.
- 101 Jf. LBK nr. 998 af 16/08/2010 § 44.
- 102 Jf. LBK nr. 998 af 16/08/2010 § 45.
- 103 Aftale mellem regeringen (Socialdemokraterne, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti), Venstre, Dansk Folkeparti og Konservative om et fagligt løft af folkeskolen (2013) http://www.uvm.dk/Aktuelt/~/_/UVM-DK/Content/News/Udd/Folke/2013/Jun/130601-Fremtidens-folkeskole-paa-vej_samt_pressemeddelelse_fra_Finansministeriet_om_ikrafttraedelse_i_forhold_til_Konservatives_forbehold: <http://www.fm.dk/nyheder/pressemeddelelser/2013/06/folkeskolereform-ikrafttraeden/> Begge sider besøgt den 21-06-2013.
- 104 Jf. BEK nr. 26 af 15/01/2011 – Bekendtgørelse om elevråd i folkeskolen og i ungdomsskolen.
- 105 Jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder, 2011, artikel 2.
- 106 LBK nr. 166 af 25/02/2013 (Friskoleloven), § 1.
- 107 Ibid. samt grundlovens § 76.
- 108 Fælles Mål (2009) Historie, Faghæfte 4, Undervisningsministeriets håndbogsserie nr. 6, Bilag 1 Folkeskolens Historiekanon.
- 109 Timetal er lig med 60 minutter – og ikke lektioner, som på nogle skoler kun er 45 minutter. Det svarer til 1,25 time per uge. Timetallet er beregnet ud fra, at et skoleår består af 200 hverdage, svarende til 40 uger.
- 110 Fælles Mål (2009) Historie, Faghæfte 4, Undervisningsministeriets Håndbogsserie nr. 6.
- 111 Fælles Mål (2009) Dansk, Faghæfte 1, Undervisningsministeriets Håndbogsserie nr. 3.

- 112 Fælles Mål (2009) Engelsk, Faghæfte 2, Undervisningsministeriets Håndbogsserie nr. 4.
- 113 Fælles Mål (2009) Samfundsfag, Faghæfte 5, Håndbogsserie nr. 7.
- 114 Ministeriet for Børn og Undervisning, Regeringen udarbejder demokratikanon, pressemeddelelse, 30. maj 2007.
- 115 For en analyse af Demokratikanons rolle i værdikampen se: Haas, Claus (2012): **Demokrati som kulturarv og erindringspolitik i Ret til Dansk**, Haas, Holmen, Kristjánsdóttir, Horst, Aarhus Universitetsforlag.
- 116 LBK nr. 998 af 16/08/2010, § 1, stk. 3.
- 117 FN's Verdenserklæring om menneskerettigheder (1948), artikel 18, 19, 20, 21, 2 og 29, samt FN's Børnekonvention (1989), artikel 12-15 og 28-29.
- 118 Jf. FN's Erklæring om uddannelse og undervisning i menneskerettigheder (2011) artikel 2.
- 119 Aftale mellem regeringen (Socialdemokraterne, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti), Venstre, Dansk Folkeparti og Konservative om et fagligt løft af folkeskolen (2013), http://www.uvm.dk/Aktuelt/~/_/UVM-DK/Content/News/Udd/Folke/2013/Jun/130601-Fremtidens-folkeskole-paa-vej, samt pressemeddelelse fra Finansministeriet om ikrafttrædelse i forhold til Konservatives forbehold: <http://www.fm.dk/nyheder/pressemeddelelser/2013/06/folkeskolereform-ikrafttraeden/> Besøgt 21-06-2013.
- 120 LBK nr. 998 af 16/08/2010, § 13.
- 121 LBK nr. 998 af 16/08/2010, § 42 og 44.
- 122 'Bilag 2 Eksempler på brug af 16 søgeord i Fælles Mål'. Findes på www.menneskeret.dk/skoletjeneste.
- 123 Fælles Mål (2009) Samfundsfag, Faghæfte 5, Håndbogsserie nr. 7.
- 124 Ibid.

- 125 Fælles Mål (2009) Historie, Faghæfte 4, Undervisningsministeriets Håndbogsserie nr. 6, 2009.
- 126 Ibid.
- 127 Fælles Mål (2009) Samfundsfag, Faghæfte 5, Håndbogsserie nr. 7.
- 128 Timetal er lig med 60 minutter – og ikke lektioner, som på nogle skoler kun er 45 minutter. Timetallet er beregnet ud fra at et skoleår består af 200 hverdage, svarende til 40 uger.
- 129 Fællesmål (2009) Uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering, Faghæfte 22,, Håndbogsserie nr. 24.
- 130 Fælles Mål (2009) Arbejdskendskab, Faghæfte 24, Håndbogsserie nr. 26.
- 131 Fælles Mål (2009) Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, Faghæfte 21,, Håndbogsserie nr. 23.
- 132 Ministeriet for Børn og Undervisning, Vejledningskontoret (2012), Kortlægning af UEA-aktiviteter i Folkeskolen.
- 133 Fælles Mål (2009) Samfundsfag, Faghæfte 5, Håndbogsserie nr. 7.
- 134 Jf. LBK nr. 998 af 16/08/2010, § 1.
- 135 Fælles Mål (2009) Elevernes alsidige udvikling, Faghæfte 47. Håndbogsserie nr. 4.
- 136 Fælles Mål (2009) Dansk som andetsprog, Faghæfte 19, Håndbogsserie nr. 21.
- 137 Se afsnit 1.4 samt 2.3.3.

KAPITEL 4

- 138 Opplæringsloven (2008) (norsk skolelov), § 1-1. Findes på [http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/tl-19980717-061-001.html&emne=\(\(%20LOV-1998-07-17-61%20I%20\(TITT,DATE\)\)%20%2b%20\(%201-1%20I%20PARA%20\)\),%20\(%20LOV-1998-07-17-61-%a71-1\)&](http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/tl-19980717-061-001.html&emne=((%20LOV-1998-07-17-61%20I%20(TITT,DATE))%20%2b%20(%201-1%20I%20PARA%20)),%20(%20LOV-1998-07-17-61-%a71-1)&). Besøgt 21-06-2013; Skollag (2010)

- (svensk skolelov): http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/?bet=2010:800. Besøgt 21-06-2013; Basic Education Act (1998) 628/1998 English (finsk skolelov): <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1998/en19980628?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=school>. Besøgt 21-06-2013.
- 139 OSCE (2010) Human Rights Education in the School System of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice.
- 140 Spørgsmålet er kun besvaret af de respondenter, som har undervist i menneskerettigheder på én eller flere af de måder, som fremgår af figur 3. Procenterne summer til mere end 100, da det har været muligt at angive flere svar.
- 141 Ibid.
- 142 Ibid.
- 143 Ibid.
- 144 'Bilag 2 Materialer og ressourcer' Findes på <http://www.menneskeret.dk/skoletjeneste/>
- 145 Data indsamlet og bearbejdet af Jens Bruun og Jonas Lieberkind i forbindelse med en international komparativ undersøgelse: **ICCS, IEA09**. Undersøgelsen er publiceret i 2012 **ICCS 2009: De danske elever**. Ikkepublicerede data med relevans for undervisning i menneskerettigheder er stillet til rådighed for denne undersøgelse af de to forskere.
- 146 Spørgsmålet er kun besvaret af de respondenter, som har undervist i menneskerettigheder på én eller flere af de måder, som fremgår af figur 3. Procenterne summer til mere end 100, da det har været muligt at angive flere svar.
- 147 Ibid.

- 148 Data indsamlet og bearbejdet af Jens Bruun og Jonas Lieberkind i forbindelse med en international komparativ undersøgelse: **ICCS, IEA09**. Undersøgelsen er publiceret i 2012 i **ICCS 2009: De danske elever**. Ikke publicerede data med relevans for undervisning i menneskerettigheder er stillet til rådighed for denne undersøgelse af de to forskere.
- 149 Bruun, J. og Lieberkind, J. (2012) **ICCS 2009: De danske elever**.
- 150 Ibid. s. 119.
- 151 Ibid.
- 152 Se f.eks. Hvid Tingstrup, S. (2012): **Multikulturel lærerfaglighed som refleksionspraksis**, Roskilde Universitet, og Haas, C. m.fl. (2011) i **Ret til dansk**, Uddannelse, Sprog og Kulturarv, Aarhus Universitetsforlag.
- 153 Jf. udredningens Bilag 2 Materialer og ressourcer. Er tilgængelig på www.menneskeret.dk/skoletjeneste
- 154 Gruppen af lande i Europa, som ifølge IEA-undersøgelsen oplever stor åbenhed i klassen kombineret med lille medindflydelse tæller udover Danmark: Irland, England, Polen og Grækenland. I Cypern og Sverige ses samme tendens, men mindre tydeligt (Bruun, J. og Lieberkind, J., (2012) side 119).

KAPITEL 5

- 155 Lov nr. 579 af 09/06/2006.
- 156 Bek. nr. 651 af 29/06/2009.
- 157 Bek. nr. 562 af 01/06/2011.
- 158 Bek. nr. 231 af 08/03/2013.
- 159 Udover de 17 officielle uddannelsessteder nævner uddannelsesguiden 'Uddannelser der ligner'. Disse uddannelser udbydes på Det Nødvendige Seminarium, lærer fra Den frie lærerskole og Steiner-uddannelser.
- 160 ECTS står for European Credit Transfer System, som er den europæiske målestok for omfang af videregående uddannelser.

- 161 Det tværprofessionelle modul er ikke et krav i den nye uddannelse.
- 162 UCN's studieordning for læreruddannelsen 2012 er tilgængelig på: http://www.ucn.dk/Forside/Uddannelser/L%C3%A6rer/Om_uddannelsen/Studieordning_og_regelgrundlag.aspx. Besøgt den 14-01-2012.
- 163 UCL's Studieordning 2012 – generel del inklusiv Studieordning 2012 – fag, kurser m.m. og inklusiv dokumentet Læreruddannelsen i Jelling – profil og specialisering. Tilgængelig på: <http://ucl.dk/uddannelser/lærer/baggrundsmateriale-læreruddannelsen/studieordning-læreruddannelsen/> Besøgt 4-6-2013.
- 164 UCSJ's Studieordning for læreruddannelsen i University College Sjælland 2011. Tilgængelig på: <http://ucsj.dk/uddannelser/lærer/studieordning-love-og-evalueringer/> Besøgt 4-6-2013.
- 165 Bek. nr. 562 af 01/06/2011.
- 166 I de 28 senest gældende lokale studieordninger, der dækker i alt 20 lokale curricula, optræder ordet 'menneskeret' i alt i 43 gange.
- 167 UCL's Studieordning 2012 – generel del inklusiv Studieordning 2012 – fag, kurser m.m. og inklusiv dokumentet Læreruddannelsen i Jelling – profil og specialisering. Tilgængelig på: <http://ucl.dk/uddannelser/lærer/baggrundsmateriale-læreruddannelsen/studieordning-læreruddannelsen/> Besøgt 4-6-2013.
- 168 Dette drejer sig om Studieordning 2012 for fag kurser m.m. Læreruddannelsen – University College Lillebælt; Læreruddannelsen Studieordning 2012 University College Syddanmark (Esbjerg) samt Studieordning for Læreruddannelsen 2012 (UCN).
- 169 Lov nr. 579 af 09/06/2006, § 1, stk. 2.
- 170 Bek. nr. 562 § 1, stk. 3.
- 171 Jf. afsnit 2.3.3.
- 172 Lovbekendtgørelse om folkeskolen LBK nr. 998 af 16/08/2010 § 1.

- 173 F.eks. er studieordning for University College Nordjylland 218 sider, studieordninger for University College Sjælland 100 sider og for University College Lillebælt inklusive allonge for Jelling 241 sider.
- 174 'Bilag 3: Eksempler på søgeord i lokal studieordning'. Bilagene findes på www.menneskeret.dk/skoletjeneste.
- 175 Bek nr. 562 af 01/06/2011.
- 176 Ibid.
- 177 Ibid.
- 178 Ibid.
- 179 Bek. nr. 562 af 01/06/2011.
- 180 Ibid.
- 181 Bek. nr. 562, henholdsvis Bilag 1, pkt. 4.3.d og Bilag 4 pkt. 11.3.f.
- 182 Det er kun tidspunktet for færdiggørelse af læreruddannelsen for lærere, der har besvaret den kvantitative del af undersøgelsen, der er opgjort i datamaterialet, hvorfor det er usikkert, om de pågældende lærere har fulgt undervisning i specialpædagogik, der indeholder internationale 'deklarationer og konventioner'.
- 183 UCN's Studieordning for læreruddannelsen 2012, http://www.ucn.dk/Forside/Uddannelser/L%C3%A6rer/Om_uddannelsen/Studieordning_og_regelgrundlag.aspx. Besøgt 14-01-2012.
- 184 Se afsnit 3.3.3.
- 185 Ibid.
- 186 Bek. nr. 562 af 01/06/2011.
- 187 Ibid.
- 188 Ibid.
- 189 Bek nr. 562, henholdsvis Bilag 1, pkt. 4.3 litra d og Bilag 4 pkt. 11.3, litra f.
- 190 Bek. nr. 231 af 08/03/2013.
- 191 Ibid.
- 192 Dette gælder på University College Copenhagen, hvor KLM er reduceret

fra 17 til 12 ECTS-point, og VIA, hvor KLM er reduceret til 10 ECTS-point forud for eksamination.

193 Jf. afsnit 2.4.2.

194 Jf. folkeskolelovens § 5, stk. 7, samt Fælles Mål (2009) Dansk som andetsprog, Faghæfte 19, Håndbogsserie nr. 21.

195 Se Högskoleförordningens bilag 2 s. 100 (1993) <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19930100.HTM>. Besøgt 7-5-2013.

196 Forskrift om rammeplan for grunnskolelæreruddanningene for 1.-7. trinn og 5.-10. trinn, 2010-03-01, nr. 295.

197 Forskrift om rammeplan for lektoruddanning for trinn 8-13. Fastsatt av Kunnskapsdepartementet (2013) med hjemmel i lov om universiteter og høyskoler av 1. april 2005, nr. 15 § 3-2.

198 Jf. afsnit 3.3.3.

KAPITEL 6

199 Dette drejer sig om Lov nr. 579 af 09/06/2006 om uddannelse til professionsbachelor som lærer i folkeskolen; Bek. nr. 562 af 01/06/2011 samt lokale udmøntninger heraf gældende på de enkelte professionshøjskoler samt bekendtgørelsen fra marts 2013, Bek. nr. 231 af 08/03/2013.

200 Spørgsmålet er kun besvaret af de respondenter, som har undervist i menneskerettigheder på en eller flere af de måder, som fremgår af figur 3.

201 Jf. afsnit 5.3.

202 Salamanca-erklæringen og handlingsprogrammet kan finde på dansk her: <http://pub.uvm.dk/1997/salamanca.pdf>. Besøgt 20-5-2013.

203 Jf. afsnit 5.3 og afsnit 5.5. 'Børns rettigheder' indgår i Bek. nr. 231.

204 Jf. afsnit 5.3.

205 I forløbet anvendte den pågældende læreruddanner artiklen

- Menneskerettigheder og professionsetik** af Jacobsen, A.F. i **Etiske dilemmaer i pædagogisk arbejde**. Redigeret af Ruth Mach-Zagal og Kirsten Nøhr Hans Reitzel forlag (2007).
- 206 Jf. afsnit 1.4 og 2.3.3.
- 207 Se f.eks. Korsgaard, O., L. Sigurdsson og K. Skovmand (red.) (2007): **Medborgerskab – et nyt dannelsesideal?**, Andersson, M., A. Faye Jacobsen og C. Mossin (2008): **Medborgerskab i skolen, Det er enhvers ansvar**, E.M. Lassen (2000): **Religion og Menneskeret**, Sigurdsson, L. og K. Skovmand (2013): **Medborgerskab på spil – 12 begreber og 12 tænkere**, rettet mod undervisere, samt A. Faye Jacobsen (2008): **Menneskerettigheder, demokrati og retssamfund**, rettet mod ungdomsuddannelser, Hans Jørgen Schanz (2001): **Menneskerettigheder**, I Forlaget Modtryk.
- 208 Se Lovbekendtgørelse nr. 231 af 08/03/2013 samt Bek. nr 562 af 01/06/2011.
- 209 Dette fremgår også af rapporten **Deregulering og internationalisering** udarbejdet af følgegruppen for den ny læreruddannelse. Heraf fremgår det, at gennemførelsesprocenten ligger cirka 15 procent under kvinders gennemførelsesprocent.
- 210 Se afsnit 6.6.3 samt Canger, Techla (2008): **Mellem minoritet og majoritet – et ikke-sted. Om minoriserede unges biografiske fortællinger om uddannelse, normalitet og andethed**, p.hd.-afhandling, forskerskolen i livslang læring, Roskilde Universitetscenter.
- 211 Se Danmarks Evalueringsinstitut (2013): **Frafald på læreruddannelsen – en undersøgelse af årsager til frafald**, Undersøgelsen belyser, om der er sammenhæng mellem de lærerstuderendes karaktergennemsnit fra gymnasiet og deres risiko for at falde fra læreruddannelsen, men inddrager også andre faktorer.

KAPITEL 7

212 Ibid.

213 FN's Konvention om at afskaffe alle former for diskrimination mod kvinder (1979), artikel 10, FN's Konvention om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (1966), artikel 13, FN's Konvention om at afskaffe alle former for racediskrimination (1966), artikel 7, FN's Konvention mod tortur og anden grusom, umenneskelig eller nedværdigende behandling eller straf (1984), artikel 10, FN's Konvention om barnets rettigheder (1989), artikel 29.

KAPITEL 8

214 jf. afsnit 2.3.1; BEK nr. 231 af 08/03/2013; samt aftale mellem regeringen (Socialdemokraterne, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti), Venstre, Dansk Folkeparti og Konservative om et fagligt løft af folkeskolen (2013), <http://www.uvm.dk/Aktuelt/~//UVM-DK/Content/News/Udd/Folke/2013/Jun/130601-Fremtidens-folkeskole-paa-vej>, samt pressemeddelelse fra Finansministeriet om ikrafttrædelse i forhold til Konservatives forbehold: <http://www.fm.dk/nyheder/pressemeddelelser/2013/06/folkeskolereform-ikrafttraeden/> Besøgt 26-06-2013.

215 Jf. afsnit 1.1 og afsnit 2.3.1.

216 Jf. afsnit 2.1, 2.4., 2.4.1 og 2.4.

KAPITEL 9

217 Jf. afsnit 1.5.

218 Jf. afsnit 1.7.

219 Se Institut for Menneskerettigheder (2013): Policy-brief 1, Tilgængelig på www.menneskeret.dk/skoletjeneste Besøgt 15-6-2013.

220 Ibid.

- 221 Jf. aftale mellem regeringen (Socialdemokraterne, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti), Venstre, Dansk Folkeparti og Konservative om et fagligt løft af folkeskolen: <http://www.uvm.dk/Aktuelt/~//UVM-DK/Content/News/Udd/Folke/2013/Jun/130601-Fremtidens-folkeskole-paa-vej>. Besøgt 21-06-2013.
- 222 Se Netværket Medborgerskab gennem Uddannelse. Tilgængelig på www.medborger.net. Besøgt 20-06-2013.
- 223 Se mere om digital tilgængelighed her: <http://www.menneskeret.dk/handicapkonvention/konventionen/artikel+9+-+tilg%c3%a6ngelighed/imr+om+artikel+9+test/digital+tilg%c3%a6ngelighed>. Besøgt 21-06-2013.
- 224 Jf. afsnit 2.4.2.
- 225 Act on the prohibition of discrimination and other degrading treatment of children and pupils (2006:67); Diskrimineringslagen (2009:567), Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling, Skoleverkets Allmänna Råd, Skolverket 2012.
- 226 Se afsnit 6.6.3 samt Canger, Techla (2008): **Mellem minoritet og majoritet – et ikke-sted. Om minoriserede unges biografiske fortællinger om uddannelse, normalitet og andethed**, p.hd.-afhandling, Forskerskolen i Livslang læring, Roskilde Universitetscenter.

TAK

Vi skylder en stor tak til de 50 lærere og de 12 læreruddannere, der, midt i en travl hverdag med undervisning og store strukturelle spørgsmål på dagsordenen, har valgt at deltage i fokusgruppeinterviews på skolerne og på professionshøjskolerne. Og tak til de skoleledere og skolechefer, der tog sig tid til at formidle kontakten til lærerne.

Også tak til deltagerne i følgegruppen, som har bidraget med væsentlige kommentarer til udredningen.

Derudover en særlig tak til Louise Bülow, Bolette Larsen og Jørn Højer-Pedersen fra Danmarks Lærerforening for samarbejdet om gennemførelse af spørgeskemaundersøgelsen samt tak til Jens Bruun og Jonas Lieberkind, Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet, for dialog om resultaterne af det seneste studie af, hvordan folkeskolen forbereder eleverne til deres fremtidige liv som samfundsborgere.